ÖĞRENCİNİN TABAĞI
KAMUNUN SORUMLULUĞU

Eğitimiş

Öğrencinin Tabağı Kamunun Sorumluluğu
Açlığın ve Susuzluğun Okul Kapısından Girmemesi için
Ne Yapılması Gerekiyor?

Eğitim-İş Yayınları, Ankara
Ekim 2026

Eğitim-İş Adına Sahibi
Kadem Özbay | Genel Başkan

Yayın Sorumlusu
Hüseyin Selçuk | Genel Basın-Yayın ve Uluslararası İlişkiler Sekreteri

Yayın Kurulu
Seher Ergin | Genel Sekreter
Doğan Dağdelen | Genel Mali Sekreter
Bülent Metin | Genel Örgütlenme Sekreteri
Yeliz Toy | Genel Özlük-Hukuk ve TİS Sekreteri
Veli Fırat Şimşek | Genel Eğitim Sekreteri
Hüseyin Selçuk | Genel Basın-Yayın ve Uluslararası İlişkiler Sekreteri

Hazırlayan
Aydın Kaan Şenel

Tasarım ve Dizgi
Kerim Can Kara

İletişim
Ataç-2 Sokak, No: 43/3, Çankaya/Ankara
iletisim@egitimis.org.tr
0312 434 12 06

Bu yayını ekranlı cihazlarınızla okuyarak, sürdürülebilir bir çevre mücadelesinin parçası olabilirsiniz. Lütfen zorunlu olmadıkça bu dosyayı yazdırmayın.

ÖĞRENCİNİN TABAĞI KAMUNUN SORUMLULUĞU

Açlığın ve Susuzluğun Okul Kapısından Girmemesi için Ne Yapılması Gerekiyor?

Hazırlayan
Aydın Kaan Şenel

EĞİTİM VE BİLİM İŞGÖRENLERİ SENDİKASI
2005
EĞİTİM-İŞ

Türkiye'de 15 yaşındaki her 5 öğrenciden biri, parasızlıktan haftada en az bir öğün atlıyor. Türkiye, bu oranla OECD'de en yüksek sırada yer alıyor. (OECD ortalaması %8,2)

%19,3

İçindekiler

Önsöz.....7

Yönetici Özeti 10

Giriş 17

1. Gıda güvencesizliği çocuklara ne yapar?..... 20

1.1. Gıda güvencesizliğinin bedensel etkileri..... 22

1.2. Gıda güvencesizliğinin psikolojik etkileri.....27

1.3. Gıda güvencesizliğinin okul yaşamı üzerindeki etkileri 32

2. Bir öğün ücretsiz okul yemeği ile neler başarılabilir? 40

2.1. Okul yemeğinin öğrencilerin fiziksel sağlığı ve beslenme kalitesi üzerindeki etkisi 41

2.2. Okul yemeğinin öğrencilerin psikolojik sağlığı ve iyi oluşu üzerindeki etkisi.....45

2.3. Okul yemeğinin öğrencilerin okul yaşamı üzerindeki etkisi 49

2.4. Bir öğünün çarpan etkisi.....55

3. Ücretsiz okul yemeğinin nasıl uygulandığı niçin önemlidir?..... 61

3.1. Neden hedefli model yerine evrensel model?.....62

3.2. Evrensellik gerekli, ancak tek başına yeterli değildir 66

4. Dünyada okul yemeği uygulamalarının mevcut durumu ve iyi uygulamaların ortak özellikleri nedir?..... 671

4.1. Okul yemeği programlarının dünyadaki mevcut durumu 72

4.2. İyi örneklerde öne çıkan ortak özellikler 75

- » 4.2.1. Okul yemeği programları yasada tanımlanmıştır 75
- » 4.2.2. Hedefli programlardan evrensel programlara geçilmektedir 76
- » 4.2.3. Beslenme uzmanı istihdamı, denetim ve beslenme eğitimi okul yemeği programlarının ayrılmaz parçalarıdır.....77
- » 4.2.4. Okul yemeği programları kriz anlarında kapatılmamış, biçim değiştirmiştir 78

4.3. Okul Yemeği Koalisyonu: Türkiye'nin dışında kaldığı çerçeve ...78

5. Okul yemeği programlarının Türkiye'deki mevcut durumu nedir?..... 82

5.1. Türkiye'de okul yemeği politikalarının yakın tarihteki seyri 83

5.2. Türkiye'de okul yemeği uygulamalarının mevcut durumu.....89

6. Türkiye bağlamında ücretsiz okul yemeğinin sağlayacağı faydalar neden önemli ve acildir? 90

7. Türkiye'de evrensel bir okul yemeği programını uygulamak mümkün müdür? 103

Değerlendirme ve Öneriler 107

Son notlar..... 113

Grafikler ve Tablolar

Şekil 1 Çok boyutlu bir kavram olarak gıda güvencesizliği..... 22

Şekil 2 Maslow'un (1943) İhtiyaçlar Hiyerarşisi 34

Şekil 3 Gıda güvencesizliğinin eğitim çıktılarına aktarım yolları....37

Şekil 4 Avrupa'da okul yemeği programlarının türü ve Türkiye'nin konumu 101

Kutu 1 Açlık niçin öğrenmeyi etkiler?.....52

Kutu 2 İsveç'te okul yemeği uzlaşısı nasıl kuruldu? 69

Tablo 1 Seçilmiş ülkelerde okul yemeği programları: Yasal dayanak, kapsam, finansman, etkiler ve öne çıkan özellikler.....73

Tablo 2 Okul Yemeği Koalisyonuna sunulan ulusal taahhütlerin kategorileri ve örnekleri..... 80

Tablo 3 Okul yemeği hedefinin Türkiye'de son 7 yıldaki seyri.....83

Tablo 4 Türkiye'de Okul Yemeği Programı Maliyet Hesabı..... 105

Grafik 1 Türkiye'nin çocuk esenliği (iyi olma hali) ve beceriler göstergelerindeki sıralaması 91

Grafik 2 Gelir eşitsizliği ve çocuk yoksulluğu, uluslararası karşılaştırma.....92

Grafik 3 Avrupa ülkelerinde yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında olan çocukların oranı (%).....93

Grafik 4 OECD ve AB ülkelerinde son bir ay içerisinde parasızlık sebebiyle öğün kaçırdığını ifade eden çocukların oranı (%) 98

Grafik 5 Çocuk esenliğine ilişkin göstergelerde Türkiye'de yıllar içerisindeki değişim..... 100

Önsöz

Bir çocuğun okul kapısından içeri hangi duygularla girdiği ve sınıftaki durumu; o ülkenin çocuklarına ve geleceğine nasıl yaklaştığının aynasıdır. **Bugün ülkemizde milyonlarca çocuk, derslerine merak dolu bir zihinle değil, boş bir mideyle, derin bir kaygıyla başlıyor.**

Kamu kaynaklarının piyasaya aktarıldığı, anayasal hakların ve sosyal politikaların askıya alındığı günümüz koşullarında okullarımız; derinleşen eşitsizliklerin ve çocuk yoksulluğunun en görünür hale geldiği mekânlara dönüşmüş durumdadır. Bir çocuğun okulda geçirdiği saatler boyunca karnının doyması, kamusal güvence altında olması gerekirken, fahiş kantin fiyatlarına ve ailenin imkânlarına terk edilmiştir.

Milyonlarca evladımızın yaşadığı bu durumu yalnızca biyolojik bir açlık ya da tokluk meselesi olarak görmüyoruz. Okul, sosyal eşitlik ve güven duygusunun kurulduğu ilk yerdir. Okul, toplumsal yaşamdaki eşitsizliklerin, yoksulluk ile varsıllığın yarattığı adaletsizliklerin eşitlendiği bir yer olmak zorundadır. Bu nedenle, hiçbir ayrım gözetmeksizin, her bir çocuğun aynı sofraya oturup aynı yemeği paylaştığı ücretsiz okul yemeği modelini savunuyoruz.

Çünkü biliyoruz ki aynı masanın etrafında bir araya gelmek, toplumsal yaşamdaki eşitsizliklerin çocuklar arasında bir ayrıma dönüşmesini engeller; birlikte yaşamı, paylaşmayı ve dayanışmayı büyütür; eşitlik ve güven duygusu kazandırır; akranlar arasındaki bağı ve okula duyulan aidiyeti güçlendirir.

Okul yemeği bir lütuf, hayırseverlik projesi veya bütçe olanaklarına göre esnetilecek bir sosyal yardım kalemi değildir. Okul yemeği, anayasal güvence altındaki eğitim hakkının ayrılmaz bir parçası, ertelenemeyecek kamusal yükümlülüktür. Anayasamızın 42. maddesi ilköğretimin tüm yurttaşlarımız için zorunlu ve parasız olduğunu güvence altına alır.

Zorunlu eğitim sürecindeki çocuklarımızın sınıflarında karnı tok, sağlığı güvende, zihni berrak şekilde akranlarıyla bir arada bulunabileceği koşulları sağlamak da devletin yükümlülüğüdür. Beslenme hakkı güvence altına alınmadan eğitimde eşitlikten ve güvenli bir öğrenme ortamından söz etmek mümkün değildir.

Bugün dünya genelinde milyonlarca çocuk, devletlerin güvence altına aldığı sağlıklı okul yemeğiyle geleceğe hazırlanırken; **Türkiye, zorunlu eğitimin hiçbir kademesinde ulusal ölçekte okul yemeği programı bulunmayan nadir ülkelerden biridir.** Okul öncesinden liseye kadar zorunlu eğitimdeki 15,2 milyon çocuğumuzun tamamına her okul günü bir öğün sıcak, besleyici yemek ve temiz içme suyu sağlamanın maliyeti, merkezi bütçenin yalnızca yüzde 1,36'sına denk gelmektedir.

Yıllardır öne sürülen "bütçe yetersiz, kaynak yok" mazeretlerini kabul etmiyoruz. Ortada bir kaynak sorunu yoktur; açık, bilinçli bir siyasi tercih vardır. Çocuklarımızın tabağından kısılan kamu kaynaklarının nerelere aktarıldığını çok iyi biliyoruz. Kamu kaynaklarından milyarlarca lira sermayeye aktarılarak çocukların ucuz ve güvencesiz işçi yapılabildiği bir ülkede, mesele çocuklarımızın tabağına geldiğinde bütçe yetersizliğinden bahsetmek ironiktir. Kaynak vardır; mesele o kaynağın kimin için ve ne yönde kullanılacağıdır. Kamusal kaynakların ilk önceliği, bu ülkenin çocukları olmalıdır.

Başöğretmenimiz Mustafa Kemal Atatürk'ün "Vatanı korumak çocuğu korumakla başlar" ilkesi ve Hasan Âli Yücel'in "Dağlarda, bayırlarda, kırlarda kendi kendine açıp solan tek bir çiçek bırakmayacağız" vizyonu üzerinde yükselen Cumhuriyetimiz, anasına, babasına bakılmaksızın bu ülkenin her bir çocuğunu kendi öz evladı sayan anlayışın adıdır; "kimsesizlerin kimsesi" olarak kurulmuştur. Kendi çocuklarına nitelikli eğitimi ve en iyi olanakları hak görüp halkımızın evlatlarına bir kap sıcak yemeği çok gören anlayışa karşı; Köy Enstitüleri'nden TÖS'e, TÖB-DER'den Eğitim-İş'e uzanan kamucu eğitim mirasına sahip çıkmak tarihsel sorumluluğumuzdur.

Yoksulluğu okul kapısında bitirmek mümkün olmayabilir; ancak açlığın sınıfa girmesini önlemek bugün atılacak kamusal adımlara bağlıdır. Bu rapor mevcut durumun tespitini yapmakla kalmıyor; tüm velileri, öğretmenleri, sendikaları ve yurttaşlarımızı çocuklarımızın geleceği için ortak bir mücadeleye davet ediyor.

Eğitim-İş olarak, hiçbir çocuğumuzun okulda açlık çekmediği, sağlıklı beslenmenin anayasal bir hak olarak teslim edildiği, okullarımızın yeniden umudun ve aydınlanmanın yuvası olduğu güne kadar kararlılıkla mücadele etmeye devam edeceğiz.

Kadem Özbay
Eğitim-İş Genel Başkanı

Yönetici Özeti

Bugün Türkiye'de bir çocuğun okul günü boyunca aç kalıp kalmayacağı, devletin sunduğu bir hizmete göre değil, hanenin gelirine, kantindeki fiyat etiketine, velilerin sabah öğrencinin cebine koyabildiği harçlığa veya hazırlayabildiği beslenme çantasına göre belirlenmektedir.

Derinleşen yoksulluk ve gıda enflasyonu, okul yemeği programının yokluğu ile birleştiğinde okul, çocuk için öğrenmenin gerçekleştiği bir yer olmadan önce, yoksulluğun ve eşitsizliğinin en görünür hâle geldiği mekân olmaktadır.

Bu rapor, ücretsiz ve evrensel bir okul yemeği programının Türkiye için bütçe koşullarına bağlı bir temenni ya da bir sosyal yardım kalemi değil, her çocuğun sahip olması gereken bir hak olduğunu savunan bir perspektifle yazılmıştır.

İyi tasarlanmış okul yemeği programlarının çocuklar için çok boyutlu etkilerini ve Türkiye'de okul yemeği programının uygulanmasının niçin gerekli ve acil olduğunu göstermeyi hedefleyen bu rapor, gıda güvencesizliğinin çocuk üzerindeki etkilerine ve okul yemeği programlarının sonuçlarına ilişkin uluslararası sistematik derlemeleri ve raporları, deneysel ve yarı-deneysel araştırmaları ve diğer ülkelerde uygulanan iyi örnekleri taramış, ulaşılan bulgular üzerinden Türkiye için politika önerileri sıralamıştır.

Aşağıdaki tablo, bu rapor kapsamında yürütülen analiz sonucunda, gıda güvencesizliğinin çocuk üzerindeki etkilerine, Türkiye'nin bu göstergelerdeki durumuna ve ücretsiz okul yemeğinin etkilerine dair ulaşılan temel bulguları özetlemektedir. Bir çocuğun karşı karşıya kaldığı gıda güvencesizliği çocuğun ne kadar iyi büyüdüğünden ne kadar iyi öğrenebildiğine, nasıl hissettiğine, okula ne kadar düzenli devam ettiğine ve gelecekte ne kadar sağlıklı yaşayabileceğine kadar uzanan bir zincirin ana halkalarından biridir.

Gıda güvencesizliğinin etkilerine, okul yemeğinin potansiyeline ve Türkiye'de gıda güvencesizliğiyle ilişkili sorunların mevcut durumuna raporun sırasıyla birinci, ikinci ve altıncı bölümlerinde değinilmiştir.

Gıda güvencesizliği çocuğa ne yapar?	Türkiye'de durum	Ücretsiz okul yemeği ne yapar?
Beden ve sağlık Yetersiz beslenme bir yandan bodurluk, zayıflık, fazla kilo ve obezite gibi sağlık problemlerine yol açarken diğer yandan gizli açlık olarak bilinen mikro besin eksikliklerine yol açar.	Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre Türkiye'de her beş çocuktan biri fazla kilolu veya obez olup mikro besin eksiklikleri yaygındır. PISA 2022 verilerine göre her üç öğrenciden biri okula kahvaltı yapmadan gitmekte, her beş çocuktan biri, parası olmadığı için son bir ay içinde haftada en az bir gün yemek yiyemediğini belirtmektedir. TÜİK verilerine göre Türkiye'de her gün et, tavuk ya da balık tüketebilen çocukların oranı %12,7'dir. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı'nın 2022 verilerine göre Türkiye'de 14,8 milyon kişi yetersiz beslenmektedir.	Beslenme standartları güvence altına alınmış bir okul öğünü, çocukların beslenme kalitesini ve sağlığını iyileştirir, günlük almaları gereken vitamin ve minerallerin üçte birini sağlayabilir. Özellikle yaşamda bebeklikten sonra büyümenin en hızlı olduğu ergenlik döneminde gerçekleştirilen beslenme temelli müdahaleler, çocuklukta gıda güvencesizliği sebebiyle hasar alan bedensel gelişimi telafi edecek bir fırsat penceresi sunar. Yetersiz beslenmenin yol açtığı olumsuzluklarla okul aracılığıyla mücadele edebilecek bir okul yemeği programı, pek çok sağlık sorununu daha ortaya çıkmadan önleme potansiyeline sahiptir.
Ruh sağlığı ve psikososyal gelişim Gıda güvencesizliği çocukta kaygı, depresif belirtiler, intihar düşüncesi, uyku ve davranış sorunlarıyla ilişkilidir. Ayrıca, gıda güvencesizliğinin ruh sağlığı ve psikolojik iyi oluş üzerinde yoksulluktan bağımsız olarak başlı başına bir risk faktörü olduğuna ilişkin kuvvetli bulgular mevcuttur.	Avrupa İstatistik Ofisi verilerine göre Türkiye'de her üç çocuktan biri yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında yaşamaktadır. Ayrıca, UNICEF değerlendirme raporlarına göre Türkiye'deki çocuklar psikolojik iyi olma halinde 37 ülke içerisinde son sırada yer almaktadır.	Evrensel okul yemeği programları, çocukların akran ilişkilerini, okula bağlılığını ve psikososyal iyi oluşunu güçlendirir. Ayrıca, sağıklı ve dengeli beslenmenin ruh hali üzerindeki olumlu etkisi sayesinde olumsuz duygu durum yaşantılarına karşı koruyucu bir faktör olur. Okul yemeği ayrıca bir sonraki öğünün ne zaman ve ne kadar yenebileceğine ilişkin belirsizliği azaltır.

Gıda güvencesizliği çocuğa ne yapar?	Türkiye'de durum	Ücretsiz okul yemeği ne yapar?
Zihin, öğrenme ve akademik başarı Açlık dikkati, belleği ve öğrenme kapasitesini olumsuz etkiler. Kronikleştiğinde ise bilişsel gelişimin ve akademik başarının üzerinde uzun vadeli olumsuz etkiler doğurabilir.	PISA 2025 verilerine göre Türkiye'de matematik alanında her 3 öğrenciden biri, okuma becerileri alanında her 4 öğrenciden biri, fen bilimleri alanında her 5 öğrenciden biri temel yeterlik düzeyinin altında yeterlik göstermektedir. Dahası, Türkiye'de matematik başarısındaki sosyoekonomik fark son üç yılda, fen bilimleri başarısındaki sosyoekonomik fark ise son 10 yılda daha da açılmıştır.	Düzenli ve besleyici okul öğünü, açlığın sebep olduğu bilişsel yükü azaltarak öğrenmeye hazır oluşu ve akademik becerileri destekler, uzun vadede eğitim süresini ve yaşam boyu kazançları artırabilir. Okul yemeğinin öğrenme çıktılarına yansıması geniş bir literatür tarafından da desteklenmektedir.
Okula devam ve okulda kalma Gıda güvencesizliği; devamsızlık, okul terki ve çocuk işçiliği riskini artırarak çocukların okulla kurdukları bağı zayıflatır.	MEB Örgün Eğitim İstatistiklerine göre ilkokullarda yaklaşık her 10 öğrenciden birinin, ortaokullarda her 4–5 öğrenciden birinin, mesleki ve teknik liselerde ise neredeyse her 2 öğrenciden birinin 20 günü aşan devamsızlığı bulunmaktadır. Ayrıca, 2024-2025 yılında yaklaşık 1,5 milyon çocuk okul dışında kalmıştır. Çocukların haftanın 4-5 günü iş yerlerine gittiği MESEM'lere kayıtlı çocuk işçi sayısı ise her geçen gün artmaktadır.	Bir öğün sağlıklı ve ücretsiz yemek yiyebilecek olmak, maddi koşullar sebebiyle çocuğunu okula göndermek ile göndermemek arasındaki sınırda kalan hanelerin fırsat maliyetini azaltarak bir teşvik sunar. Ayrıca, sağlıklı ve besleyici okul yemekleri beslenme ve sağlık durumunu iyileştirerek hastalığa bağlı devamsızlığı da azaltabilir.

Gıda güvencesizliği çocuğa ne yapar?	Türkiye'de durum	Ücretsiz okul yemeği ne yapar?
Hane Gıda güvencesizliği, hane bütçesinin giderek gıdaya yönelmesine ve eğitim harcamaları başta olmak üzere diğer temel ihtiyaçlara ayrılan harcamaların kesintiye uğramasına yol açabilir. Ayrıca gıda güvencesizliği aile içerisinde strese de yol açabilir.	İstanbul Planlama Ajansı'nın 2022 tarihli araştırmasına göre düşük sosyoekonomik seviyeye sahip katılımcıların %80,1'i maddi yetersizlik nedeniyle tercih ettiği gıdaya erişemediğini, %72,1'i porsiyonlarını zorunlu olarak küçültmek durumunda kaldığını, %62'si temel gıda dışındaki alışverişi tamamen kestiğini ve %42'si taneyle ve gramla alışveriş yapmaya başladığını ifade etmiştir. Ayrıca, UNICEF değerlendirme raporlarına göre Türkiye, gelir eşitsizliği ve çocuk yoksulluğu açısından OECD ülkeleri arasında son sıralarda yer almaktadır.	Ücretsiz okul öğünü, hane için doğrudan bir ayni gelir desteği sağlayarak hanedeki gıda güvencesizliğini bir nebze olsun hafifletir. Araştırmalar, okul yemeği programlarının gelir düzeyi düşük hanelerdeki gıda harcamalarını %10 ile %20 arasında azaltabildiğini göstermektedir.

Her ne kadar ücretsiz okul yemeğinin çocuklar, haneler ve yerel üreticiler üzerinde çok boyutlu olumlu etkileri olsa da raporda da ortaya konulduğu üzere, okul yemeği programlarının nasıl tasarlandığı, etkisinin ne olacağını doğrudan belirlemektedir. Kötü tasarlanmış bir okul yemeği programı çocuğun karnını doyurmakla birlikte onu damgalayarak psikolojik iyi oluşuna hasar verebilir, niteliksiz ve ucuz kalori dağıtan bir uygulamaya dönüşebilir veya kamusal bir hakkı, kamu kaynağının özel şirketlere aktarıldığı yeni bir ihale alanına çevirebilir. Bu tartışmalar, raporun "Ücretsiz okul yemeğinin nasıl uygulandığı niçin önemlidir?" başlıklı **üçüncü bölümünde** detaylandırılmıştır.

Raporun dördüncü bölümünde detaylandırıldığı üzere, farklı ülke örnekleri okul yemeğinin bugün dünyanın en yaygın sosyal koruma programı olduğunu göstermektedir. Okul Yemeği Koalisyonunun aktardığı verilere göre dünya genelinde en az 460 milyon çocuk okul yemeğinden faydalanmakta, okul yemeği programlarının finansmanının %99'u ulusal bütçelerden karşılanmaktadır. Rapor kapsamında incelenen iyi örneklerde aşağıdaki ortaklıklar tespit edilmiştir:

- **Evrensellik:** İyi tasarlanmış okul yemeği programlarında, okul yemeği 'yoksulluğu kanıtlanmış' çocuklara değil, okuldaki her çocuğa ücretsiz sunulmaktadır.
- **Yasal güvence:** Program bir kampanya, proje ya da hayırseverlik girişimi olarak değil, yasayla tanımlanmış bir hak olarak yürütülmektedir.
- **Süreklilik:** Okul yemeğinin kendine ait bir bütçesi bulunmaktadır.
- **Standart:** Menüler bağlayıcı beslenme standartlarına tabidir ve ücretsiz içme suyu programın ayrılmaz parçasıdır.
- **Yerel tedarik:** Alım mümkün olduğunca yerel üreticiden yapılmaktadır. Okul yemeği programı aynı zamanda yerel tarımı ve istihdamı destekleyen bir kamu alımı politikası olarak kurgulanmıştır.
- **Katılımcı denetim:** Veli, öğretmen, yerel yönetim ve halk sağlığı temsilcilerinin yer aldığı komiteler okul yemeği programlarını denetler.
- **Bütünsellik:** Okul yemeği tek başına değil; okul sağlığı ve beslenme hizmetlerinin bir parçası olarak kurgulanır.

Dünyada 113 ülkenin Okul Yemeği Koalisyonuna üye olmasına ve okul yemeği programı uygulayan ülke sayısının 75'e ulaşmasına karşın, 2026 yılı itibarıyla Türkiye, okul yemeği programına sahip olmayan nadir ülkelerden biridir. Oysa okul yemeği, Türkiye'nin resmî politika belgelerine yabancı bir kavram değildir. 2019 Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda ilkokullarda okul yemeği programına başlanacağı, 11. Kalkınma Planı'nda dezavantajlı bölgelerden başlayarak okul yemeği uygulamasına geçileceği taahhüt edilmiştir.

Ancak bu taahhütler hayata geçmediği gibi, izleyen planlama belgelerinde kademe kademe silinmiş, yerini "sağlıklı beslenme farkındalığı" ve "beslenme okuryazarlığı" gibi, sorumluluğu devletten alıp çocuğa ve aileye devreden bir dile bırakmıştır. Devletin çocukların fiziksel gelişimi için uygun koşulları sağlama yükümlülüğü, ailenin "bilinçlenme" ödevi olarak yeniden tanımlanmıştır. Türkiye'de okul yemeği programlarının yakın tarihteki seyri raporun **beşinci bölümünde** detaylandırılmıştır.

Raporun "Türkiye'de evrensel bir okul yemeği programını uygulamak mümkün müdür?" başlıklı **yedinci bölümü** ise Türkiye'de okul yemeğinin finansmanına dair bir hesaplama içermektedir. Kamu kaynaklarına dayanılarak yapılan hesaplama, resmî okullardaki okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim kademelerini kapsayan evrensel bir okul yemeği programının yıllık maliyetinin 255,9 milyar TL olacağını, bunun merkezî yönetim bütçesinin %1,36'sına karşılık geleceğini göstermektedir.

Rapor boyunca atıfta bulunulacak farklı ülke örnekleri, Türkiye'de fizibilite çalışmalarının 2020 yılında yapılmış olmasına karşın okul yemeğine ilişkin hedeflerin politika metinlerinden çekilmesi ve Türkiye'deki eğitime ayrılan kamu harcamalarının uluslararası eşiğin altında olması gibi sebepler **Türkiye'de mevcut bir okul yemeği programının bulunmamasının temel sebebinin bir kaynak sorunu değil, bir öncelik sorunu olduğunu gösterecektir.**

Raporun **değerlendirme ve öneriler** kısmında ise ücretsiz ve evrensel okul yemeğinin bilimsel kanıtlarla desteklenen, uygulanabilir ve gecikmiş bir kamusal yükümlülük olduğu hatırlatılarak, açlığın ve susuzluğun okul kapısından içeri girmesinin önlenmesinin hem beslenme hakkının hem de eğitim hakkının ayrılmaz bir parçası olduğunun altı çizilerek Türkiye için öneriler sıralanmıştır.

Giriş

PISA 2022 verilerine göre Türkiye'de on beş yaşındaki her beş öğrenciden biri, son bir ay içinde yiyecek alacak parası olmadığı için haftada en az bir kez öğün atladığını bildiriyor. Okul öncesinden ortaöğretimin sonuna kadar yaklaşık 18 milyon öğrencinin öğrenim gördüğü bir sistemde bu tablo, maddi koşullar sebebiyle düzenli olarak öğün atlamak zorunda kalan çocukların sayısının milyonlarla ifade edilebileceğine işaret ediyor.

Eğer çocuklar okula gelmek zorundaysa, kamunun da çocuğun öğrenebileceği, sağlıklı kalabileceği ve onuru zedelenmeden akranlarıyla birlikte yaşayabileceği asgari koşulları sağlama yükümlülüğü vardır. Karnı aç olan bir çocuğun okul hayatına bütüncül bir biçimde katılma konusunda zorlanabileceği gerçeğinden hareketle, okul yemeği meselesinin dezavantajlı bırakılmış çocukların zorunlu eğitim hakkından yararlanabilmesi için bir ön koşul olduğu açıktır.

2024 yılında dünyada en az 460 milyon çocuk, ilkokullarda okuyan çocukların ise yaklaşık %47'si okul yemeği programlarından faydalandı[1,2]. Bu sayı, 2022'deki 418 milyondan en az 42 milyon daha fazla çocuğa ulaşıldığını ifade ediyor.

Buna karşın, raporda da vurgulanacağı üzere, Türkiye'deki üst politika belgelerinde okul yemeğiyle ilgili parçalı hedeflere zaman zaman yer verilmiş olsa da yıllar içerisinde okul yemeği meselesi bir kamu politikası önceliği olmaktan çıkarıldı. 2026 yılı itibarıyla Türkiye, okul yemeği programına sahip olmayan nadir ülkelerden biri.

Okul yemeği programları, çocukların beslenme ve sağlığını iyileştirmeyi amaçlamanın yanı sıra, okula devamı teşvik ederek öğrenmeyi desteklemek, çocukların daha sağlıklı beslenmesini teşvik etmek, hane halkının üzerindeki ekonomik yükü hafifletmek gibi hedeflere de hizmet eder[3].

Türkiye'de derinleşen yoksulluk ve eşitsizlikle birlikte, eğitim sisteminde karşılaşılan devamsızlık, COVID-19 sonrası derinleşen akademik becerilerdeki gerilemeler ve öğrenme kayıpları, yoksulluk ve sosyal dışlanma gibi sorunların işaret ettiği aciliyetler karşısında okullarda bir öğün ücretsiz ve nitelikli okul yemeği ve

güvenli içme suyu sunulması, eğitim sisteminde karşılaşılan eşitsizlikleri azaltmada önemli bir araç olacaktır.

Anayasal demokrasilerde devletin temel görevlerinden birinin arka planlarından bağımsız olarak, tüm çocuklara eşit bir öğrenme ortamı sunarak eğitim hakkının gerçekleşmesini garanti altına almak olduğu düşünüldüğünde, evrensel ve ücretsiz okul yemeği uygulamasının temel bir sosyal politika olması gerekir[4]. **Okullarda bir öğün ücretsiz yemek sağlamak eğitimdeki bütün eşitsizlikleri çözebilecek güce sahip olmasa da açlığın bir çocuğun eğitim hakkının gerçekleşmesine engel olmasını durdurabilir.** Bu sebeple bu rapor, okul yemeğini bir hak olarak gören perspektifi benimseyerek "neden okul yemeği" sorusuna bilimsel literatür ve ülke örnekleri üzerinden yanıt arayacaktır. Raporun çerçevesini aşağıdaki sorular oluşturmaktadır:

1. **Gıda güvencesizliği çocuklara ne yapar?**
2. **Bir öğün ücretsiz okul yemeği ile neler başarılabilir?**
3. **Ücretsiz okul yemeğinin nasıl uygulandığı niçin önemlidir?**
4. **Dünyada okul yemeği uygulamalarının mevcut durumu ve iyi uygulamaların ortak özellikleri nedir?**
5. **Okul yemeği programlarının Türkiye'deki mevcut durumu nedir?**
6. **Türkiye bağlamında ücretsiz okul yemeği ve suyun sağlayacağı faydalar neden önemli ve acilidir?**
7. **Türkiye'de evrensel bir okul yemeği programını uygulamak mümkün müdür?**

Raporun sonunda ise Türkiye'de uygulanması gereken evrensel, ücretsiz, sağlıklı ve besleyici okul yemeği programına ilişkin öneriler paylaşılacaktır.

Gıda güvencesizliği çocuklara ne yapar?

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'ne (FAO) göre, gıda güvencesi, tüm insanların her zaman, aktif ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek için beslenme ihtiyaçlarını ve gıda tercihlerini karşılayan yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik erişime sahip olduğu durumu ifade eder[5]. Bu tanıma göre gıda güvencesinin dört temel ayağı bulunur[6]:

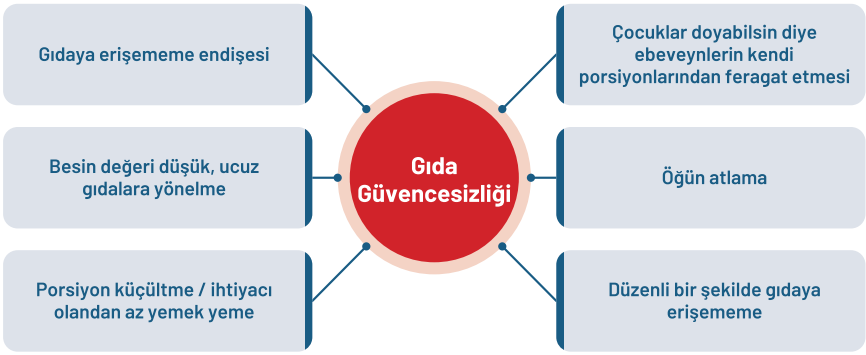
1. **Mevcudiyet:** Yeterince gıda var mı?
2. **Erişim:** İnsanlar gıdaya ulaşabiliyor mu?
3. **Kullanım:** İnsanlar tükettikleri gıdadan ihtiyaç duydukları besinleri alabiliyor mu?
4. **İstikrar:** Gıda zaman içinde erişilebilir ve mevcut olmaya devam edecek mi?

Gıda güvencesizliği ise bu dört sütundan en az birinin çöktüğü durumu ifade eder. Hane halkı düzeyinde ise gıda güvencesizliği, ekonomik, sosyal veya diğer kaynak eksikliklerinden ötürü gerekli miktarda güvenli ve besleyici gıdaya düzenli bir biçimde erişilememesi durumu olarak tanımlanır[7].

Bu tanımı biraz açacak olursak, gıda güvencesizliğinin yalnızca "karnı aç olma" durumundan fazlası olduğunu vurgulamamız gerekir[1]. İhtiyacı olandan daha az yemek yeme, ertesi gün yemeğe erişip erişemeyeceğinden kaygı duyma, porsiyonları zorunlu olarak küçültmek durumunda kalma, karnını doyurmak için yüksek işlenmiş gıdaya yaslanmak zorunda olma gibi durumlar da gıda güvencesizliği kapsamındadır[8,9] (Şekil 1). Gıda güvencesizliği yapısal faktörlerin etkisiyle kronik olarak veya doğal afet veya çatışma kaynaklı sebeplerle geçici olarak ortaya çıkabilir[5].

1 Bu raporda, okul yemeği programlarının ve yetersiz beslenmenin etkileri tartışılırken çoğunlukla "açlık" yerine "gıda güvencesizliği" (food insecurity) kavramı tercih edilmiştir. Açlık, en temelde karnın doymaması durumunu tarif eder. Gıda güvencesizliği ise bu durumu üreten koşulları, yani gıdaya erişimi kısıtlayan ekonomik ve toplumsal engelleri görünür kılan şemsiye bir kavramdır. Örneğin, 'açlık' kavramının aksine gıda güvencesizliği, kişilerin gıdanın tükeneceğinden duyduğu kaygıyı, hanenin et ve süt ürünlerinden vazgeçmesini, porsiyonların küçülmesini, yeterli kaloriyi alabilmek için hanelerin ucuz ve işlenmiş gıdalara yönelmek zorunda kalmasını, ebeveynin çocuğu doysun diye kendi öğününden feragat etmesi gibi kavramları da içerir. Bu nedenle gıda güvencesizliği, yalnızca 'evde yiyecek var mı?' sorusundan daha geniş bir alanı kapsayarak bir hanenin gerekli çeşitlilikte, kalitede ve miktarda gıdaya düzenli biçimde erişip erişemediğine odaklanır.

Şekil 1 Çok boyutlu bir kavram olarak gıda güvencesizliği

Bu noktada, Türkiye'de okul yemeğine duyulan ihtiyacın önemini gösterebilmek için gıda güvencesizliğinin çocuklardaki etkilerini anlamak önem teşkil eder. Bilimsel araştırmalar, gıda güvencesizliğinin çocukların bedenlerini, zihinlerini ve okulda yaşadıkları deneyimi derinden ve olumsuz bir biçimde etkilediğini göstermektedir.

Bu bölüm, gıda güvencesizliğinin çocuklara ne yaptığını üç başlıkta ele almaktadır: gıda güvencesizliğinin bedensel etkileri, psikolojik etkileri ve okul yaşantısı üzerindeki etkileri. Bölümün sonunda da görüleceği üzere bu üç alan birbirinden bağımsız değildir; birbirini besleyen bir döngü oluşturur.

1.1. Gıda güvencesizliğinin bedensel etkileri

Gıda güvencesizliğinin çocuğun bedeninde bıraktığı etki, temel olarak üç farklı biçimde ortaya çıkar: büyümede bodurluk ve zayıflık/kavrukluk gibi görünür gerilikler, vitamin ve mineral eksikliklerinden kaynaklanan ve dışarıdan fark edilmeyen "gizli açlık" ve fazla kilo ile obezite[10].

Bodurluk ve zayıflık, yetersiz beslenme sebebiyle çocukların büyüme ve gelişimlerinin sekteye uğramasının bir sonucu olarak ortaya çıkar. İlk beş yaşta, özellikle de yaşamın "altın pencere" olarak adlandırılan ilk 1.000 gününde maruz kalınan yetersiz beslenme, çocukların fiziksel büyüme ve bilişsel gelişimleri açısından kalıcı sonuçlar doğurabilir[10]. Bu dönemde yeterli enerji ve besin öğelerinin alınamaması, çocuğun yaşına göre beklenen

Araştırmacılar, ilk 3 yaşın çocukların gelişimindeki kritik önemini kabul etmekle birlikte, gıda güvencesizliğine karşı uygulanacak müdahalelerin sadece bu zaman dilimiyle sınırlandırılmaması gerektiğini, özellikle ergenlik döneminin bodurluğu ve zayıflığı telafi etmek için kritik bir ikinci "fırsat penceresi" sunduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, ergenlik sürecinde yapılacak müdahaleler, yetersiz beslenme sonucu oluşan olumsuzlukların nesiller arası aktarım döngüsünü kırmak adına kritik bir fırsat sunar.

boya ulaşamamasıyla kendini gösteren bodurluğa veya çocuğun boyuna göre düşük ağırlığa sahip olmasına, yani zayıflığa (kavrukluğa) yol açabilir.

Yetersiz beslenme sonucu oluşan bodurluk ve zayıflık her ne kadar iki ayrı kategoride değerlendirilse de araştırmalar, bodurluk ve zayıflığın birbirini genellikle tetikleyebildiğini göstermektedir. Örneğin, vücudun ağırlık kaybına tepki olarak, ağırlık geri kazanılana kadar boy uzamasını yavaşlattığı veya durdurduğu, böylece zayıflığın çocuğu bodurluğa daha yatkın hale getirdiği düşünülmektedir[11].

Kırk beş çalışmayı içeren 2022 tarihli bir sistematik derleme çalışması, bodurluğun ve zayıflığın,

- **Beslenme eksiklikleri bağışıklık sistemini zayıflatarak çocukları enfeksiyon hastalıklarına karşı daha savunmasız hale getirdiğini,** bununla birlikte enfeksiyonların da besin alımını ve emilimini bozarak zayıflık ve bodurluk döngüsünü şiddetlendirdiğini,
- **Çocuklarda kas ve yağ kütlesi kaybına sebep olduğunu,** ayrıca leptin gibi metabolizmayı, bağışıklık fonksiyonunu ve kemik büyümesini düzenleyen hormonlarda düşüşe yol açtığını,
- **Özellikle hem zayıf hem de bodur olan çocukların yakın vadeli ölüm riskinin,** sağlıklı çocuklara göre 12 kat daha fazla olduğunu[12]

göstermiştir[11].

Dahası, araştırmalar yaşamın ilk 1.000 gününde yetersiz beslenme sebebiyle oluşan bodurluk veya zayıflığın sonraki yıllarda geri döndürülmesinin oldukça zor olduğunu göstermektedir[13]. Örneğin, Barbados'ta yürütülen kırk yıllık bir izleme çalışması, bebeklik döneminde orta ya da ağır düzeyde yetersiz beslenme dönemi geçiren bireylerde, fiziksel büyüme tümüyle telafi edilmiş olsa dahi yetişkinlikte bilişsel gelişim bozukluğu görülme sıklığının anlamlı biçimde yükseldiğini ortaya koymuştur[14].

Bir çocuğun yaşamının anne karnında başladığı düşünüldüğünde, hamilelik döneminde ve yaşamın ilk yıllarında çocukların gelişimleri için gerekli besinlerin alınamaması çocukların sağlıklı fiziksel büyümesi ve beyin gelişimi açısından telafisi zor sonuçlara yol açabilir[10]. Bununla birlikte, araştırmacılar bu dönemin kritik önemini kabul etmekle birlikte, müdahalelerin sadece bu zaman dilimiyle sınırlandırılmaması gerektiğini, özellikle ergenlik döneminin bodurluğu ve zayıflığı telafi etmek için kritik bir **ikinci "fırsat penceresi"** sunduğunu belirtmektedir[15,16].

Zira gelişimsel süreçler sadece yaşamın ilk 1.000 günüyle sınırlı değildir, çocukların büyümesi "ilk 8.000 gün" (bebeklikten ergenliğin sonuna kadar) boyunca kesintisiz devam eder[17]. Bireyler yetişkinlik boylarının ortalama beşte birini ve yetişkinlik ağırlıklarının yarısını 10-19 yaş grubu arasında kazanırlar[18]. Kas-iskelet sistemi büyümesinin iki ana duyarlılık döneminden biri olan ergenlik dönemi, çocuklukta kaybedilen boy potansiyelinin geri kazanılmasına imkân tanır[15].

Ayrıca, ergenlik yılları, beynin öğrenmeyi, bilişsel esnekliği ve hafızayı destekleyen nöroplastisite (kendini yeniden yapılandırma) yeteneğinin en yüksek olduğu dönemdir[18]. **Dolayısıyla, ergenlik sürecinde yapılacak müdahaleler, yetersiz beslenme sonucu oluşan olumsuzlukların nesiller arası aktarım döngüsünü kırmak adına kritik bir fırsat sunar[16].**

Gıda güvencesizliğinin çocuklar üzerindeki fiziksel etkisi yalnızca alınan kalori veya vücut ağırlığıyla sınırlı değildir. Gıda güvencesizliğinin bir diğer sonucu dışarıdan kolaylıkla fark edilmeyen mikro besin ögesi eksiklikleri, diğer adıyla **"gizli açlık"**tır. Çocuk yeterli miktarda kalori alıyor gibi görünse bile beslenmesinin çeşitli-

Çocukların yeterli kalori alması, yeterli besleniyor olduğu anlamına gelmez. Besleyici ve çeşitli gıdaların görece daha pahalı veya erişimi güç olması, buna karşılık yüksek kalorili fakat düşük besin değerine sahip gıdaların daha ucuz ve ulaşılabilir olması, özellikle gıda güvencesizliği yaşayan hanelerde çocukların beslenme biçimini doğrudan şekillendirerek çocuklarda mikro besin öğesi eksikliklerinin (gizli açlık) veya fazla kilo ile obezitenin görülme olasılığını artırabilmektedir.

likten ve gerekli vitamin ve minerallerden yoksun olması, büyüme ve gelişimini olumsuz etkiler[19]. "Gizli açlık" olarak adlandırılmasının temel nedeni de budur; çünkü çocuğun aç görünmemesi veya kilosunun yaşına göre normal sınırlar içinde olması, beslenmesinin sağlıklı ve yeterli olduğu anlamına gelmez[20]. Başka bir ifadeyle, **çocuğun yeterli kalori alması, yeterli besleniyor olmasıyla aynı şey değildir.**

Demir, iyot, A vitamini, D vitamini ve çinko gibi mikro besin ögelerinin yetersizliği; bağışıklık sisteminin zayıflaması, beyin gelişimi ve öğrenme kapasitesinin olumsuz etkilenmesi ve hastalıklara karşı kırılganlığın artması gibi sonuçlar doğurabilir[21]. Örneğin, ergenler arasındaki en yaygın gizli açlık biçimi olan iyot eksikliği, önlenebilir beyin hasarının önde gelen nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir[22]. A vitamini eksikliği ise çocukluk döneminde önlenebilir körlüğün başlıca nedenlerinden biri olmasının yanı sıra, çocukların yaygın enfeksiyon hastalıkları karşısındaki kırılganlığını ve ölüm riskini artırmaktadır[10]. Benzer şekilde demir eksikliği, çocuklarda anemiye ve buna bağlı olarak yorgunluk, düşük fiziksel kapasite ve bilişsel işlevlerde bozulmaya yol açabilmektedir[10,23]. Böylece gizli açlık, çocukların hem hastalıklara yakalanma olasılığını hem de hastalıklar karşısında karşılaşabilecekleri olumsuz sonuçların ağırlığını artırabilmektedir.

Gıda güvencesizliğinin bedensel yansımalarından biri de **fazla kilo** ve **obezitedir.** Besleyici ve çeşitli gıdaların görece daha pahalı veya erişimi güç olması, buna karşılık yüksek kalorili fakat düşük besin değerine sahip gıdaların daha ucuz ve ulaşılabilir olması, özellikle

gıda güvencesizliği yaşayan hanelerde çocukların beslenme biçimini doğrudan şekillendirmektedir[24,25].

Kalorisi yoğun ancak besin değeri sınırlı gıdaların yaygın tüketimi, çocukların beslenmesinde şeker, doymuş yağ ve tuz oranı yüksek, işlenmiş ürünlerin ağırlık kazanmasına yol açabilir. Bu tür gıdalar çocukların enerji ihtiyacını karşılayabilse de gerekli vitamin, mineral, lif ve diğer temel besin ögelerini yeterince sağlamadığı için hem fazla kilo ve obeziteye hem de mikro besin ögesi eksikliklerine zemin hazırlar[26,27]. Karbonhidrat bazlı temel gıdalar, sağlıklı bir tabaktaki kalorilerin yarısını sağlamasına rağmen sağlıklı beslenme maliyetinin sadece altıda birini oluşturur. Buna karşılık, çocukların gizli açlık yaşamasını engelleyecek olan besin değeri yoğun gıdalar (örneğin meyve, sebze ve hayvansal gıdalar) sağlıklı beslenme maliyetinin yaklaşık %70'ini oluşturur[28]. Bu durum, yoksul bırakılmış hanelerin neden mecburen yüksek kalorili ama besin değeri düşük gıdalara yöneldiğini ve çocuklarda obezite ile gizli açlığın neden bir arada görüldüğünü açıklamaktadır.

Fazla kilo ve obezite, çocukluk döneminde yüksek tansiyon, kan yağlarında bozulma ve insülin direnci gibi metabolik sorunların ortaya çıkma riskini ve kardiyovasküler bozuklukların görülme oranını artırmaktadır[29,30]. Fazla kilo sebebiyle insülin direncinin ilerlemesi, çocukluk ve ergenlik döneminde Tip 2 diyabet gelişmesine zemin hazırlayabilmektedir[30,10]. Bunun yanı sıra obezite, solunum fonksiyonlarını etkileyebilir, astım ve uyku apnesi gibi solunumla ilişkili sorunların görülme olasılığını artırabilir[31]. Ayrıca yağ dokusunun bağışıklık sistemi üzerindeki etkileri nedeniyle obezite, bağışıklığı zayıflatarak vücudu enfeksiyon kapmaya daha açık bir hale getirebilir[10].

Çocukluk ve ergenlik dönemindeki obezitenin önemli sonuçlarından biri de yetişkinlik dönemine taşınan sağlık riskleridir. Çocuklukta fazla kilolu veya obez olan bireylerin yetişkinlikte de obez olma olasılığı daha yüksektir[32]. Erken yaşlarda başlayan obezite, ilerleyen yaşam dönemlerinde kalp-damar hastalıkları, diyabet ve hipertansiyon gibi hastalıkların gelişme riskini artırabilmektedir[10].

Çocuklar çoğu zaman hanede yaşanılan gıda güvencesizliğini hisseder, hatta yiyeceğin idaresinde yaşlarının ötesinde sorumluluk üstlenir, daha az yiyerek ya da hiç yemek istemeyerek gıda güvencesizliği yükünü paylaşmaya çalışırlar. Ne zaman ve ne kadar yemek yenilebileceğine ilişkin belirsizlik ve yeterli gıdaya erişememe çocuklarda üzüntü, endişe, çaresizlik, stres ve öfke gibi duygularla davranış problemlerini tetikleyebilir.

Bütün bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, gıda güvencesizliğinin çocukların bedeninde birbirini besleyen farklı beslenme ve sağlık sorunlarına yol açtığı görülmektedir. **Yetersiz enerji ve besin alımı bodurluk ve kavrukluk gibi büyüme geriliklerine neden olabilirken, mikro besin ögesi eksiklikleri dışarıdan fark edilmeyen ancak bağışıklık, beyin gelişimi ve bilişsel işlevler açısından önemli sonuçlar doğuran gizli açlığa yol açabilmektedir.**

Öte yandan, sağlıklı ve besleyici gıdalara erişimin sınırlı olması, yüksek kalorili ancak besin değeri düşük gıdaların daha fazla tüketilmesine ve çocuklarda fazla kilo ile obezitenin yaygınlaşmasına neden olabilmektedir. Üstelik, beden ile zihin arasındaki karşılıklı etkileşim düşünüldüğünde bu etkilerin sonuçları yalnızca bedenle sınırlı değildir. Gıda güvencesizliği hem biyolojik hem psikolojik hem de sosyal yollar aracılığıyla gelişimini bir bütün olarak etkileyerek ruh sağlığı ve psikososyal iyi oluş üzerinde de önemli bir yük oluşturur.

1.2. Gıda güvencesizliğinin psikolojik etkileri

Gıda güvencesizliği, çocukların yalnızca fiziksel büyüme ve gelişimlerini değil, ruh sağlığını ve psikososyal iyi oluşunu da derinden etkiler. Çocuklar çoğu zaman hanede yaşanılan gıda güvencesizliğini hisseder, hatta yiyeceğin idaresinde yaşlarının ötesinde sorumluluk üstlenir, daha az yiyerek ya da hiç yemek istemeyerek gıda güvencesizliği yükünü paylaşmaya çalışırlar[33].

Araştırmalar, gıda güvencesizliği ile depresyon ve intihar eğilimi geliştirme riskinin ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, fazla kilolu ve obez çocuklar, akran zorbalığı, dışlanma ve damgalanma ile daha sık karşılaşabilmektedir.

Tekirdağ'da sosyal yardım alan kişilerle gerçekleştirilen bir araştırmada görüşülen bir anneye ait *"13 yaşında kızım var, 'Acıktım ben.' diyemiyor. Çünkü biliyor yok olduğunu."* cümlesi, çocukların gıda güvencesizliği yükünü nasıl paylaşmaya çalıştıklarını somutlar niteliktedir[34].

Ne zaman ve ne kadar yemek yenilebileceğine ilişkin belirsizlik ve yeterli gıdaya erişememe çocuklarda üzüntü, endişe, çaresizlik, stres ve öfke gibi duygularla davranış problemlerini tetikleyebilir[7,35]. Ayrıca, arkadaşlarıyla birlikte yemek yiyememek veya ailesinin maddi durumunun fark edilmesinden endişe etmek, çocukların sosyal ilişkilerden geri çekilmesine yol açabilir. Bu durum, gıda güvencesizliğinin doğrudan yarattığı yoksunluğun ötesinde, çocuğun kendisini akranlarından dışlanmış hissetmesine neden olabilir. Tekirdağ'ın Süleymanpaşa ilçesindeki farklı sosyoekonomik profillere sahip 12 devlet ilkokulunda yürütülen bir nitel saha araştırmasında içlerinde okul yöneticilerinin, öğretmenlerin ve velilerin olduğu 61 katılımcı ile görüşülmüş, yoksul çocukların gıda yoksunluklarını okulda gizlemek adına çaba gösterdikleri, arkadaşlarından utanma duygusuyla sosyalleşmekten kaçındıkları saptanmıştır[36]. Sınıf öğretmenleri, evden beslenme çantası getiremeyen ya da çantasına sadece kuru ekmek koyabilen çocukların, öğretmenlerine karşı mahcup olmaktan ve arkadaşları tarafından yoksul olarak damgalanmaktan çekindikleri için beslenme saatlerinde çantalarını sınıfta açmayıp sakladıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenler ayrıca okulda yemek kokuları yayıldığında veya öğrenciler, akranlarının sıcak yemek yediğini gördüklerinde açlık çeken çocukların imrenme ve yoksunluk hissi yaşadıklarını, bu duygusal mahrumiyetin etkisiyle sınıfta akranlarına karşı hırçın, agresif, ve fevri davranışlar sergileyebildiklerini şu sözlerle ifade etmiştir:

"Daha özenti duyuyor çocuk. ... Yani aç olan bir çocuk diğer arkadaşının yediğini gördüğü zaman. ... Çünkü böyle durumlarda çocuk bu sefer daha çok alan öğrenciye karşı bir hınç duyuyor bir agresifleşiyor ona karşı. Onda var bende niye yok." (s. 388, alıntıdaki kırpma raporun yazarına ait)

Gıda güvencesizliği ile çocuk ve ergenlerde depresyon, anksiyete, intihar düşüncesi, intihar girişimi ve diğer duygusal zorlantılar arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır[35,37]. Özellikle hormonel değişimlerin yoğun olarak yaşandığı ve duyguların daha yoğun bir biçimde hissedildiği ergenlik döneminde gıda güvencesizliği yaşayan gençlerin yoğun üzüntü ve umutsuzluk yaşama olasılığı, gıda güvencesi olan akranlarına kıyasla daha yüksektir[7].

Brown ve arkadaşlarının Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 11 eyalette 26.962 lise öğrencisinin verisini analiz ettikleri bir araştırma, gıda güvencesizliği yaşayan öğrencilerin, gıda güvencesi olan akranlarına kıyasla günlük aktivitelerini aksatacak düzeyde üzgün ve umutsuz hissetme riskinin 1,9 kat daha yüksek olduğunu bulmuştur. Aynı çalışmada, gıda güvencesizliği yaşayan öğrencilerin, gıda güvencesi olan akranlarına kıyasla intiharı ciddi şekilde düşünme riskinin 2,3 kat, intihar planı yapma riskinin 2,4 kat ve en az bir kez fiili intihar girişiminde bulunma riskinin tam 3,1 kat daha yüksek olduğu ortaya konmuştur[7]. Dokuzu yüksek, 31'i orta, 4'ü düşük gelirli toplam 44 ülkeden 179.771 okul çağındaki ergenin verilerini içeren bir araştırma ise son 30 gün içerisinde okula "çoğu zaman ya da her zaman aç giden" (ağır gıda güvencesizliği yaşayan) öğrencilerin intihar girişiminde bulunma olasılığının, gıda güvencesi olan gençlere kıyasla yaklaşık iki kat daha yüksek olduğunu saptamıştır[38].

Kanada'daki çocuk ve gençlerin verisine dayanan 16 yıllık bir başka araştırma çocukluk döneminde açlık deneyimi yaşayan kişilerin genç yetişkinlik ve geç ergenlik (14-25 yaş) dönemlerinde depresyon ve intihar eğilimi geliştirme riskinin 2,9 kat daha fazla olduğunu göstermiştir[39].

Dahası, bu güçlü ilişki diğer karıştırıcı faktörler (örneğin hane geliri, annenin depresyon geçmişi, kişinin cinsiyeti) istatistiksel olarak kontrol edildiğinde dahi bağımsız bir risk faktörü olarak

geçerliliğini korumuştur.

ABD'nin Massachusetts eyaletindeki düşük gelirli hanelerden gelen 180 okul öncesi ve 228 okul çağı çocuğu kapsayan bir çalışmada ise ağır düzeyde açlık yaşayan çocukların anksiyete düzeylerinin (6,3), gıda güvencesi olan akranlarının anksiyete düzeylerinin (2,8) iki katından fazla olduğu ortaya konmuştur[40]. Bu çalışmada da yüksek düzeydeki çocuk açlığının; barınma durumu, annenin psikolojik zorlantıları ve çocukluk dönemi travmatik yaşam olayları gibi değişkenler kontrol edildikten sonra dahi çocuklardaki anksiyete ve depresyon semptomlarının en kuvvetli öngörücülerinden biri olduğu bulunmuştur.

Dolayısıyla, **tek başına gıda güvencesizliği yaşamanın, ruh sağlığı ve psikolojik iyi oluş üzerinde yoksulluktan bağımsız olarak başlı başına bir risk faktörü olduğuna ilişkin kuvvetli bulgular mevcuttur.**

Fazla kilo ve obezitenin psikososyal sonuçları da çocukların iyi oluşu açısından oldukça önemlidir. Fazla kilolu ve obez çocuklar akran zorbalığı, dışlanma ve damgalanma ile daha sık karşılaşabilmekte; bu deneyimler benlik saygısı, beden algısı ve psikolojik iyi oluş üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir[10]. Özellikle ergenlik döneminde bedenin görünümüne ilişkin toplumsal beklentilerin yoğunlaşması, bu etkileri daha da belirgin hale getirebilmektedir.

Gıda güvencesizliğinin çocuk ve ergen ruh sağlığında yarattığı bu derin hasarlar, birbirini besleyen **biyopsikososyal mekanizmalar zinciri** aracılığıyla gerçekleşmektedir. Evde yeterli gıdayı sağlayamama kaygısı ve gıda bulma endişesi ebeveynler, özellikle de anneler üzerinde ağır bir psikolojik yük oluşturmaktadır. Pek çok araştırma, ailelerin çocuklarını gıda güvencesizliğinden korumak için olağanüstü çaba sarf edip kendi beslenmelerinden feragat ettiğini göstermektedir[35,41,42].

Yoksullukla ilgili bir akademik çalışmada görüşülen bir annenin *"Bana bir şey söylemiyor ama ben anlıyordum. Biraz buruk geliyordu okuldan. Mesela, 'Anne' diyordu 'arkadaşımın beslenmesinde her şey tamamdı benim eksikti.' diyordu."* (s. 850)[34] sözleri, gıda güvencesizliği sebebiyle çocuğuna yeterli ve sağlıklı bir öğün

sağlayamayan bir annenin duygusal olarak ne kadar zorlanabileceğini gösterir niteliktedir.

Araştırmalar, bu durumların ebeveynlerin ruh sağlığını, depresyon ve kaygı düzeyleri üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğunu, bu durumun ise ebeveynlerin çocuk yetiştirme pratiklerini olumsuz olarak etkileyebildiğini göstermektedir[37,43]. Dolayısıyla gıda güvencesizliğinin çocukların ruh sağlığı üzerindeki etkisi, çocuğun doğrudan yaşadığı açlık ve kaygının yanı sıra aile içindeki stres ve ilişkiler aracılığıyla da ortaya çıkabilmektedir.

İkinci olarak, erken yaşta maruz kalınan bu kronik stres ve beslenme yetersizliği, beynin stres yanıt sistemini (özellikle hipotalamus-hipofiz-adrenal (HPA) aksı) fizyolojik olarak etkileyerek stres hormonu kortizol salınımını bozmaktadır[37]. HPA aksındaki bu deregülasyon, DNA metilasyonu gibi epigenetik değişikliklere yol açarak gelişmekte olan beynin strese karşı hassasiyetini kalıcı olarak artırmakta ve bu kırılganlığın nesiller arası biyolojik bir miras olarak sonraki kuşaklara aktarılmasına sebep olabilmektedir[42].

Ayrıca, gıda güvencesizliğinin hanede yarattığı sürekli güvensizlik, endişe ve yoksunluk hissinin gelişmekte olan çocuk beynine doğrudan zarar verebilecek düzeyde bir "toksik stres" kaynağı olduğu belirtilmektedir[35,44]. Bu kronik stres durumu, çocukların duygusal regülasyon ve baş etme becerilerini körelterek onları psikolojik zorlantılar karşısında savunmasız bırakabilmektedir.

Bütün bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, gıda güvencesizliğinin çocukların ruh sağlığı ve psikososyal iyi oluşu üzerinde çok katmanlı bir yük oluşturduğu görülmektedir. Gıda güvencesizliği, çocuklarda üzüntü, stres, çaresizlik ve kaygıyı artırırken yoksulluğun akranlar tarafından fark edilmesine dair endişe; utanç, damgalanma ve sosyal geri çekilmeye yol açabilmektedir. Bu etkiler, aile içinde yaşanan ekonomik ve duygusal stresle ve uzun süreli stresin bilişsel ve duygusal işlevler üzerindeki etkileriyle daha da ağırlaşabilmektedir.

Dolayısıyla gıda güvencesizliği, çocuğun yalnızca nasıl hissettiğini değil, nasıl davrandığını, başkalarıyla nasıl ilişki kurduğunu, dikkatini ne ölçüde sürdürebildiğini ve içinde bulunduğu çevreye ne

Yeterli gıdaya düzenli bir şekilde erişemeyen öğrenciler; okula devam, okul yaşamına katılım, öğrenme ve akademik başarı açısından çeşitli güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Hanedeki gıda güvencesizliği; maddi yol, sağlık yolu, psikolojik yol ve hane ilişkileri yolu olmak üzere dört temel yoldan çocuğun okuldaki deneyimlerini olumsuz etkiler (Şekil 3).

ölçüde katılabildiğini de etkiler. Bu durumun doğal sonucu olarak gıda güvencesizliğinin etkileri ev ve aile ortamıyla sınırlı kalmamakta, çocuğun gününün önemli bir bölümünü geçirdiği okul yaşamına, öğrenme süreçlerine, akademik başarısına, devamsızlığına ve akran ilişkilerine de yansımaktadır.

1.3. Gıda güvencesizliğinin okul yaşamı üzerindeki etkileri

Gıda güvencesizliği, bedende ve zihinde bıraktığı izler kadar çocukların, günlerinin üçte birini geçirdiği yerler olan okullardaki deneyimlerini de olumsuz etkiler. Yeterli gıdaya düzenli bir şekilde erişemeyen öğrenciler; okula devam, okul yaşamına katılım, öğrenme ve akademik başarı açısından çeşitli güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Bu etkiler genellikle birbiriyle etkileşim içerisinde çocuğun okul yaşamına zarar verir ve eğitim hakkının önünde bir engel oluşturur.

Farklı coğrafyalarda ve farklı yaşlardaki öğrencilerle gerçekleştirilen çalışmalar, gıda güvencesizliğinin okul yaşamındaki en görünür sonuçlarından birinin **devamsızlık** ve **okula düzenli katılım sorunları** olduğunu göstermektedir. Canbolat ve arkadaşlarının PISA 2022 verilerini kullanarak 65 ülkeden yaklaşık yarım milyon öğrencinin verilerini analiz ettiği *"Empty Plates, Empty Seats" (Boş Tabaklar, Boş Sıralar)* başlıklı araştırması gıda güvencesizliği ve devamsızlık arasında güçlü bir ilişki bulmuştur. Dahası, bu ilişki öğrenci ve okul düzeyindeki sosyoekonomik ve demografik değişkenler kontrol edildikten sonra dahi etkisini

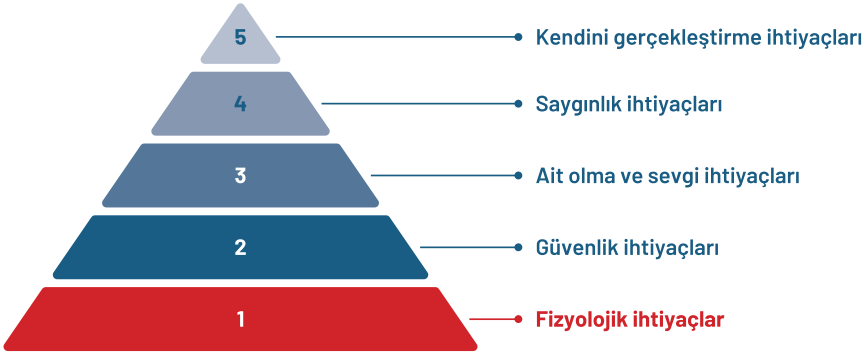
göstermektedir. Araştırmaya göre gıda güvencesizliği ölçeğindeki her bir birimlik artış, devamsızlık oranında ortalama %18'lik bir artışla ilişkilendirilmiştir. En ağır düzeyde gıda güvencesizliği yaşayan, yani her gün veya neredeyse her gün aç kalan öğrencilerin devamsızlık oranları, gıda güvencesi olan akranlarına kıyasla yaklaşık %75 daha yüksek bulunmuştur[45]. Ayrıca araştırmalar, gıda güvencesizliğinin sınıf tekrar olasılıklarını da anlamlı bir şekilde arttırdığını göstermektedir[35,46].

Gıda güvencesizliği, öğrencilerin **akademik başarıları** ve **öğrenme çıktıları** ile de ilişkilidir. Yeni Zelanda'da PISA, TIMSS ve PIRLS gibi üç büyük ölçekli uluslararası değerlendirmeden yararlanan bir araştırmada, evlerinde gıda yetersizliği yaşayan öğrencilerin gıda güvencesi olan akranlarına kıyasla **dört yıla kadar ulaşan bir öğrenme açığıyla** karşı karşıya oldukları bulunmuştur[47]. Tıpkı Canbolat ve arkadaşlarının (2024) araştırmasındaki gibi bu farkın, öğrencilerin ve okulun sosyoekonomik durumu ve sınıf mevcudu gibi değişkenler hesaba katıldığında dahi devam ettiği görülmüştür.

Canbolat ve arkadaşlarının 2025 yılında yayımladığı bir diğer küresel araştırmada ise PISA 2022 verilerindeki gıda güvencesizliği ile matematik başarısı arasındaki ilişkiye bakılmıştır[48]. Analiz sonuçları gıda güvencesizliği en yüksek olan öğrencilerin, gıda güvencesi olan akranlarının yaklaşık **2 akademik yıl gerisinde** kaldığını göstermiştir. Araştırmacılar, gıda güvencesizliğinin okuldaki öğrenme deneyimleri üzerindeki olumsuz etkisini üç temel teori üzerinden açıklamışlardır[48]:

1. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi[49] yaklaşımına göre açlık gibi temel fizyolojik ihtiyaçların karşılanmaması, bireyin dikkatini ve bilişsel kaynaklarını daha üst düzey ihtiyaçlara, dolayısıyla öğrenme ve kendini gerçekleştirmeye yöneltmesini güçleştirmektedir.

Şekil 2 Maslow'un (1943) İhtiyaçlar Hiyerarşisi

2. İnsan motivasyonunu açıklamak için ortaya atılmış Öz-Belirleme Kuramı (Self-determination theory)[50] açısından değerlendirildiğinde gıda güvencesizliği, çocukların yeterlik, otonomi ve ilişkili olma duygularını zedeleyerek öğrenme sürecini kontrol edebildiğine ve akademik olarak başarılı olabileceğine ilişkin inancını zayıflatabilir.
3. Bronfenbrenner'ın Ekolojik Sistemler Kuramı[51] ise bu etkilerin yalnızca çocuğun bireysel özelliklerinden kaynaklanmadığını; evde yaşanan gıda güvencesizliğinin aile ilişkileri, okul deneyimi ve daha geniş ekonomik ve sosyal koşullar üzerinden çocuğun gelişimini etkileyen birbirine bağlı sistemlere yayıldığını göstermektedir.

Boylamsal araştırmalar, **gıda güvencesizliğinin zaman içerisinde akademik becerilerde gerilemeyle de ilişkili olabileceğini** göstermektedir. Orihuela ve arkadaşları tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 6 ortaokuldaki 112 öğrencinin bir yıl boyunca izlendiği çalışmada, öğrencilerin çalışmanın başındaki gıda güvencesizliği seviyesinin, matematik, okuduğunu anlama ve eleştirel düşünme gibi akademik becerilerdeki bir yıl sonraki düşüşleri yordadığı bulunmuştur[9]. Bu ilişki, öğrencilerin cinsiyeti, ırkı, hane geliri, ebeveyn eğitim düzeyi ve başlangıçtaki akademik başarı düzeyi gibi değişkenler kontrol edildiğinde de devam etmiştir.

Gıda güvencesizliği ile akademik başarı, öğrenme çıktıları ve bilişsel fonksiyonlar[2] arasındaki kuvvetli ilişki, farklı coğrafyalarda gerçekleştirilen çalışmalarla tekrar tekrar bulgulanmıştır. UNESCO ve Okul Yemeği Koalisyonunun Araştırma Konsorsiyumu tarafından 2025 yılında yayımlanmış, eğitim ve beslenme arasındaki derin ve karşılıklı bağı analiz eden kapsamlı araştırma raporuna göre[2],

- Çin'in Gansu eyaletindeki 100 köyde yürütülen bir araştırma, gıda güvencesizliği yaşayan hanelerdeki bodur ya da ağır düzeyde düşük kilolu çocukların, gıda güvencesi olan akranlarına kıyasla okuryazarlık puanlarının anlamlı biçimde düşük olduğunu göstermiştir[52]. Üstelik bu fark, sosyoekonomik düzey, çocukların uzun dönemli beslenme durumu ve çocukların önceki başarı seviyesi kontrol edildikten sonra dahi istatistiksel olarak anlamlı düzeydedir.
- Gana'da yürütülen boylamsal bir çalışma, sürekli gıda güvencesizliği yaşayan hanelerdeki çocukların kısa süreli bellek performansı, okuryazarlık ve sayısal becerilerinin gıda güvencesi olan akranlarına kıyasla daha düşük olduğunu ortaya koymuştur[53].
- Etiyopya'da gerçekleştirilen bir araştırmada, erken çocukluk döneminde yaşanılan bodurluğun, çocuklar sekiz yaşına geldiklerindeki bilişsel performanslarıyla anlamlı biçimde negatif ilişki içerisinde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır[54]. Üstelik, bireysel ve sosyoekonomik faktörler kontrol edildiğinde bodurluk yaşamış çocukların bir kelime bilgisi testinde iyi beslenen akranlarından %16, sayısal beceri değerlendirmesinde ise %49 daha düşük puan aldığı tespit edilmiştir.
- Hindistan'da 8, 12 ve 15 yaşlarındaki çocukların verisini analiz etmiş bir çalışma, hane halkı gıda güvencesizliğinin sürekliliğinin ve şiddetinin, çocukların tamamladığı eğitim yılı ile matematik ve kelime haznesi test skorlarındaki düşüşlerle doğrudan ve bağımsız bir şekilde ilişkili olduğunu göstermiştir[55]. Bulgulara göre, hafif düzeyde gıda güvencesizliğinin dahi çocukların tamamladığı eğitim yılını anlamlı derecede düşürdüğü bulgusuna ulaşılmıştır.

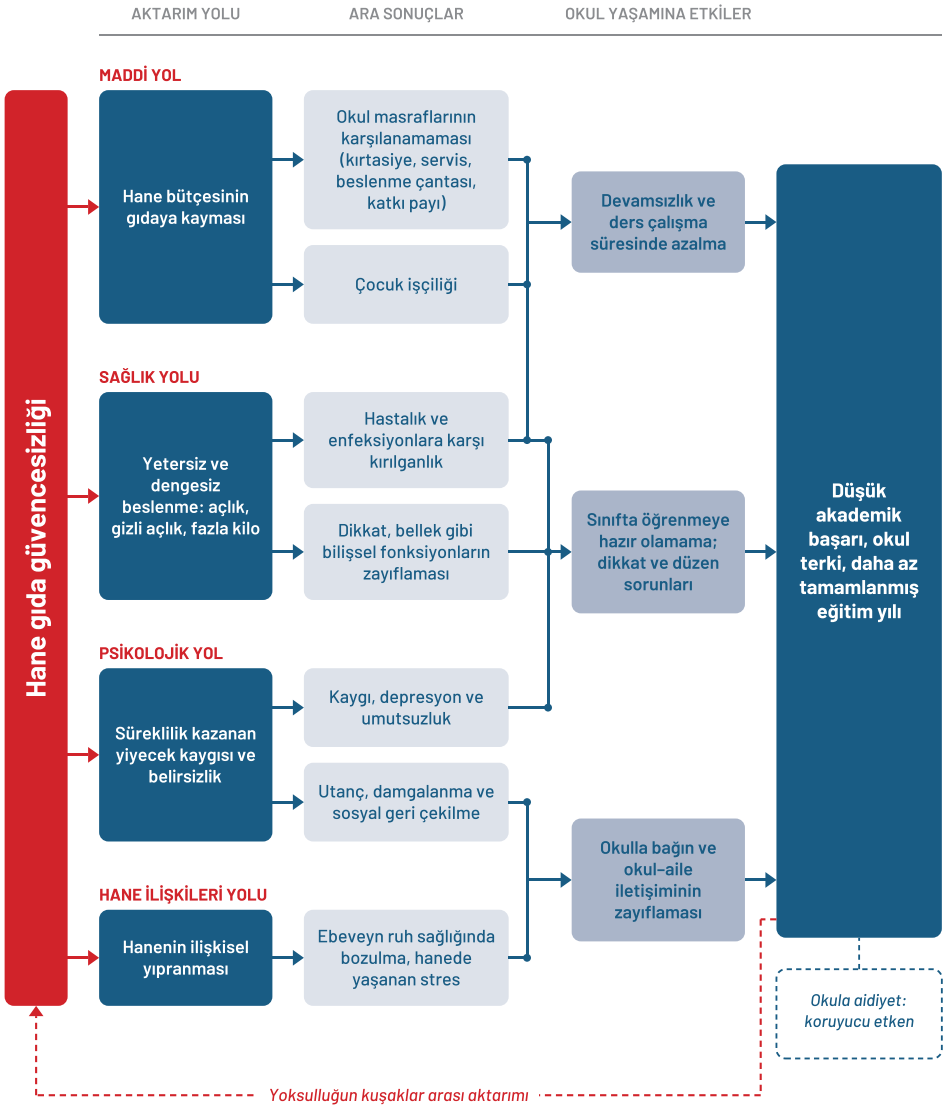
2 Bilişsel fonksiyonlar beynimizin bilgiyi alma, işleme, saklama, hatırlama ve günlük yaşamda kullanma kapasitesini sağlayan dikkat, bellek, dil, görsel-mekânsal beceriler gibi zihinsel süreçlerdir.

Türkiye bağlamında gıda güvencesizliğinin çocukların okul yaşamına etkisini nicel olarak inceleyen çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumunun 2011 yılında yayımladığı "Devlet İlköğretim Okullarında Ücretsiz Öğle Yemeği Sağlamak Mümkün mü?"[4] başlıklı raporun alan araştırması bulguları, uluslararası literatürün bulgularını doğrular niteliktedir. İstanbul'da yürütülen alan araştırmasında görüşülen sınıf öğretmenleri, çocukların büyük bölümünün **kahvaltı yapmadan okula geldiğini ve ilk ders saatlerini aç geçirdiğini, törende ya da derste bayılan, sürekli kusan ve derse konsantre olamayan öğrencilerin bulunduğunu** aktarmıştır. Bir öğretmenin ifadesi bu ilişkiyi doğrudan kurmaktadır: *"Başarılı öğrenciye baktığında çocuğun iyi beslendiğini görüyorsun. Başarı ile beslenme ilişkili."* (s. 29)

Peki neden başarı beslenme ile ilişkilidir?

Bu soruya tek cümlelik bir yanıtı vermek oldukça güçtür fakat bu raporun da işaret etmeye çalıştığı noktalardan biri tam olarak budur. Gıda güvencesizliği çocuğun okul başarısını tek bir kanaldan değil, birbirini besleyen birkaç kanaldan etkiler. "Gıda güvencesizliği çocuklara ne yapar?" başlıklı bu bölümde ayrı başlıklar altında ele alınan bedensel, psikolojik ve okul yaşamına ilişkin etkiler, gerçekte çocuğun gündelik hayatında iç içe geçmiş hâlde bulunur, zira hiçbir çocuk bunları sırayla ya da ayrı ayrı yaşamaz. Aşağıdaki şekil, literatürdeki bulgulara dayanarak bu kanalları özetleyen bir çerçeve sunmaktadır.

Şekil 3 Gıda güvencesizliğinin eğitim çıktılarına aktarım yolları

Not: Bu görsel Argaw ve arkadaşlarının (2023)[55] araştırmasındaki konsept haritasının, bu raporun yazarı tarafından genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

Hanedeki gıda güvencesizliği dört temel yoldan çocuğun okuldaki deneyimlerini etkiler. **Maddi yoldan,** hane bütçesinin zorunlu olarak gıdaya kaymasıyla başlar. Bu noktada hanenin eğitime yaptığı harcamalar (örneğin kırtasiye, servis, beslenme çantası) zorunlu olarak azalır ve kimi durumlarda çocuklar aile ekonomi-

sini desteklemek için çalışmak zorunda kalır. Bu durum, devamsızlığa ve öğrencinin ders çalışma süresinin kısalmasına yol açar.

Sağlık açısından, gıda güvencesizliği çocukları hastalıklara karşı daha kırılgan kılar, beynin öğrenme ve bellek merkezinde kritik görevler üstlenen hipokampus ve prefrontal kortekste hasarlar oluşturarak dikkat, bellek ve bilişsel gelişimi zayıflatarak sınıfta öğrenmeye hazır bulunma durumunu baltalar[29]. Hastalanan çocuk okula gelemez, devamsızlık başarıyı düşürür, düşen başarı, zaten gelir baskısı altındaki hane için çocuğun çalışmasını daha "makul" bir seçenek hâline getirebilir.

Psikolojik açıdan, süreklilik kazanan yiyecek kaygısı ve belirsizlik çocuklarda kaygı, depresyon ve umutsuzluğu tetiklerken akranlar arasında utanç, damgalanma ve sosyal geri çekilmeye yol açar. Utanç ve yoksunluk duygusu çocuğu akran ortamlarından çeker, geri çekilme okulla kurulan bağı zayıflatır; oysa okula aidiyet, tam da gıda güvencesizliğinin davranışsal sonuçlarını hafifletebilecek koruyucu bir faktördür[56].

Hane ilişkileri yolu ise etkiyi çocuğa dolaylı olarak taşır. Gıda güvencesizliğinin ebeveynin ruh sağlığındaki olumsuz etkisi ve hanedeki stresi arttırması hem çocukların iyi oluşunu hem de okul ile aile arasındaki iletişimi olumsuz etkiler. Konsept haritasının en sağındaki kutudan en soldaki kaynağa dönen kesikli çizgi, gıda güvencesizliğinin **nesiller arasında kendini yeniden ürettiğini** gösterir. Daha az tamamlanmış eğitim yılı, çoğunlukla yetişkinlikte daha düşük gelir ve daha güvencesiz bir istihdam anlamına gelir, bu da bir sonraki kuşağın hanesinde gıda güvencesizliği olarak yeniden ortaya çıkar[3].

3 Bu noktada şeklin bir nedensellik iddiasında bulunmadığını fakat bir çerçeve sunduğunu belirten metodolojik bir not düşmek yerinde olacaktır. Oklar, literatürde altı çizilen ilişkileri ve bu ilişkileri açıklamak için öne sürülen mekanizmaları göstermektedir. Bu zamana kadar aktarılan bulguların önemli bir bölümü, iki olgunun birlikte görüldüğünü gösteren korelasyonel (ilişkisel) araştırmalara dayanmaktadır. Bir ilişkinin varlığı tek başına bir olgunun diğerine neden olduğu anlamına gelmez. Ancak bu durum, ilişkisel bulguların göz ardı edilmesini de gerektirmez. Bu noktada, gıda güvencesizliğinin okul yaşamına etkileri ile ilgili farklı coğrafyalarda ve farklı yaş gruplarında tekrarlanan bulgular, sosyoekonomik durum gibi önemli etkenler kontrol edildiğinde dahi devam eden ilişkiler güçlü bir nedenselliği düşündürtmekte ve çerçevenin bütünü hakkında güvenilir bir tablo sunmaktadır.

Bu çerçeve, aynı zamanda müdahalenin nerede yapılabileceğini de göstermektedir. Dört yolun tamamı hanede başlar, ancak dördünün okul yaşamına önemli yansımaları vardır. Dahası okul, neredeyse her çocuğa haftanın 5 günü ulaşabilen tek kurumdur.

Bedensel etkiler bölümünde ele alınan "ikinci fırsat penceresi" de tam olarak bu yaşlara denk düşmektedir: Yaşamın ilk 3 yılında maruz kalınan yetersiz beslenmenin telafi edilebildiği okul çağı ve ergenlik, aynı zamanda devletin çocuğa düzenli olarak erişebildiği en önemli dönemdir. **Dolayısıyla okul, gıda güvencesizliği sorununun en önemli ve en doğal müdahale alanlarından biri haline gelir.**

Bir öğün ücretsiz okul yemeği ile neler başarılabilir?

Okul yemeği programları (OYP), çocukların fiziksel sağlığını koruma, mikro besin eksikliklerini giderme ve sağlıklı büyüme süreçlerini destekleme konusunda küresel düzeyde kabul görmüş en güçlü kamusal müdahale araçlarından biridir. Çocukların günün önemli bir bölümünü geçirdiği okul ortamında sunulan dengeli bir öğün; büyüme ve bilişsel gelişimi destekler, gizli açlıkla mücadele eder, bağışıklık sistemini güçlendirir ve vücut kitle indeksini iyileştirerek çocukluk çağı obezitesini önlemede kritik bir rol oynar.

Önceki bölümde gıda güvencesizliğinin çocuklar üzerindeki etkileri ele alınmıştı. Bu bölüm ise sağlıklı, besleyici ve ücretsiz olarak sunulan okul yemeklerinin, söz konusu olumsuz etkileri azaltıp azaltamayacağı sorusuna odaklanmaktadır.

2.1. Okul yemeğinin öğrencilerin fiziksel sağlığı ve beslenme kalitesi üzerindeki etkisi

Okul yemeği programları (OYP), çocukların fiziksel sağlığını koruma, mikro besin eksikliklerini giderme ve sağlıklı büyüme süreçlerini destekleme konusunda küresel düzeyde kabul görmüş en güçlü kamusal müdahale araçlarından biridir.

Çocukların günün önemli bir bölümünü geçirdiği okul ortamında sunulan dengeli bir öğün; büyüme ve bilişsel gelişimi destekler, gizli açlıkla mücadele eder, bağışıklık sistemini güçlendirir ve vücut kitle indeksini iyileştirerek çocukluk çağı obezitesini önlemede kritik bir rol oynar. Dahası, Okul Yemeği Koalisyonunun Araştırma Konsorsiyumu tarafından hazırlanan derlemede yer verilen bir araştırma, okul yemeğinin uzun vadeli sağlık üzerinde kuvvetli etkilerinin olduğunu, sağlıklı ve besleyici okul yemeklerinin tüm çocuklara sunulması halinde dünya genelinde bulaşıcı olmayan hastalıklardan kaynaklanan yıllık ölümlerde 3 milyona varan azalma görülebileceğini öngörmüştür[57].

Halk sağlığı literatüründeki en güvenilir araştırmaları üreten kurumlardan biri olan Cochrane tarafından 2025 yılında yayımlanan güncel bir meta-analiz çalışması, 40 ayrı çalışma üzerinden okul yemeği programlarının etkililiğini incelemiştir. OYP'nin çocukların yaşa göre boy ve kilo üzerindeki etkisini 2132 öğrencinin verileri üzerinden analiz eden araştırma, okul yemeklerinin çocukların yaşa göre boy ve ağırlık oranlarını iyileştirdiğini göstermiştir[58].

Gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerde yürütülen okul yemeği programlarını inceleyen bir başka derleme ise **birçok okul yemeği programının çocuklarda fazla kilolu ya da obez olma riskini anlamlı ölçüde azalttığına** dikkat çekmiştir[59].

OYP, fiziksel aktivite programları ile birlikte uygulandığında bu etki daha da güçlenmektedir. Örneğin, Hollanda'da 4 ila 12 yaş arasındaki 1.676 çocuğu kapsayan yarı deneysel bir araştırma, ücretsiz okul yemeği ile yapılandırılmış fiziksel aktivite programının birlikte uygulandığı okullardaki çocukların, iki yıllık takip sürecinin sonunda vücut kitle indeksi skorlarında anlamlı bir düşüş kaydetmiş, araştırmacılar programın çocukluk çağı obezitesiyle mücadelede güçlü bir araç olarak kullanılabileceğini belirtmiştir[60]. ABD'nin Kaliforniya eyaletinden gelen benzer bir bulgu da evrensel ücretsiz okul yemeği uygulamasının çocuklarda obezite yaygınlığını 0,60 yüzde puan azalttığını ve normal kilolu öğrenci oranını 0,58 yüzde puan arttırdığını göstermiştir[61].

Ücretsiz ve sağlıklı okul yemeklerinin olumlu etkisinin temel nedeni, kimi zaman evden getirilen (ya da hiç getirilemeyen) beslenme çantasının yerine besleyici bir öğün sunmasıdır. Sosyoekonomik durumun beslenme kalitesiyle ilişkisi düşünüldüğünde, düşük gelirli ailelerin çocuklarının öğün atlama ya da besin değeri düşük gıdalar tüketme olasılığı daha yüksektir[62]. Bu noktada, beslenme uzmanları tarafından belirlenmiş dengeli okul yemekleri, çocukların günlük ihtiyaç duyduğu besin değerlerinin önemli bir kısmını karşılar.

Örneğin, Hindistan'ın ücretsiz okul öğle yemeği programı olan ve yaklaşık 125 milyon çocuğa ulaşan Mid-Day Meal programında devlet ilkokullarındaki öğrencilere verilen öğünler 450

Beslenme kalitesindeki eşitsizliklerin temel kaynağı hanelerin satın alma gücü ve zaman kısıtlarıdır. Dolayısıyla, günün bir öğünü bu kısıtların dışına çıkarıldığında, o öğün için olan beslenme eşitsizliği büyük ölçüde ortadan kalkar.

kalori ve 12 gram protein, devlet ortaokullarındaki öğrencilere verilen öğünler ise 700 kalori ve 20 gram protein içermektedir[63]. Bu programın ayrıca yıllar içerisinde kız çocuklarındaki bodurluk oranını azalttığı bulunmuştur[18]. Benzer şekilde, İsveç'teki okul yemekleri çocukların günlük besin alımının %22-30'unu, günlük sebze alımının yaklaşık yarısını ve günlük balık alımının yaklaşık üçte ikisini karşılamaktadır[57].

Danimarka'da yürütülen bir çalışma, ücretsiz okul yemeklerinin evden getirilen öğünlere kıyasla daha yüksek beslenme kalitesiyle ilişkili olduğunu göstermiştir. Okul yemeği programı uygulanan ve uygulanmayan dörder okulda, 2-6. sınıflardaki 984 öğrencinin öğle öğünleri dijital fotoğrafla kaydedilmiş ve öğünler beslenme kalitesi indeksiyle puanlanmıştır. Ücretsiz okul yemeği, evden getirilen öğünlere kıyasla daha yüksek beslenme kalitesiyle ilişkili bulunmuş, farkın kaynağının ise okul yemeği aracılığıyla sunulan öğünlerde doymuş yağ ve atıştırmalıkların azalması ve sebze ve balığın artması olarak belirtilmiştir[64]. Benzer şekilde Galler'de yürütülen bir diğer araştırma, okula paketli öğle yemeği getiren çocukların, okul yemeği yiyen akranlarına kıyasla %50 daha fazla sodyum (tuz) ve yaklaşık iki kat daha fazla şeker ve doymuş yağ tükettiğini göstermiştir[65].

Okul yemeğinin çocukların aldığı günlük mikro besin değerlerini nasıl iyileştirdiğine dair bir başka bulgu ise Norveç'ten gelmektedir. Norveç'te 2014-2015 eğitim-öğretim yılında yürütülen boylamsal bir araştırmada, yaşları 10 ila 12 arasında değişen 55 altıncı sınıf öğrencisine bir yıl boyunca her gün ücretsiz ve sağlıklı okul yemeği açık büfe şeklinde sunulmuş ve bu grup, beslenme çantası getirmeye devam eden öğrencilerle kıyaslanmıştır[66].

Araştırma sonucunda, ücretsiz okul yemeği alan çocukların balık, meyve ve sebze tüketimlerinin anlamlı derecede arttığı ve araştırmacılar tarafından ölçülen genel "Sağlıklı Gıda Puanı" değerlerinin yükseldiği saptanmıştır. En önemlisi, bu besinsel iyileşmenin özellikle düşük sosyoekonomik arka plana sahip çocuklarda en yüksek düzeyde gerçekleştiği ortaya çıkmıştır.

Bu durum okul yemeğinin beslenme kalitesindeki eşitsizlikleri nasıl dönüştürebileceğine dair kuvvetli bir içgörü sunmaktadır. Çalışmada ayrıca okul yemeği aracılığıyla sağlıklı yiyecekler tüketmenin 5 yıl sonra taze sebze tüketme alışkanlığı ile ilişkili olduğu bulunmuştur[66]. Bu bulgu, okul yemeğinin çocukların uzun vadedeki beslenme alışkanlıklarını da şekillendirebilecek bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Japonya'da 719 çocukla yürütülen bir çalışmada ise evrensel okul yemeğinin çocukların beslenmesindeki sosyoekonomik farkları azalttığı bulunmuştur: sebze alımındaki eşitsizlik %9,9, meyve alımındaki eşitsizlik %3,4 oranında azalmıştır[67].

Tüm bu bulgular, ücretsiz ve sağlıklı okul yemeklerinin günün en azından bir öğününü, çocukların sosyoekonomik arka planlardan bağımsız hale getirerek çocukların fiziksel sağlığı ve beslenme kalitesi üzerinde olumlu etkiler doğurduğunu göstermektedir. Beslenme kalitesindeki eşitsizliklerin temel kaynağı hanelerin satın alma gücü ve zaman kısıtlarıdır.

Günün bir öğünü bu kısıtların dışına çıkarıldığında, o öğün için eşitsizlik büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. Etkinin en çok sosyo ekonomik olarak dezavantajlı bırakılmış hanelerdeki çocuklarda görülmesinin nedeni, okul öğünü ile evden getirilen öğün arasındaki kalite farkının en fazla bu grupta belirgin olmasıdır. Dolayısıyla, **Türkiye'de evrensel ve ücretsiz okul yemeği uygulamasına geçilmesinin besleyici gıdaya erişimdeki mevcut eşitsizlikleri azaltarak** çocukların sağlıklı beslenmeye erişimini güvence altına alabilecek en güçlü kamusal müdahalelerden biri olacağı açıktır.

2.2. Okul yemeğinin öğrencilerin psikolojik sağlığı ve iyi oluşu üzerindeki etkisi

Gıda güvencesizliğinin çocuk ve ergenlerde kaygı, stres, olumsuz duygu durumu ve psikososyal zorlantılarla ilişkisi düşünüldüğünde (bakınız Bölüm 1.2), okul yemeği, çocukların aynı zamanda psikolojik sağlığı ve iyi oluşunu destekleyebilecek bir müdahale alanı haline gelmektedir. Bu etki üç temel mekanizma üzerinden değerlendirilebilir: **(1) besleyici öğünler tüketmenin zihinsel sağlık üzerindeki doğrudan etkisi, (2) okul yemeğinin açlığa ve gıda güvencesizliğine ilişkin kaygıyı azaltması, (3) birlikte yemek yeme pratiğinin sosyal bağları ve aidiyet duygusunu güçlendirmesi.**

Sağlıklı ve dengeli beslenmenin psikolojik sağlığı olumlu etkileyebildiğine dair bir dizi araştırma mevcuttur[68],[69]. Bu araştırmalar, sağlıklı beslenme alışkanlıklarının depresyona karşı koruyucu bir rol oynayabileceğine ve sağlıksız veya yetersiz beslenmenin olumsuz ruh hali ile ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. Sayıca az olsa da okul yemeği programlarının ruh sağlığı üzerindeki etkisini ölçen çalışmalar da sağlıklı ve besleyici okul yemeklerinin öğrencilerin psikososyal iyi oluşu üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmalardan biri Dünya Gıda Programı (WFP) ile Dünya Bankası tarafından Gambiya'da gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Ocak-Ekim 2023 döneminde yerel üretime dayalı okul yemeğinin, 'yüksek düzey depresyon' hisseden öğrenci oranını %13, 'orta düzey depresyon' hisseden öğrencilerin oranını %20 azalttığı sonucuna ulaşılmıştır[70]. Değerlendirme raporunda ayrıca bu etkinin özellikle kız çocuklarında görüldüğünün altı çizilmiş, uygulanan okul yemeği programının ayrıca çocuklardaki gıda güvencesini ve beslenme kalitesini arttırdığı vurgulanmıştır.

Dahası, OYP aracılığıyla harcanan her 100 doların yaklaşık iki çocuğu okulu bırakmaktan, bir çocuğu gıda güvencesizliğinden ve bir çocuğu depresyon yaşamaktan koruduğu hesaplanmıştır[70].

Okul yemeği programları ayrıca çocuklardaki açlığı ve gıda güvencesizliğine dayalı kaygıyı azaltarak da psikolojik iyi oluşlarını

destekler. Gıda güvencesizliği, çocuk için yalnızca bir besin açığı değil, aynı zamanda bir sonraki öğünün ne zaman ve nereden geleceğinin bilinememesine dair süreklilik taşıyan bir belirsizlik hâlidir (bakınız Şekil 1). Okulda düzenli olarak sunulan ücretsiz ve besleyici bir öğün, en azından okul saatleri içinde bu belirsizliği ortadan kaldırır. Böylece çocuğun dikkatini açlık hissine, bir sonraki öğüne ya da evde yeterli gıda olup olmayacağına ilişkin kaygıya ayırmak yerine öğrenmeye ve sosyal etkileşime yönelte-bilmesi mümkün hâle gelir.

Bu mekanizmanın en net ölçüldüğü çalışmalardan biri Yeni Zelanda'da yürütülmüştür. Yeni Zelanda'nın Kuzey Adası'ndaki dört bölgede, sosyoekonomik düzeyi düşük ve orta-düşük 16 ilkokuldaki 400 öğrenciyle bir öğretim yılı boyunca yürütülen bir araştırmada, ücretsiz okul kahvaltısının çocukların kendi bildirdikleri kısa dönemli açlığı anlamlı biçimde azalttığı sonucuna ulaşılmıştır[71]. Fakat Gambia'daki araştırmanın aksine bu araştırmada okullarda sunulan bir öğün ücretsiz yemeğin hanedeki gıda güvencesizliğini azaltmadığını da belirtmek gerekir. Yeni Zelanda araştırmasına göre okulda verilen bir kahvaltı çocuğun o andaki açlığını gidermekte, ancak hanenin gıda güvencesizliğini kendiliğinden ortadan kaldırmamaktadır. Bu durum, raporun sonuç kısmında da değinileceği üzere gıda güvencesizliğiyle etkili bir biçimde mücadele edilebilmesi için okul yemeğinin önemli ama tek başına yeterli olmayan bir müdahale alanı olduğunu göstermektedir.

Bu noktada, kimin ücretsiz yemek aldığının görünür olup olmamasının psikolojik sonuçlar doğurduğunu gösteren iki bulguya değinmek gerekir. Güney Kore'de 1980'lerden bu yana yalnızca düşük gelirli öğrencilere verilen ücretsiz öğle yemeği, 2010'ların başında tüm öğrencileri kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Hedefli modelden (yalnızca düşük gelirli öğrencilere yönelik) evrensel modele (tüm öğrencilere ücretsiz) bu geçişte öğünlerin hâlihazırda yüksek besin içeriği değişmemesine rağmen, okul yemeğinin yalnızca belirli öğrencilere değil her öğrenciye sunulması çok çarpıcı bir bulguya yol açmıştır.

Altındağ ve arkadaşları tarafından yapılan değerlendirmede Güney Kore'deki evrensel okul yemeği sisteminin okullardaki

şiddeti, akran zorbalığını ve fiziksel kavgaları %35 oranında azalttığı ortaya konmuştur[72]. Araştırmacılar, bu çarpıcı düşüşün temel nedeninin, belirli öğrencileri hedefleyen OYP'den tüm öğrencilere uygulanan OYP'ye geçişin, öğrencilerin ailevi gelir durumlarının yemek sırasında ifşa olmamasından kaynaklanan damgalanma hissini azaltması ve okuldaki eşitlik duygusunun pekişmesi olduğunu belirtmektedir.

Benzer bir bulgu İngiltere'den gelmektedir. 2.166 ilkokul ve ortaokul öğrencisiyle yürütülen bir çalışmada, gıda güvencesizliği yaşayıp hedeflenmiş programdan yararlanan çocuklardaki kötü ruh sağlığı olasılığının, gıda güvencesizliği yaşayıp hedefli okul yemeği programından yararlanmayan çocuklardan daha yüksek olduğu bulunmuştur[73]. Araştırmacılar bunu hedeflenmiş yaklaşımların damgalanmayla birlikte gelmesine bağlamaktadır. Bu araştırmalar **okul yemeklerinin psikolojik sağlık üzerindeki bu olumlu etkisinin, programın evrensel veya hedefli olarak uygulanmasına göre büyük değişkenlik gösterdiğini** ortaya koymaktadır. Okul yemeği ve damgalanma konusu "Ücretsiz okul yemeğinin nasıl uygulandığı niçin önemlidir?" başlıklı, raporun üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Okul yemeğinin psikolojik etkisinin üçüncü boyutu, birlikte yemek yeme pratiğinin kendisinden doğar. Yemek yemek yalnızca karın doyurulan bir faaliyet değil, çocukların birbirleriyle iletişim kurduğu, aidiyet geliştirdiği ve ortak normlar oluşturduğu bir sosyal pratiktir. Bu sebeple, yemek yemeyi ortak bir deneyim haline getiren okul yemeği uygulamaları aynı zamanda öğrencilerin okulla hissettiği aidiyeti destekleyerek iyi oluşlarına katkıda bulunur.

Türkiye'de Ankara ve Kayseri'de görev yapan 2 sınıf öğretmeni ve toplam 25 ilkokul 3. sınıf öğrencisiyle yürütülen 8 haftalık nitel bir araştırma, sınıf içi yemek paylaşımı rutinlerinin çocukların sosyal bağları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Köksal ve arkadaşlarının araştırmasında haftada iki kez evden getirilen yiyeceklerin sınıfta kurulan merkezi yuvarlak masada paylaşılması sağlanmış ve bu birlikte yemek yeme pratiğinin öğrencilerin dil kullanımında 'ben dili'nden 'biz dili'ne yönelim sağladığını, sınıf içinde adil paylaşım, birbirini bekleme, nezaket kurallarına uyma ve karşılıklılık norm-

Norveç'te gerçekleştirilen bir araştırma, beslenme çantası sisteminde bazı çocukların okula çok kaliteli yemekler getirirken bazılarının ise hiçbir şey getirememesinden kaynaklanan eşitsizlik hissinin ve damgalanma risklerinin evrensel okul yemeği sayesinde ortadan kalktığını göstermiştir. Evrensel modelde tüm çocuklara aynı yemeğin sunulması, öğrenciler arasındaki sosyoekonomik farklılıklar açısından, araştırmaya katılan bir öğretmenin deyişiyle 'üniforma etkisi' yaratarak, sınıfta bir eşitlik, aidiyet ve dayanışma iklimi yaratmıştır.

ların inşa ettiği ortaya çıkmıştır[74]. Ayrıca, öğrenciler bu süreçte kendilerini yalnız hissetmediklerini belirtmiş, araştırmacılar bu pratiğin okul ortamındaki ilişkisel güveni, grup aidiyetini ve kişisel iyi oluşu doğrudan güçlendirdiğini vurgulamıştır.

Her ne kadar Köksal ve arkadaşlarının çalışması doğrudan OYP'nin etkisine dair bir bulgu olmasa da evrensel OYP'nin birlikte yemek yeme pratiğini destekleme aracılığıyla öğrencilerin aidiyet ve iyi oluş duygusunu desteklediğini gösteren kanıtlar da mevcuttur. Örneğin, Norveç'te yürütülen "Okul Yemeği Projesi" kapsamındaki nitel araştırma, evrensel okul yemeğinin çocukları nasıl ortak bir akran sosyalliğine ve okula bağlanma zeminine taşıdığını, okul yemeğinden faydalanan öğrenci ve öğretmenlerle yapılan görüşmeler aracılığıyla göstermiştir[66]. OYP öncesinde öğrenciler yemeklerini sınıfta kendi sıralarında tek başlarına, genellikle bir ekranı izleyerek tüketirken, ücretsiz evrensel öğle yemeğinin başlamasıyla birlikte sıralarını birleştirerek ortak bir sofra etrafında bir araya gelmişlerdir. Bu ortak sofra deneyimi sayesinde öğrenciler birbirlerini daha yakından tanıma, derin sohbetler etme ve yeni arkadaşlıklar kurma şansı yakaladıklarını, bu sayede sınıfta kendilerini çok daha kapsanmış ve güvende hissettiklerini belirtmişlerdir. Öğretmenler de okul yemeği aracılığıyla oluşan birlikte yemek yeme pratiğinin, öğrencilere adil paylaşım, sıra bekleme, yiyecekleri birbirine ikram etme ve sofra nezaketi gibi temel sosyal becerileri kazandıran çok değerli bir pedagojik alan açtığını vurgulamışlardır. Bunun da ötesinde, evrensel modelde

tüm çocuklara aynı yemeğin sunulması, öğrenciler arasındaki sosyoekonomik farklılıklar açısından, araştırmaya katılan bir öğretmenin deyişiyle 'üniforma etkisi' yaratarak, sınıfta bir eşitlik, aidiyet ve dayanışma iklimi yaratmıştır. Beslenme çantası sisteminde bazı çocukların okula çok kaliteli yemekler getirirken bazılarının ise hiçbir şey getirememesinden kaynaklanan eşitsizlik hissi ve damgalanma riskleri, evrensel okul yemeği sayesinde ortadan kalkmıştır. Nitekim araştırmaya katılan öğrencilerin, projeden tam 5 yıl sonra bile bu sofrada eşit olma hissini ve ortak sofra aidiyetini hayatlarındaki en değerli deneyimlerden biri olarak hatırlamaları, evrensel okul yemeği programlarının öğrencilerin uzun vadeli iyi oluşlarını ve okula bağlanma düzeylerini nasıl doğrudan şekillendirdiğini göstermektedir.

Psikolojik açıdan desteklenen, okulunda güvende ve mutlu hisseden bir çocuğun eğitim süreçlerine katılım motivasyonu ve odaklanma yeteneği de doğal olarak artar. Okul yemeğinin öğrencilerin bedensel ve zihinsel sağlığı üzerindeki olumlu etkisinin okul yaşamına nasıl yansıdığı bir sonraki başlıkta ele alınmıştır.

2.3. Okul yemeğinin öğrencilerin okul yaşamı üzerindeki etkisi

Okul yemeği programlarının eğitim çıktıları üzerindeki etkisi, dünyada en uzun süredir ve en geniş kapsamda araştırılan konulardan biridir. Bu literatür üç temel sonuca işaret etmektedir: **okul yemeği çocukları okula kayda teşvik eder, öğrencileri okulda tutar ve okulda öğrenmelerini kolaylaştırır.**

UNESCO'nun 2023 tarihli raporu, okul yemeği programlarının **okullaşma oranlarını** %8–9 oranında artırdığını göstermektedir[26]. Benzer şekilde, 2025 tarihli bir meta analiz çalışması, okul yemeği programlarının kayıt oranlarını 3,44 yüzde puan artırdığını ortaya koymuştur[58]. Her ne kadar bu yüzdeler küçük gibi görünse de bir ülkedeki milyonlarca öğrenci üzerinden yapılan hesaplamalarda okul yemeğinin on binlerce eğitim dışına itilmiş çocuğu tekrardan eğitime kazandırabileceği çıkarımına ulaşılabilir. Zira bir öğün sağlıklı ve ücretsiz yemek yiyebilecek olmak, maddi koşullar sebebiyle çocuğunu okula göndermek ile göndermemek arasın-

Düzenli ve besleyici bir öğün; açlığı ve gıda güvencesizliğinin bazı sonuçlarını azaltarak öğrencilerin okula devamını, öğrenmeye hazır oluşunu ve akademik becerilerini destekler; okul terkine, çocuk işçiliğine ve erken yaşta evliliklere giden riskleri azaltabilir.

daki sınırda kalan hanelerin fırsat maliyetini[4] azaltarak bir teşvik sunar.

Okul yemeğinin kayıt oranları üzerindeki etkisinin en çarpıcı olduğu bağlam, okullaşma oranlarının düşük olduğu ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliğin belirgin biçimde eğitime yansıdığı ülkelerdir. Sahra altı Afrika'da 32 ülkede yaklaşık 4.000 okulu kapsayan bir değerlendirme, okul yemeği programlarının okullaşmayı kız çocuklarında %28, erkek çocuklarında %22 oranında artırdığını göstermiştir[75].

Nijerya, 2014'te tüm devlet ilkokullarında her gün ücretsiz ve dengeli sıcak öğün sunarak okulu bırakma oranını %30 azaltmayı hedefleyen 'Yerel Kaynaklı Okul Beslenme Programı'nı başlatmış, OYP kapsamının 2017'de 1 milyondan 2022'de 10 milyona çıkmasıyla birlikte ilkokullardaki kayıt oranının %20 arttığı bulunmuştur[2]. Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da 2019'da başlatılan ve bugün 255 okulda 500.000 öğrenciye günde iki ücretsiz öğün sunan evrensel okul yemeği programının ardından okul kayıtları %15 artmış, okulu bırakma oranı %12 azalmıştır[76].

Öte yandan, çocukların okula kaydolması tek başına yeterli değildir, eğitim hakkından tam anlamıyla yararlanabilmeleri için okula düzenli devam edebilmeleri gerekir. Okul yemeği programlarının **devamsızlığı azaltabildiğine** dair de bulgular mevcuttur. Örneğin düşük ve orta gelirli ülkelerde yürütülen 57 çalışmayı

4 Düzenli ve besleyici bir öğün; açlığı ve gıda güvencesizliğinin bazı sonuçlarını azaltarak öğrencilerin okula devamını, öğrenmeye hazır oluşunu ve akademik becerilerini destekler; okul terkine, çocuk işçiliğine ve erken yaşta evliliklere giden riskleri azaltabilir.

analiz eden bir araştırma, okul beslenme programlarının okula devamı anlamlı biçimde artırdığını ortaya koymuştur[77]. Benzer şekilde,

- Malavi'de dört bölgede uygulanan Yerel Üretime Dayalı Okul Beslenme Programı'nın değerlendirme araştırması, öğrencilerin okula devam oranlarında artış saptamıştır[78].
- Güney Afrika'da en yoksul %60'lık dilimde yer alan devlet okullarını hedefleyen Ulusal Okul Beslenme Programı'nın değerlendirme araştırması ise okul yemeğinin çocuklar için okula gelme motivasyonu oluşturduğunu, kahvaltının ise okula zamanında gelmeyi teşvik ettiğini göstermiştir[79].
- Uganda'da ise tüm öğrencilere okul yemeği verilmesi ile kız öğrencilere eve götürülen gıda desteğinin birlikte uygulanmasının hem sabah hem de öğleden sonraki derslere devamı artırdığı bulunmuştur[80].
- ABD'nin Dallas bölgesinde uygulanan ücretsiz okul kahvaltısı programının etkilerini inceleyen bir araştırma ise ücretsiz okul kahvaltısı programına katılan öğrencilerin, katılmayan akranlarına kıyasla okula devam etme olasılıklarının 2,5 kattan daha fazla olduğunu göstermiştir[81].

Okul devamındaki bu iyileşmenin iktisadi karşılığı da hesaplanmıştır. On dört ülkedeki okul yemeği programlarını inceleyen bir fayda-maliyet analizi yılda 11 milyar dolarlık bir yatırımın yalnızca artan okula devam üzerinden 156 milyar dolarlık bir geri dönüş ürettiğini tahmin etmektedir[82].

Okul yemeğinin devamsızlığa karşı üstlendiği koruyucu rolün etkisinin iki temel yolla ortaya çıktığı öne sürülmektedir[59]. İlk olarak, OYP düşük gelirli hanelerdeki öğrencileri okuldaki öğüne erişebilmek için okula devam etmeye teşvik eder. İkinci olarak, sağlıklı beslenme hastalık sıklığını azaltarak hastalığa bağlı devamsızlığı düşürür.

Okul yemeğinin öğrencilerin okul yaşantısı üzerindeki önemli etkilerinden bir diğeri, **öğrencilerin öğrenmeye hazır olma, dikkatini sürdürme ve derslerle ilgili becerilerini desteklemesidir.** Açlık, öğrenme için gerekli bilişsel kaynakların kullanılabilirliğini azalttığından (Kutu 1.), okulda sunulan düzenli ve besleyici bir öğün, kısa

vadede öğrencinin dikkat ve bilişsel performansını desteklerken, uzun vadede eğitim süresinin artmasına katkıda bulunur.

Kutu 1 Açlık niçin öğrenmeyi etkiler?[83]

Yetişkinlerle kıyaslandığında çocukların metabolizma hızları ve enerji talepleri çok daha yüksektir. Yaklaşık 9 ila 10 saati aşan gece açlığının ardından sabah kahvaltısının atlanması, merkezi sinir sisteminin en temel enerji kaynağı olan glikoz desteğini keserek beyin fonksiyonlarını doğrudan olumsuz etkiler.

Pivik ve arkadaşlarının 2012 yılında 8-11 yaş grubundaki çocuklarla yürüttüğü nörobilimsel araştırma, bir matematik problemi çözme sırasında aç ve tok beyinlerin elektriksel aktivitelerini EEG yöntemleriyle karşılaştırmıştır. Araştırmaya katılan tüm çocuklar gece boyunca aç kaldıktan sonra sabah ilk test oturumuna katılmışlardır. İlk test oturumu tamamlandıktan sonra çocuklar rastgele iki ayrı gruba ayrılmıştır:

1. Kahvaltı yapan gruptaki çocuklara standart bir okul kahvaltısı sunulmuştur.
2. Aç kalan gruptaki çocuklar, kontrollü bir ortamda kahvaltı yapmayarak aç kalmaya devam etmişlerdir.

Kahvaltı arasının ardından tüm çocuklar laboratuvara geri dönmüş ve aynı testleri ikinci kez tekrarlamışlardır. Kahvaltı yapmayan ve aç kalmaya devam eden çocukların beyinlerinde, özellikle theta dalgalarında çok daha belirgin güç artışları saptanmıştır. Nörolojide theta dalgalarındaki bu artış, zihinsel işlem sırasında çalışma belleği üzerindeki yükün ve talebin çok yüksek olduğunu gösterir. Yani aç çocukların beyni, basit sayısal bilgileri işleyebilmek için bile bellek kapasitesini son sınırına kadar zorlamak durumunda kalmaktadır.

Karnı aç çocukların beyninde, özellikle problem çözme süreçlerini yöneten sol frontal bölgede delta ve alpha dalgası güçlerinde de aşırı artışlar gözlenmiştir. Bu dalgaların yüksekliği, aç beynin dikkat dağıtıcı unsurları ve görev dışı sinyalleri bastırabilmek, yani sadece önündeki işe odaklanabilmek için olağanüstü bir baskı-

lama çabası harcadığına işaret eder. Kahvaltı yapmış çocukların beyni ise "nöral verimlilik" ilkesine göre çalışır. Kahvaltı yapmış bir beynin sinir ağları, sayısal bilgileri çok daha az enerji tüketerek, daha düşük beyin dalgası aktivitesiyle ve bilişsel olarak çok daha az yorularak başarıyla işler. Yani karnı aç bir çocuğun, karnı tok bir çocukla aynı işlemi yapabilmesi için belirgin biçimde daha fazla zihinsel çaba harcaması gerekmektedir.

Bu bulgunun kritik yanı, farkın aynı çocukta, aynı sabah içinde ve tek bir öğünle ortaya çıkması ve kapanmasıdır. Bu çalışma, gıda güvencesizliğinin uzun vadeli etkilerini doğrudan incelememesine karşın sağlıklı çocuklarda yalnızca gece açlığının birkaç saat uzatılmasının bile matematiksel işlem sırasında beyin etkinliğini değiştirdiğini göstermesi, açlığın öğrenme üzerindeki bilişsel maliyetine ilişkin kuvvetli bir kanıt sunmaktadır.

Okul yemeğinin öğrenme çıktılarına yansıması geniş bir literatür tarafından desteklenmektedir. Örneğin, 19 ülkedeki 40 çalışmayı inceleyen bir meta-analiz çalışması, okul yemeği programlarının matematik ve okuma-yazma becerilerinde artış sağladığını ortaya koymuştur[1]. 2025 yılına ait başka bir derleme çalışması da okul yemeği programlarının matematik skorlarındaki artışlarla ilişkili olduğunu göstermiştir[58]. UNESCO ve Okul Yemeği Koalisyonunun Araştırma Konsorsiyumu tarafından 2025 yılında yayımlanmış kapsamlı araştırma raporu da benzer bulgular aktarmaktadır:

- Gana'da geniş ölçekli ulusal bir okul besleme programının etkilerini değerlendirmek üzere iki yıl süreyle yürütülen bir araştırma, okul yemeği programı uygulanan bölgelerdeki öğrencilerin okuma ve matematik test skorlarında anlamlı artışlar kaydetmiştir[84]. Bu kazanımların özellikle kız çocuklarında ve en dezavantajlı bırakılmış topluluklarda en yüksek düzeye ulaştığı, okul yemeğinin eğitim maliyetlerini düşürme, hastalanma kaynaklı devamsızlıkları azaltma ve dikkat/bellek fonksiyonlarını iyileştirme yollarıyla akademik başarıyı artırdığı vurgulanmıştır.

- Çin'de kırsal bölgelerdeki devlet okullarında taze sebze, süt, yumurta ve yüksek kaliteli proteinlerin okul yemeği menülerine entegre edilmesiyle çocukların okuma ve matematik test skorlarında uzun vadeli başarılar sağlanmıştır[85].
- Hindistan'da ilkokulun beş yılı boyunca okul yemeği alan çocukların, yalnızca bir yıl yararlanan çocuklara kıyasla okuma puanlarının %18, matematik puanlarının ise %9 daha yüksek olduğu bulunmuştur[86]. Hindistan'ın Andhra Pradesh eyaletinde yürütülen başka bir araştırmada ise dört yıl boyunca okul yemeği alan çocukların sözel test performansında 10, matematik performansında ise 21 yüzde puan artışlar gözlenmiştir[87].
- Amerika Birleşik Devletleri'nin Güney Karolina eyaletinde 3-8. sınıf öğrencilerini inceleyen bir çalışmada, okul yemeği uygulamasından faydalanmanın matematik test puanlarında artışla ilişkili olduğu bulunmuştur[88].
- New York'ta ortaokullarda gelir gözetmeksizin tüm öğrencilere ücretsiz yemek sunan uygulamanın ise akademik performansı hem yoksul hem de yoksul olmayan öğrencilerde iyileştirdiği bulunmuştur[89].
- İsveç'te 1940'larda başlayıp 1959 reformuyla kalitesinin artırıldığı evrensel okul yemeği programının uzun vadeli etkilerini inceleyen kapsamlı bir boylamsal araştırma yürütülmüştür. Tüm ilköğretim kohortunu takip eden bu araştırmada, ilkokul hayatı boyunca besleyici ücretsiz okul yemeklerine erişimi olan çocukların, bu imkâna sahip olmayan akranlarına kıyasla üniversiteye kayıt olma olasılıklarının doğrudan arttığı bulunmuştur[90].

Bu bulgular, okul yemeğinin öğrencinin eğitimden yararlanabilmesi için gerekli fiziksel ve bilişsel koşulları güçlendiren bir altyapı işlevi gördüğünü göstermektedir.

Evrensel, ücretsiz, sağlıklı ve besleyici okul yemeği programlarının çocukların okul yaşamı üzerindeki etkisini içeren tüm bu bulgular, okul yemeğinin öğrencilerin okul yaşantısı üzerinde anlamlı bir fark yaratabileceğine işaret etmektedir. **Düzenli ve besleyici bir öğün; açlığı ve gıda güvencesizliğinin bazı sonuçlarını azaltarak öğrencilerin okula devamını, öğrenmeye hazır oluşunu**

Okul yemeği, hanelerin ekonomik yükünü hafifletir, yerel tarımı destekler, yeni istihdam alanları yaratır. Ayrıca, doğru bir tasarım ve planlamayla öğrencilere hem sağlıklı ve besleyici hem de iklim dostu öğünler sunulabilir.

ve akademik becerilerini destekler; okul terkine, çocuk işçiliğine ve erken yaşta evliliklere giden riskleri azaltabilir. Ancak devamsızlık, okul terki, akademik başarısızlık ve eğitimden kopuş tek bir nedene indirgenemeyecek kadar çok boyutlu sorunlardır.

Yoksulluk, çocuk işçiliği, barınma ve ulaşım sorunları, mevsimlik göç, sağlık sorunları, okulun niteliği, okul iklimi gibi çok sayıda etken bu sonuçların ortaya çıkmasında rol oynamaktadır. Bu nedenle okul yemeğinden, tek başına bu sorunların tamamını çözmesi beklenmemelidir. Fakat bu, okul yemeğinin etkisiz olduğu anlamına gelmez, okul yemeğinin en yüksek etkiyi, çocukların eğitimden yararlanmasının önündeki diğer ekonomik, sosyal, sağlık ve erişim engellerini de ele alan daha bütünlüklü politikaların bir parçası olarak tasarlandığında üretebileceğini gösterir. Okul yemeği bu yaklaşım içinde tek başına izole çözüm değil, çocukların okulda kalmasını, öğrenmesini ve gelişimini destekleyen temel politika araçlarından biri olarak görülmelidir.

2.4. Bir öğünün çarpan etkisi

Buraya kadar aktarılan bulgular okul yemeğinin çocuklar üzerindeki doğrudan etkilerine odaklandı. Ancak okul yemeği programları yalnızca öğrencilere fayda sağlamaz. Her öğün aynı zamanda bir hane bütçesine, bir işgücü piyasasına, bir tarımsal tedarik zincirine ve bir karbon hesabına dokunur. Uluslararası kuruluşların okul yemeğine yapılan yatırımın getirisini bu denli yüksek hesaplamasının nedeni de budur, zira getiri tek bir sektörde değil, aynı anda eğitim, sağlık, sosyal koruma ve tarım gibi alanlarda birikmektedir. Bu bölümde okul yemeğinin çocuğun ötesine taşan bu etkileri ele alınmaktadır.

Bu etkilerin ilki ve en doğrudan olanı, **hane halkının ekonomik yükünün hafiflemesidir.** Ücretsiz okul yemeği, hanenin çocuğu için yapmak zorunda olduğu bir harcamayı üstlenerek hane bütçesini rahatlatır. Dünya Gıda Programı'nın 2024 tarihli değerlendirmesi, okul yemeği programlarının gelir düzeyi düşük hanelerdeki gıda harcamalarını %10 ile %20 arasında azaltabildiğini belirtmektedir[1]. Örneğin, İngiltere'de gerçekleştirilen bir araştırma, evrensel ilkokul yemeği programının, çocuk başına dört haftalık market harcamasını 16,80 dolar, dışarıda yeme harcamasını ise 8,20 dolar düşürdüğünü bulmuştur[91].

ABD'deki bir araştırma ise evrensel ücretsiz okul yemeğinin çocuklu hanelerin aylık market harcamalarını ortalama 11 dolar ile 39 dolar (%5 - %19) arasında düşürdüğünü göstermektedir[92]. Okul yemeğinin hane halkının gıdaya ayırdığı bütçeyi rahatlatması sayesinde hanedeki gıda güvencesizliği bir nebze olsun hafifler. ABD'deki aynı araştırma ücretsiz okul yemeği sayesinde, OYP'nin uygulandığı bölgede parası yetmediği için gıdayı idareli kullanmaya veya porsiyon küçültmeye çalışan hanelerin oranının %11, gıda güvencesizliği çeken hanelerin oranının ise %5 düzeyinde azaldığını göstermiştir[92].

Yunanistan'da günlük sağlıklı okul yemeğinin beslenme eğitimiyle birleştirilerek sunulduğu bir müdahale programında ise hanelerin genel gıda güvencesizliği skorunun toplamda %9,1 oranında azaldığı ve bu etkinin en çok doğrudan açlık yaşayan hanelerde görüldüğü bulunmuştur[93]. ABD'nin Vermont eyaletinde yapılan başka bir araştırma ise, evrensel okul yemeğinin öğrenci stresinin yanı sıra ailelerin mali stresini de azalttığını ortaya koymuştur[94].

Okul yemeği aracılığıyla hane bütçesine yapılan bu katkının bir başka sonucu, **çocuk işçiliği üzerindeki caydırıcı etkidir.** Eğitimin maliyetini artıran her unsur çocuk işçiliğini de tırmandırdığı için, ücretsiz okul yemeği bu fırsat maliyetini azaltarak çocuk işçiliğinin önlenmesinde koruyucu bir işlev görür[36]. Benzer şekilde, okul yemekleri özellikle kız çocuklarının okula kaydolma ve devam etme oranlarını belirgin şekilde artırdığından **erken yaşta evlilik ve gebeliklerin önlenmesine** katkı sağlar[26].

Okul yemeği programlarının ikinci geniş etkisi **istihdam alanındadır.** Bir okul yemeği programı, gıdanın üretilmesinden işlenmesine, pişirilmesinden taşınmasına, servisinden denetimine kadar uzanan bir zincir kurar ve bu zincirin her halkası istihdam yaratır. Dünya Gıda Programı (WFP) ile Küresel Çocuk Beslenmesi Vakfı verilerine dayanan tahminlere göre, okul yemeği programları aracılığıyla beslenen her 100.000 çocuk için en az 1.600 doğrudan yeni istihdam yaratılmaktadır[95].

Somut örnekler de bu tahmini doğrulamaktadır. Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da 2019'da 70 ilkokulda başlatılan ve bugün 255 okulda 500.000 öğrenciye günde iki ücretsiz öğün sunan evrensel okul yemeği programı, 10.120 yeni istihdam yaratmış ve bu istihdamda kadınların güçlendirilmesi öncelikli hedef olarak belirlenmiştir[76]. Benzer şekilde, 2019'da 200.000'den fazla öğrencinin faydalanması için oluşturulan ücretsiz okul yemeği programı sayesinde Yeni Zelanda'da 2.361 yeni istihdam yaratılmıştır[96]. Lübnan'da yürütülen OYP kapsamında ise özellikle yerel bölgelerde öğünlerin hazırlanmasında kadınların istihdam edildiği aktarılmaktadır[76].

Üçüncü etki alanı **yerel tarımdır.** Milyonlarca çocuğa her gün öğün sağlayan bir program, aynı zamanda ülkenin en büyük ve en istikrarlı gıda alıcılarından biri hâline gelir. Bu gıda tedarikinin yönlendirilme biçimi ise tarımsal üretimin yapısını doğrudan şekillendirir. Bu konuda dünyada en çok öne çıkan ülke Brezilya'dır. Yaklaşık 40 milyon öğrenciye ulaşan Brezilya'nın Ulusal Okul Beslenme Programı PNAE, gıdaların en az %30'unun yerel çiftçilerden alınmasını yasal olarak zorunlu kılmaktadır. Yalnızca 2022'de okul bölgeleri, yerel çiftçilerinin ürünlerine 290 milyon dolar harcamış ve bu tutar toplam okul yemeği bütçesinin %45'ine karşılık gelerek yasal asgari eşiğin üzerine çıkmıştır[95]. Benzer uygulamalar başka ülkelerde de görülmektedir. Burundi'de okul yemeği programı 3.500 küçük ölçekli çiftçiden tedarik sağlamakta, Güney Kore'nin başkenti Seul'de de okul yemeği için gıda alımlarının %70'i küçük ölçekli üreticilerden sağlanmaktadır[76].

Yerel tedarikin pek çok faydası mevcuttur. Yerel tedarik, gıdanın üretim noktasından okula ulaşana kadar kat ettiği mesafeyi kısaltır. Bu sayede çocuklar; uzun süre depolanmış, dondu-

rulmuş veya koruyucu katkı maddeleriyle işlenmiş paketli gıdalar yerine, besin değerini kaybetmemiş mevsimsel taze meyve, sebze, bakliyat ve protein kaynaklarına erişebilirler. Uluslararası veriler, yerel ve organik ürün tedarikine odaklanan OYP'lerin, okul yemeklerindeki sağlıklı gıda çeşitliliğini (protein, lif, vitamin ve mineraller) artırdığını göstermektedir[3].

ABD'de "Çiftlikten Okula" programlarını inceleyen bir derleme çalışması yerel üreticilerden yapılan gıda tedarikinin öğrencilerin okul kantin ve yemekhanelerinde taze meyve, sebze ve sağlıklı salata alternatiflerini seçme oranını doğrudan artırdığını göstermiştir[97]. Araştırmada ayrıca yerel tedarike dayalı okul yemeği programlarının özellikle gıda güvencesizliği ve obezite riski taşıyan, okul dışında sağlıklı gıdaya erişimi kısıtlı olan düşük gelirli öğrenciler için "beslenmede fırsat eşitliğini" desteklediği vurgulanmıştır.

Yerel tarımla kurulan güçlü bağlar, vitamin ve mineral yönünden zenginleştirilmiş (biofortification[5]) temel gıdaların okul mutfağına girmesini kolaylaştırarak mikro besin eksikliklerinin giderilmesine de katkıda bulunur[98,18].

Ayrıca, yerel gıda alımı, okul menülerinin çocukların aşina olduğu yerel mutfak kültürüne ve geleneksel yemek alışkanlıklarına göre tasarlanmasına imkân tanır. Çocukların bildikleri ve sevdikleri geleneksel malzemelerle (örneğin yerel baklagiller veya iklime uyumlu yerel tahıllar) hazırlanan yemekler, menülerin çocuklar tarafından tüketimini artırır ve gıda israfını azaltır[1].

Dördüncü etki alanı **iklimdir.** Küresel gıda sisteminin dünya genelindeki sera gazı emisyonlarının yaklaşık üçte birinden sorumlu olduğu düşünüldüğünde, her gün milyonlarca çocuğa yemek sağlayan okul yemeği programlarının çevresel etkisinin göz ardı edilmesi mümkün değildir[95]. Doğru bir tasarım ve planlamayla öğrencilere hem sağlıklı ve besleyici hem de iklim dostu öğünler sunulabilir. İsveç'te çok sayıda belediyede uygulanan OPTIMAT projesi, bunun mümkün olduğunu göstermektedir[57]. Proje kapsamında okul yemeği menüleri, öğünlerin besleyici

5 Biofortification, gıda ürünlerinin besin değerlerini, gıdalar daha tarlada büyüme aşamasındayken artırma işlemidir.

içeriği korunarak iklim üzerindeki etkisi %40'a varan oranlarda azaltacak biçimde yeniden tasarlanmıştır. Bu tasarımın gıda israfında artışa, tüketimde düşüşe veya öğrenci memnuniyetinde azalmaya yol açmadan gerçekleştirilebilmiş olması, besleyicilik ile çevresel sürdürülebilirliğin birbirini dışlamadığını göstermektedir. Aynı yaklaşımın İsveç'te sunulan tüm okul yemeklerine uygulanması durumunda, yalnızca tek bir öğünün yeniden tasarlanmasıyla yılda yaklaşık 80.000 ton sera gazı emisyonunun önlenebileceği hesaplanmıştır. Bu miktar, İsveç'te yaklaşık 50.000 aracın bir yıllık ortalama emisyonuna karşılık gelmektedir. Bu sayılar, okul yemeği programları tasarlanırken gıda tedariki ve dağıtımının iklimle ilgili boyutunun mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir.

Okul yemeği programları aynı zamanda gıda atığının azaltılması ve gıdanın döngüsel biçimde değerlendirilmesi için de önemli bir fırsat sunmaktadır. Addis Ababa'da yürütülen bir program kapsamında 171 okulda gıda atıklarının gübreye dönüştürülmesi ve okul bahçeciliğinde kullanılması, yemek hizmetinin yalnızca tüketimle sınırlı olmayan bir çevresel etki alanı yaratabileceğini göstermektedir[76]. Böylece okul yemeği, yalnızca çocuklara beslenme haklarını teslim eden bir kamu hizmeti değil, aynı zamanda daha sürdürülebilir gıda sistemlerinin kurulmasına katkı sağlayabilecek bir politika aracı olarak da değerlendirilebilir.

Tüm bu etkiler bir araya geldiğinde, okul yemeğine yapılan yatırımın getirisi tek bir sektör üzerinden hesaplanamayacak bir büyüklüğe ulaştığı görülmektedir.

UNESCO'nun aktardığı hesaplamaya göre okul yemeğine harcanan her 1 dolar, eğitim, sağlık, tarım ve sosyal koruma alanlarında biriken getiriler nedeniyle en az 9 dolar olarak geri dönmektedir[26]**.** Avrupa Komisyonu için hazırlanan 2025 tarihli bir raporda ise bu oranı 1 euro'ya karşılık 7 ile 34 euro arasında hesaplanmıştır[57].

Türkiye açısından bu bulgular, okul yemeği programının bir harcama kalemi değil, aynı anda birden çok politika hedefine hizmet eden bir yatırım olduğunu gösterir.

Okul yemeği programları, çocukların fiziksel, zihinsel sağlığı ve okul yaşantıları üzerindeki etkisinin yanı sıra yoksul bir hanenin bütçesini rahatlatır, istihdam için yeni bir alan açar, küçük ölçekli üreticiye istikrarlı bir pazar sunar ve iklim hedefleriyle uyumlu biçimde tasarlanabilir. Fakat bu etkilerin hiçbirinin kendiliğinden ortaya çıkmayacağını, hepsinin programın nasıl kurgulandığına bağlı olduğunu da vurgulamak gerekir.

Bir sonraki bölüm, okul yemeğinin nasıl uygulandığının niçin önemli olduğunu, hedefli programların yarattığı damgalanma etkisi ve okul yemeğinin niteliği üzerinden inceleyecektir.

Ücretsiz okul yemeğinin nasıl uygulandığı niçin önemlidir?

Okul yemeği programlarında bireysel hedefleme, okul içinde çocukları ailelerinin ekonomik durumuna göre ücretsiz yemek alanlar ve yemek için ödeme yapanlar şeklinde iki gruba ayırır. Bu nedenle, ayrıştırılmayı deneyimlemek istemeyen çocuklar ihtiyaçları olmasına rağmen yemekten yararlanmayabilir. Ayrıca hedefli modelin öğrencilerde yarattığı damgalanma hissi okul iklimine de hasar verir.

Önceki bölümde okul yemeği programlarının (OYP) çocukların fiziksel sağlığı, psikolojik iyi oluşu ve okul yaşantısı üzerindeki etkileri ele alındı. Ancak bu etkilerin hiçbiri programın varlığından kendiliğinden doğmaz. Aynı amaçla uygulanan iki okul yemeği programı, tasarım ve uygulama farklılıkları nedeniyle çocuklar açısından oldukça farklı sonuçlar üretebilir. Bu noktada farkı yaratan temel unsurlardan birisi OYP'lerin nasıl kurgulandığıdır. **Programın kime yemek sunduğu, hangi yemeği sunduğu, yemeğin nasıl sunulduğu ve gıdanın nereden temin edildiği,** programın yalnızca maliyetini değil, programın sağlık, eğitim, eşitlik ve psikolojik iyi oluş üzerindeki etkilerini de belirler.

Bir önceki bölümde okul yemeklerinin sürdürülebilirlik ve yerel tarımla ilişkisine değinildiğinden bu bölüm, OYP tasarımının iki temel sorusuna odaklanmaktadır: **okul yemeği kime verilecek** ve **ne verilecek?** Birinci soru evrensellik ile hedeflilik arasındaki tercihi, ikinci soru ise öğünün içeriğini, sunum biçimini ve tedarik zincirini kapsamaktadır. Aşağıda gösterileceği üzere bu iki soru OYP'nin faydalarına ilişkin önceki bölümde aktarılan bulguların Türkiye'de yeniden üretilip üretilemeyeceğini doğrudan belirleyen tercihler olacaktır.

3.1. Neden hedefli model yerine evrensel model?

2011 tarihli Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu raporu, Türkiye tartışmasına bugün de geçerli iki önemli ilke kazandırmıştır: **(1) en iyi seçenek evrensel programdır, (2) geçiş sürecinde zorunlu olarak hedefleme yapılacaksa tek tek çocuklar**

değil, okullar veya bölgeler seçilmeli, çocuk "yoksul" diye ayrıştırılmamalıdır. Bu bölümde ele alınan bulgular da Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu raporunun önerilerini desteklemektedir.

Yalnızca belirli öğrencilerin ücretsiz okul yemeği programlarından faydalanabildiği hedefli modelin ilk bakıştaki mantığı güçlü görünmektedir. Kamu kaynakları sınırlıysa, ücretsiz yemeğin yalnızca ihtiyaç duyduğu belirlenen çocuklara sunularak kaynakların daha etkin kullanılması beklenebilir. Ancak uluslararası bulgular, bu mantığın uygulamada iki ayrı noktada çöktüğünü göstermektedir.

Bu sorunların başında **damgalanma** gelmektedir. Bireysel hedefleme, okul içinde çocukları ailelerinin ekonomik durumuna göre ücretsiz yemek alanlar ve yemek için ödeme yapanlar şeklinde iki gruba ayırır. Böyle bir ayrım, çocukların ekonomik koşullarını akranları önünde görünür kılar. Yemek kuponları, özel kartlar, ayrı sıralar ya da farklı ödeme biçimleri gibi uygulamalar bu ayrımı gündelik okul yaşamının tekrar eden bir parçasına dönüştürebilir. Bu nedenle, ayrıştırılmayı deneyimlemek istemeyen çocuklar ihtiyaçları olmasına rağmen yemekten yararlanmayabilir. Dolayısıyla hedefli model, tam da ulaşmayı amaçladığı çocuklara erişemeyebilir.

ABD'de eyaletler arasındaki politika farklılığından yararlanılarak yapılan bir araştırma, bu mekanizmayı nicel olarak ortaya koymuştur. Pandemiden sonra Kaliforniya, Maine, Massachusetts ve Vermont evrensel ücretsiz okul yemeğini sürdürürken, Arizona, Teksas, Illinois ve New Hampshire gelir testine dayalı hedefli sisteme geri dönmüştür. Bu sekiz eyalette 1.066 ortaokul ve lise öğrencisiyle gerçekleştirilen araştırmada, evrensel ücretsiz okul yemeği uygulanan eyaletlerdeki düşük gelirli çocukların utanç hissetme olasılığının, hedefli sistemlerin uygulandığı eyaletlerdeki akranlarına kıyasla %27 daha düşük olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, evrensel ücretsiz yemek politikalarının özellikle düşük gelirli öğrenciler arasında yaşanan utanç duygusunu anlamlı düzeyde azaltabildiğini göstermektedir. Çalışmada ayrıca okulda yemek yerken utanç hisseden öğrencilerin, hissetmeyen akranlarına kıyasla okul yemeği programına %11 daha az katıldığı bulunmuştur[99].

Gelir testine bağlı bir hedefleme yapılması ücretsiz okul yemeğine ihtiyacı olan binlerce çocuğun ücretsiz okul yemeğine ulaşamamasına sebep olabilir.

Nitel araştırmalar da bu ilişkinin çocuklar açısından ne anlama geldiğini görünür kılmaktadır. Kaliforniya ve Maine'de velilerle yapılan görüşmelerde, **hem ücretsiz okul yemeği başvurusu sırasında ebeveynlerin hem de okulda yemek alırken çocukların utanç yaşadığı aktarılmış,** bazı çocukların, ücretsiz yemek aldıklarının anlaşılmasından çekindikleri için okul yemeğine katılmadıkları bildirilmiştir[100]. Londra'da öğrencilerle yapılan araştırmalarda da evrensel sistemde çocukların kendilerini daha eşit, hedefli sistemde ise daha "zayıf" veya dışlanmış hissedebildiklerini ifade ettikleri görülmüştür[101]. Bu nedenle hedeflemenin temel açmazı en fazla ihtiyaç duyan çocuğa ulaşmayı amaçlarken, ihtiyaç duyan çocuğun hizmetten yararlanmasını zorlaştıran yeni bir sosyal engel üretmesidir.

Hedefli modelin öğrencilerde yarattığı damgalanma hissi okul iklimine de hasar verir. Güney Kore'de daha önce yalnızca belirli öğrencileri kapsayan ücretsiz okul öğle yemeği uygulaması tüm öğrencileri kapsayacak biçimde genişletildiğinde okullardaki bazı davranışsal olaylarda ve özellikle fiziksel kavgalarda bir düşüş gözlenmiş olması[72], evrensel modeli benimseyen okul yemeği programlarının daha kapsayıcı bir okul ikliminin inşasında rol oynayabileceğini göstermektedir.

Hedefli modelin ikinci sorunu, hedefleme için belirlenen gelir eşiklerinin ihtiyaç ile birebir örtüşmemesidir. Her gelir testinin belirli bir eşiği vardır. Eşiğin hemen üzerinde kalan bir hane, resmi olarak programa "uygun" görünmeyebilir; ancak gıda fiyatları, kira, ulaşım ve diğer zorunlu harcamalar nedeniyle ciddi ekonomik baskı altında olup ücretsiz okul yemeğine ihtiyaç duyabilir. Bu durumda, gelir testine bağlı bir hedefleme yapılması ücretsiz okul yemeğine ihtiyacı olan binlerce çocuğun ücretsiz okul yemeğine ulaşamamasına sebep olur.

Bir başka deyişle, **hedefleme kriterlerinin dışında kalan çocukların ihtiyaçları, resmi eşiklerin arkasında görünmez hale gelebilir.** Örneğin son yıllarda neoliberal politikaların etkisiyle İngiltere'de ücretsiz okul yemekleri, yalnızca en düşük gelirli ailelerin çocuklarına sunulmuş olup bu hedefleme sebebiyle yaklaşık 900.000 ihtiyacı olan öğrencinin okul yemeklerinden yararlanamadığı bilinmektedir[63].

Oysaki araştırmalar, ücretsiz okul yemeğine hak kazanmayan ancak gelir düzeyi bakımından yoksulluğa yakın hanelerde yaşayan çocukların da okul yemeğinden önemli faydalar sağlayabildiğine işaret etmektedir[96,102]. Buna ek olarak, hedefli sistemlerin başvuru, gelir doğrulama, uygunluk takibi ve yeniden değerlendirme gibi idari süreçleri de önemli bir kamu maliyeti yaratmaktadır[4].

Özetle, hedefli olarak uygulanan bir okul yemeği programı çocuğa yemek verir ama karşılığında ondan akranları önünde utanmadan görünebilme imkânını alır. Evrensel model ise yemeği bir yardım olmaktan çıkarıp bir hakka dönüştürür, böylece öğrenci artık kendisine yönelik bir hizmetten yararlanmak yerine, bütün sınıf arkadaşlarıyla birlikte bir hakkını kullanır.

Dolayısıyla Türkiye açısından tercih edilmesi gereken temel model, devlet okullarındaki öğrenciler için evrensel ücretsiz okul yemeğidir. Evrensel modele geçiş sürecinde hedefleme yapılacaksa da hedefleme, birey düzeyinde değil coğrafi veya okul düzeyinde yapılmalıdır. Örneğin 6 Şubat 2023 depremlerinden etkilenen bölgelere veya yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altındaki çocukların oranının yüksek olduğu bölgelere yönelik hedefleme yapılabilir fakat **hedefleme yalnızca evrensel, yani Türkiye'deki zorunlu eğitim çağındaki tüm devlet okullarında okuyan çocuklara ücretsiz ve sağlıklı okul yemeği sağlanıncaya kadarki geçiş aşamasında** tercih edilen bir yöntem olmalıdır.

3.2. Evrensellik gerekli, ancak tek başına yeterli değildir

Evrensel bir okul yemeği sistemi, OYP'nin psikolojik ve sosyal etkileri açısından güçlü bir başlangıç noktasıdır ancak evrensellik tek başına iyi bir okul yemeği programı için yeterli değildir. Bir program tüm öğrencileri ücretsiz olarak kapsayabilir, ancak sunulan yemek besleyici değilse, çocukların damak tadına ve kültürel alışkanlıklarına uygun değilse, yemek için yeterli zaman ve mekân sağlanmıyorsa veya öğrenciler öğüne erişmekte zorlanıyorsa beklenen sonuçlar ortaya çıkmayabilir.

Bu nedenle OYP uygulanırken göz önünde bulundurulması gereken ikinci temel soru, "Çocuklara ne veriliyor?" sorusudur. Okul yemeğinin sağlık üzerindeki etkisi, **programın yalnızca enerji sağlamasına değil, protein, vitamin, mineral, lif ve diğer besin ögeleri açısından yeterli ve dengeli olmasına** bağlıdır.

UNESCO'nun 2025 tarihli *Education and Nutrition: Learn to Eat Well* raporu da bu noktaya dikkat çekerek okul yemeklerinin yalnızca mevcut olup olmadığına değil, öğrencilerin tabağında ne olduğuna odaklanılması gerektiğini vurgulamaktadır[2].

İsveç bu açıdan öğretici bir örnek sunmaktadır. İsveç'teki evrensel okul yemeği uygulaması (Kutu 2) zaman içerisinde yalnızca erişimin değil, öğünün besin niteliğinin de politika konusu olması gerektiğini göstermiştir. 2011 yılına kadar okul yemeklerinin içeriğine dair bağlayıcı bir yasal çerçeve bulunmayan İsveç'te 2011'de çıkarılan Eğitim Yasası ile okullarda sağlanan öğünlerle ilgili standartlar yasal güvenceye alınmıştır[57].

Bu sayede İsveç'teki okul öğle yemeği çocukların günlük enerji alımının yaklaşık dörtte birini, alması gereken besin ögelerinin %22–30'unu, sebze alımının neredeyse yarısını ve balık alımının yaklaşık üçte ikisini karşılamaktadır[103].

Uluslararası kuruluşlar da ücretsiz bir öğünün otomatik olarak sağlıklı bir öğün anlamına gelmediğini, beslenme standartlarının kamu politikasıyla açık biçimde tanımlanması gerektiğinin altını çizmektedir[26,104]. Ayrıca, farklı ülkelerden elde edilen araştırmalar

okul yemeklerinin ultra işlenmiş ürünler, şeker, tuz veya besin değeri düşük gıdalar açısından yeterince düzenlenmediğinde, programın çocuk sağlığı açısından taşıdığı potansiyelin önemli ölçüde zayıflayabileceğini göstermektedir[105],[106].

Bu nedenle Türkiye'de kurulacak evrensel okul yemeği sisteminin ulusal bir beslenme standardı ile güvence altına alınması gerekir. Türkiye'de kurulacak olan evrensel okul yemeği programının planlanmasında öğünlerin karşılaması gereken asgari enerji ve besin ögesi düzeyleri belirlenmeli, çocukların yaş ve gelişim özellikleri gözetilmeli, meyve ve sebze gibi besin değeri yoğun gıdaların yeterli düzeyde bulunması sağlanmalıdır.

Kutu 2 İsveç'te okul yemeği uzlaşısı nasıl kuruldu?[107]

İsveç'in evrensel okul yemeği programı bir yoksullukla mücadele programı olarak doğmadı. 1940'ların ortasında İsveç dünyanın en zengin ülkelerinden biriydi ve çocukların gıdaya erişiminde ciddi bir sorun yoktu. Siyasetçileri harekete geçiren şey, çocukların eve ait beslenme çantalarının içeriği oldu.

Hükümet, çocukların okul saatlerindeki beslenme kalitesini araştırmak için çocukların okula getirdiği yemeklerin içeriğini analiz eden 300 sayfalık bir rapor hazırlattı. Rapor, öğrencilerin yaklaşık üçte ikisinin öğle yemeği olarak yalnızca süt ve peynirli sandviç getirdiğini ortaya koydu. Bu durumun, çocukların fiziksel ve zihinsel sağlığı ve okul yaşantısı üzerinde olumsuz etkilerinin olabileceği düşünüldüğünden 1946'da parlamento, okul yemeği sunmak isteyen belediyelere devlet desteği verilmesine karar verdi. Destek kapsamında gıda masraflarına ek olarak, mutfakların inşasının ve personel istihdamının da tamamı merkezi bütçeden karşılanıyordu. Buna karşılık belediyelerden beklenen okul yemeği programları aracılığıyla çocuklara, ihtiyaç duydukları besini sağlamak üzere tasarlanmış menüler sunmalarıydı.

Fakat başlangıçta bu politikaya yönelik geniş bir uzlaşı mevcut değildi. Özellikle ülkenin güneyinde, çocukların beslenmesinin devletin değil ailenin sorumluluğu olduğu görüşü yaygındı ve bu bölgeler programa uzun süre mesafeli kaldı. Uygulama, yoksul

çocuklara yönelik sınırlı örneklerin hâlihazırda bulunduğu ülkenin kuzey kısmından başladı. Güney bölgelerinin tutumu, programı uygulayan belediyelerden gelen haberlerle değişti. OYP uygulanan okullarda çocukların derste daha sakin ve daha dikkatli olduğu gözlemleniyordu. Devlet destekleri sonraki yıllarda kademeli olarak azaltılıp 1960'ların sonunda tamamen kaldırıldığında, bütün belediyeler programı uygulamaya başlamıştı ve hiçbir yasal zorunluluk bulunmamasına rağmen sistemin başarısı nedeniyle hiçbiri bundan vazgeçmedi. Günümüzde ise İsveç'teki tüm belediyelerin evrensel ücretsiz okul yemeği sunması yasal bir zorunluluktur.

Bu noktada, İsveç örneği, okul yemeğinin gerekçesinin fiziksel açlık olmak zorunda olmadığını, çocukların ne yediğinin, yiyip yemediği kadar önemli bir kamu politikası sorunu olduğunu göstermesi açısından önem teşkil etmektedir. Ayrıca, İsveç'te okul yemeği programlarına, çocukların yetersiz beslenme durumuna dair bulguları içeren bir araştırmanın meclis gündemine taşınmasıyla geçilmiş olması, politik tercihlerin bilimin eşliğinde yapıldığı kıymetli bir örneği teşkil etmektedir. Bu raporun beşinci bölümünde yer verileceği üzere, Türkiye'deki çocukların yetersiz beslenme durumuna ilişkin veriler yıllardır mevcut. Bu durumun yıllar içerisinde Türkiye'de OYP'ye dair bir politikaya yol açmamış olması, İsveç'teki gibi bir dönüşümün yaşanabilmesi için ısrarlı ve takipçi bir kamuoyu baskısının zorunlu olduğunu ortaya koyuyor.

Programın sunum biçimi de aynı derecede önemlidir. Yemeğin nasıl servis edildiği, çocukların ne kadar beklediği, öğün için ne kadar zaman ayrıldığı, yemekhane veya yemek alanının nasıl düzenlendiği ve çocukların akranlarıyla birlikte yemek yiyip yiyemediği, yemek programının hem katılımını hem de sosyal etkilerini belirleyebilir[108]. Uluslararası kuruluşlar okul yemeğinin hızlıca tüketilmesi gereken bir ara öğün olarak değil, okul gününün sosyal ve pedagojik bir parçası olarak tasarlanması gerektiğinin altını çizmektedir[96,1].

Bu nedenle **menü tasarımında çocukların görüşlerinin alınması, yerel ve kültürel yemek alışkanlıklarının gözetilmesi ve farklı yaş gruplarının ihtiyaçlarının dikkate alınması,** katılımı ve tüketimi artırabilir. Kalabalık bir kuyrukta bekletilen, on beş dakikada yemeğini bitirmek zorunda kalan ya da arkadaşlarından ayrı oturtulan bir çocuk için okul yemeği, ikinci bölümde aktarılan sosyal ve psikolojik işlevleri yerine getiremeyeceğinden Türkiye'de kurulacak olan okul yemeği programının çocukların "ne yediğine" ek olarak "nasıl yediğine" dair de titiz bir planlama içermesi gerekmektedir.

Program tasarımı bu nedenle menüyle sınırlı kalmamalı, **yeterli büyüklükte ve ferah yemekhaneler, çocukların birlikte oturabileceği masa düzeni, sıra beklemeyi en aza indiren servis sistemi ve öğünü aceleye getirmeyen bir öğle arası süresi** programın temel bileşenleri olmalıdır. Bir başka deyişle, çocukların yemek yiyeceği mekânlar okulun pedagojik bir mekânı olarak düşünülmelidir.

Özetle, Türkiye'de uygulanması gereken iyi tasarlanmış bir evrensel okul yemeği programının "her çocuğa yemek veriliyor mu?" sorusuna ek olarak;

- Her çocuk okul yemeğinden gerçekten yararlanabiliyor mu?
- Öğün yeterli ve besleyici mi?
- Çocuklar yemeği severek tüketiyor mu?
- Yemek sırasında herhangi bir çocuk ekonomik durumu nedeniyle kendisini farklı hissediyor mu?
- Okul yemeği, çocukların birlikte vakit geçirebileceği bir sosyal alan yaratıyor mu?
- Okul yemeğini oluşturan gıdalar nereden geliyor ve kamu harcaması hangi üreticileri destekliyor?

gibi soruları da göz önünde bulundurması gerekir.

Bu nedenle Türkiye'de tasarlanacak bir okul yemeği programı için temel ilke, evrensellik ile kaliteyi birbirinin alternatifi değil, birbirinin ön koşulu olarak görmek olmalıdır.

Evrensellik çocukları damgalanmadan korur ve hizmete erişimi güvence altına alır, güçlü beslenme standartları ise bu erişimin gerçek bir sağlık ve öğrenme kazanımına dönüşmesini sağlar.

Buna yeterli yemek zamanı ve mekânı, çocukların katılımını gözeten menü planlaması ve yerel üreticileri destekleyen bir kamu alım sistemi eklendiğinde, okul yemeği yalnızca çocuğun tabağını değil, okulun ve içinde bulunduğu toplumun kendisini de dönüştürebilecek bir kamu politikasına dönüşebilir. Bir sonraki bölüm, okul yemeği programları uygulayan farklı ülke örneklerini ve iyi örneklerdeki ortak noktaları inceleyecektir.

Dünyada okul yemeği uygulamalarının mevcut durumu ve iyi uygulamaların ortak özellikleri nedir?

4.1. Okul yemeği programlarının dünyadaki mevcut durumu

Okul yemeği, bugün dünyada 460 milyondan fazla çocuğa ulaşan ve ilkokul çağındaki çocukların yaklaşık yarısını kapsayan, en yaygın sosyal güvenlik ağı aracıdır[98]. 2020 yılında okul yemeğinden faydalanan öğrenci sayısı 388 milyon civarındayken, bu sayı 2022'de 418 milyona yükselmiş, 2024'te ise 48 milyon artarak 466 milyona ulaşmıştır[1]. Bu genişlemenin en çarpıcı yönlerinden biri, artışın en çok ihtiyacın en yoğun olduğu düşük gelirli ülkelerde yaşanmasıdır.

Bölgesel bazda en büyük büyüme Afrika'da kaydedilmiş, son iki yılda kıta genelinde 20 milyon yeni çocuk okul yemeği programlarına dahil edilmiştir[1]. Afrika kıtasındaki son yıllardaki OYP genişlemesinde başı Ruanda, Etiyopya, Madagaskar ve Kenya gibi ülkeler çekmektedir[1].

Okul yemeği programları uygulayan toplam ülke sayısı 75'ye ulaşmış, okul yemeğine yönelik küresel harcama ise 84 milyar dolara yaklaşmıştır[1]. Bu bütçenin %99'u doğrudan ulusal hükümetlerin kendi bütçelerinden finanse edilmektedir[98]. Aşağıdaki tablo, farklı gelir düzeyleri, yönetişim gelenekleri ve tarihsel yörüngeleri temsil eden on üç ülkeyi karşılaştırmaktadır.

Tablo 1 Seçilmiş ülkelerde okul yemeği programları: Yasal dayanak, kapsam, finansman, etkiler ve öne çıkan özellikler[1,4,57,59,63,95,96,109,110]

Ülke / Program	Ne zamandan beri? Yasal dayanak	Kapsam (okul / çocuk sayısı)	Bütçe ve maliyet	Finansman ve yürütme modeli	Etkilere ilişkin bulgular ve öne çıkan diğer özellikler
FİNLANDİYA[111] Kouluruokailu	Ücretsiz okul yemeğini zorunlu kılan yasa 1943'te çıktı ve beş yıl içinde ülke geneline yayılması öngörüldü. Böylece Finlandiya dünyada evrensel ücretsiz okul yemeğini yasayla güvenceye alan ilk ülke oldu.	**1.056.288 çocuk** faydalanıyor, tüm çocukları kapsama oranı **%99.** Kapsamı okul öncesinden ortaöğretimin sonuna kadar uzanıyor.	Yıllık yaklaşık **446,4 milyon euro** bütçesi var.	Belediyeler yürütüyor. Finansmanı belediye vergileri ve devletin öğrenci başına sağladığı finansmandan karşılanıyor. Yemeklerin büyük kısmı merkezi mutfaklarda pişirilerek okullara dağıtılıyor.	Finlandiya, Okul Yemeği Koalisyonu'nun kurucu eş başkanlarından. **Evden yemek getirmek serbest değil.** Öğrenciler öğretmenleriyle birlikte yiyor, öğretmen sofra âdâbı ve yeni gıdaları denemede rol model oluyor. Çocukların fikirleri menülerin içeriğinin geliştirilmesine katkı sağlıyor. Beslenme standartları sıkı biçimde denetleniyor.
İSVEÇ Skolmåltid	1940'ların sonunda yoksul çocuklara yönelik OYP'ler başlatıldı. 1997 yılında zorunlu eğitimdeki tüm çocuklara ücretsiz öğle yemeği sağlanması yasal hak hâline geldi. 2011'de çıkarılan Eğitim Yasası öğünün "besleyici" olması şartını koştu.	**2.132.504 çocuk** faydalanıyor, tüm çocukları kapsama oranı **%100.** Kapsamı zorunlu eğitim çağındaki tüm çocuklar.	Gıda, personel ve ulaştırma giderleri dahil yıllık yaklaşık **700 milyon euro** bütçesi var.	Merkezi bütçeden değil, belediye vergileriyle finanse ediliyor. Menüler belediye düzeyinde merkezi olarak planlanıyor.	Çocukken OYP'den yararlanan çocukların yetişkinlikte daha uzun boylu oldukları, daha uzun eğitim süresi ve %3 oranında daha fazla gelir sahibi oldukları bulundu. Okul öğünleri günlük besin ögesi alımının %22–30'unu, günlük sebze alımının yaklaşık yarısını ve balık alımının üçte ikisini sağlıyor, böylece beslenmedeki sosyal eşitsizlikleri azaltıyor. **Fayda/maliyet oranı 7/1'e kadar çıkıyor.**
ESTONYA[112,113]	2002'de zorunlu eğitim çağındaki tüm öğrencilere ücretsiz okul yemeği sunulmaya başlandı.	**233.774 çocuk** faydalanıyor, kapsama oranı **%100.**	Yıllık yaklaşık **24,4 milyon euro** bütçesi var.	Merkezî bütçeden finanse ediliyor. Bağlayıcı beslenme standartları mevcut.	Son dönemlerde yapılan düzenlemelerle çocukların yetersiz tükettiği sebze, meyve, orman meyveleri ve balık gibi gıdalara menülerde çok daha fazla ağırlık verilmektedir. Ücretsiz öğle yemeğinin yanı sıra, bazı yerel yönetimler (örneğin Tartu Belediyesi) sabahları çocukların güne aç başlamasını önlemek adına okullarda ücretsiz ya da çok düşük maliyetli kahvaltı uygulamalarını da hayata geçirmektedir.
HIRVATİSTAN[114,115]	2023 öncesinde yalnızca düşük gelirli çocuklara yönelikti. "Her Çocuğun Okul Yemeği Hakkı" kampanyasının ardından 2023'te evrensel modele geçildi.	**422.728 çocuk** faydalanıyor. Temel öğretimdeki çocukların tamamı, ortaöğretimdeki çocuklardan ise yaşı 15'e kadar olanlar kapsam içerisinde.	Yıllık yaklaşık **72 milyon euro** bütçesi var.	Merkezî bütçeden finanse ediliyor. Bağlayıcı beslenme standartları mevcut.	Okul yemeğinin hedeflemeli olarak uygulandığı dönemde damgalanmanın erişimi engellediği tespit edildi. Zagreb Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocalarının başlattığı **"Her çocuğun okul yemeği hakkı" girişiminin** Hırvatistan hükümeti ile yaptığı görüşmeler sayesinde evrensel modele geçiş yapıldı.
FRANSA[116,104] Restauration scolaire	Belediye eliyle uygulanan OYP'ler uzun bir geçmişe sahip, 2011'de ise öğünün niteliğine ilişkin ulusal standartlar zorunlu hâle getirildi. 2018 tarihli düzenlemesiyle sürdürülebilir ve organik ürünlerin sağlanması zorunlu hâle getirildi.	**9.563.276 çocuk** faydalanıyor, kapsama oranı **%87.** Zorunlu eğitim çağındaki 3-17 yaş arasındaki çocuklar kapsam içerisinde fakat okul yemekleri tamamen ücretsiz değil.	Yaklaşık **9,75 milyar euro'luk** bütçeyle AB'nin en yüksek okul yemeği bütçesine sahip.	Belediyeler koordine ediyor, ailelerden gelirleri doğrultusunda katkı payı alınıyor. Gelir düzeyi düşük ailelerin çocukları için günlük 1 Euro'luk öğün uygulaması mevcut.	Fransa; Brezilya ve Finlandiya ile birlikte Okul Yemeği Koalisyonu eş başkanlarından fakat **yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altındaki çocukların yalnızca %11'i** ücretsiz öğüne erişebiliyor. Menülerde en az %50 sürdürülebilir/yüksek nitelikli ürün ve en az %20 organik ürün, haftada bir vejetaryen öğün olması zorunlu.
JAPONYA[117,118,119] Kyūshoku	1932'de okul yemeği giderleri için ilk kez ulusal bütçeden kaynak ayrıldı. 1954'te Okul Yemeği Yasası çıktı. 2005'te Shokuiku (beslenme eğitimi) Temel Yasası ve "beslenme öğretmenliği" kadrosu açıldı.	29.204 ilkokul ve ortaokulda, yaklaşık **9,2 milyon çocuk** faydalanıyor. Kapsama oranı **%99.**	Öğün evrensel ama **ücretsiz değil.** Maliyetin gıda kısmı ailelerden, personel ve altyapı kamudan karşılanıyor. Düşük gelirli ailelere destek veriliyor.	Belediyeler yürütüyor. Eylül 2023 itibarıyla 1.794 belediyenin 547'si tamamen ücretsiz öğün veriyor.	Japonya, çocukluk çağı obezitesinin en düşük olduğu gelişmiş ülkelerden. Bu sonuç, beslenme eğitimiyle bütünleşmiş öğün modeline bağlanıyor. Menüleri, kayıtlı diyetisyen olan "beslenme öğretmenleri" yaşa göre belirlenmiş standartlara uygun biçimde hazırlıyor. Öğün servisi ve toplama işini öğrenciler üstleniyor; **yemek saati müfredatın parçası sayılıyor.** Programın İkinci Dünya Savaşı boyunca da sürdürülmesi dikkat çekici.
GÜNEY KORE[120,121]	2011'de evrensel ücretsiz okul yemeğine geçiş yapıldı. Okul Yemeği Yasası ve uygulama yönetmeliği çerçevesinde yürütülüyor.	**6.307.298 çocuk** faydalanıyor, kapsama oranı **%100.** Anaokulundan liseye tüm öğrenciler kapsanıyor.	Finansmanı, merkezî yönetim ve yerel yönetimler arasında paylaşılıyor.	Belediye yürütüyor. Her belediyede bir okul yemeği merkezi bulunuyor ve beslenme uzmanları istihdam ediliyor.	2015 baharında Güney **Gyeongsang eyaleti ücretsiz okul yemeğini kaldırdı fakat karar güçlü toplumsal tepki üzerine 2016 baharında geri çekildi.** Bethmann ve Cho (2022) tarafından yapılan araştırma bu kararın düşük kilolu kız öğrencilerde yaklaşık %4,5 ek kilo kaybına yol açtığını, geri alınmasının ise fazla kilolu öğrencilerde ortalama %2,1 kilo kaybı sağladığını gösterdi. Bu sebeple Güney Kore örneği, evrensel bir programın siyasi olarak geri alınmasına karşı toplumsal baskıyla geri kazanılabildiğini gösteren nadir örneklerden birini sunuyor.
BREZİLYA[122] PNAE	Okul yemeğiyle ilgili ilk ulusal kampanya 1955'te başlatıldı (Campanha de Merenda Escolar). 1988 Anayasası okul yemeğini hak olarak tanımladı. 1994'ten itibaren evrensel hâle getirildi.	PNAE'den yaklaşık 150.000 kamu okulu ve **40 milyondan fazla öğrenci** faydalanıyor. Günde 50 milyondan fazla öğün sağlanıyor.Tüm çocukları kapsama oranı **%100.** São Paulo kentinde 3.389 okul içerisinde yer alan mutfaklar aracılığıyla 995.755 çocuk ve gence **günde en az iki öğün** sağlanıyor.	Dünyanın en büyük ikinci ulusal programı. 2023 yılındaki artışıyla yıllık bütçesi **1,07 milyar dolar.**	Federal fonlar belediyelere ve eyaletlere aktarılıyor; standartlar ulusal, uygulama yerel. Belediye ve eyalet düzeyinde, veli, öğretmen ve sivil toplum temsilcilerinden oluşan Okul Yemeği Konseyleri denetimden sorumlu; diyetisyen istihdamı zorunlu.	OYP'nin okul terkini, devamsızlığı, sınıf tekrarını, hane halkı gıda güvencesizliğini azalttığı, akademik başarıyı artırdığı bulunmuştur. COVID-19 döneminde fonlar, ihtiyaç sahibi ailelere erzak paketi olarak sunuldu. 2009'dan bu yana federal kaynağın en az %30'unun aile çiftçilerinden alım yapmak üzere kullanılması zorunlu. Kadın üreticilere öncelik veriliyor. 2020'den itibaren alımların en az %75'i taze veya asgari işlenmiş gıda olmak zorunda. Paraná eyaletinde alımların %25'i organik, 2030 hedefi ise %100.
ŞİLİ[123,124] PAE - JUNAEB	1964'ten beri yürütülüyor.	Okul öncesinden lise sona kadar **2 milyondan fazla öğrenci** faydalanıyor. Okul öncesi programıyla birlikte günde yaklaşık 4 milyon öğün dağıtılıyor. Kapsama oranı **%63.**	Yaklaşık **670 milyon dolarlık** bir bütçesi var.	Okul yemeği için merkezî bütçe mevcut, Eğitim Bakanlığı'na bağlı JUNAEB adlı üst kurul ihale açıyor fakat rüşvet ve kayırmacılığı önlemek için teklifler, önceden belirlenmiş kalite ve fiyat kriterlerine göre bir bilgisayar programıyla değerlendirilip seçiliyor.	**Okul yemeği programından sürekli olarak yararlanan erkek öğrencilerin obezite yaygınlığında azalma bulundu.** Ayrıca, Şili'deki okul yemeği programının daha yüksek kayıt oranları ile ilişkili olduğu düşünülüyor. Öğünler günlük besin gereksiniminin yaklaşık %45'ini karşılıyor. Merkezî mutfak modeli, gıda zenginleştirme ve okullarda yasaklı gıda listesi uygulanıyor. Bilgisayarlı ihale sisteminin yılda yaklaşık 40 milyon dolarlık kaçağı önlediği, bunun da 300.000 çocuğu daha kapsamaya yeteceği hesaplandı. Pandemi döneminde okullar kapandığında Şili, sistemi hızla dönüştürerek öğrencilerin ailelerine gıda paketleri dağıttı.

Ülke / Program	Ne zamandan beri? Yasal dayanak	Kapsam (okul / çocuk sayısı)	Bütçe ve maliyet	Finansman ve yürütme modeli	Etkilere ilişkin bulgular ve öne çıkan diğer özellikler
HİNDİSTAN[125,126,127,128] PM POSHAN (Mid-Day Meal)	İlk defa 1925'te Madras Belediyesi gelir düzeyi düşük çocuklar için okul yemeği uygulamasını başlattı, 1995'te ise ilk OYP İlköğretime Beslenme Desteği Ulusal Programı adıyla ulusal ölçekte başlatıldı. 2001'de Hindistan Yüksek Mahkemesi, devlet okullarındaki tüm ilkokul çocuklarına en az 300 kalori ve 8-12 gram protein içeren sıcak pişmiş öğün verilmesini eyalet hükümetleri için yasal zorunluluk haline getirdi. 2013'te Ulusal Gıda Güvenliği Yasası ile beslenme hakkı yasal güvenceye bağlandı. 2021'de program PM POSHAN adı altında yeniden yapılandırılarak ilkokul öncesi/anaokulu çağındaki çocuklar da programa dahil edildi.	1,07 milyon kamu ve kamu destekli okulda yaklaşık **125 milyon** öğrenciye ulaşıyor. Dünyanın en büyük ulusal okul yemeği programı.	Yaklaşık **2,8 milyar dolarlık** bir bütçesi var. 2020/2021'de **Eğitim Bakanlığı'nın bütçesinin %11'i** OYP'ye ayrılmıştır.	Merkezi yönetim-eyalet ortak finansmanı, uygulamadan eyalet yönetimleri sorumlu. Merkezi mutfaklar ve soğuk zincir kullanılıyor, hazırlık ve dağıtımda yoğun biçimde kadın istihdamı sağlanıyor.	Hindistan'daki okul yemeği programlarını inceleyen araştırmalar, OYP'nin beslenme kalitesini artırarak sağlıklı gelişimin desteklenmesine katkıda bulunduğunu, okula devam ve okul kayıtlarının artmasını sağladığını, öğrenme ve odaklanmayı desteklediğini ve okul terki ve bodurluk oranlarını düşürdüğünü göstermektedir. Programın ayrıca iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine bağlı yaşanan gıda güvencesizliğine karşı bir sosyal güvenlik ağı işlevi gördüğü belirtiliyor. İlkokul öğünlerinde 450 kalori ve 12 g protein, ortaokulda ise 700 kalori ve 20 g protein standardı mevcut. Ayrıca, gıda zenginleştirme işlemleri (biofortification) uygulanıyor.
ABD[129,130,131,132,133] NSLP / SBP	1946'da Başkan Truman tarafından Ulusal Okul Öğle Yemeği Yasası - NSLP imzalanarak okullarda besleyici ve uygun fiyatlı/ücretsiz öğle yemeği verilmesini sağlayan federal sistem kuruldu. Çocuk Beslenme Yasası (Child Nutrition Act) kapsamında okul kahvaltısı programı 1966'da pilot olarak başlatıldı, 1975 yılında ise daimi bir ulusal programa dönüştürüldü. 2010'da Healthy, Hunger-Free Kids Yasası ile okul yemeklerinin besin değerlerini (taze meyve-sebze, tam tahıl oranlarını) artıran ve tuz/yağ sınırlarını sıkılaştıran temel reform düzenlemesi gerçekleştirildi. 2014'te yüksek yoksulluk oranına sahip okulların, ailelerden tek tek hane halkı gelir beyanı toplamadan tüm öğrencilere tamamen ücretsiz yemek sunmasına olanak tanıyan Topluluk Uygunluk Hükmü - CEP uygulaması ülke çapında yaygınlaştırıldı.	**30.100.000 çocuğa** ulaşıyor, ilkokul düzeyinde kapsama oranı **%74.** CEP, düşük gelirli öğrenci oranı %40'ı aşan okullarda herkese ücretsiz öğün imkânı veriyor.	Federal bütçeden ABD Tarım Bakanlığı (USDA) finanse ediyor. Yaklaşık **17,2 milyar dolarlık** bir bütçesi var. Federal bütçeden bağımsız olarak okul yemeği uygulamaları yürüten eyaletler de mevcut.	Okul ve bölge düzeyinde gelir testine dayalı (ücretsiz / indirimli / tam ücretli) hedeflemeli model. COVID-19 döneminde Haziran 2022'ye kadar federal muafiyetlerle öğünler ülke genelinde ücretsiz sunuldu, 2023-24 itibarıyla dokuz eyalet CEP'ten bağımsız evrensel ücretsiz öğün uyguluyor.	**Hedeflemeli modelin damgalanma ürettiğine ilişkin en geniş nitel yazın ABD'den geliyor;** evrenselleştirme tartışması büyük ölçüde bu bulgu üzerine kuruldu. Yemek sırasındaki sosyoekonomik ayrımcılığın kalkmasının okul iklimini olumlu etkilediği belirtilmektedir. Düzenli okul yemeği tüketen öğrencilerin matematik ve okuma başarı puanlarında kayda değer artışlar gözlemlenmiştir. Ayrıca öğrencilere ücretsiz yemek sağlanan okullarda disiplin sorunlarının ve okuldan uzaklaştırma cezalarının azaldığı ortaya konmuştur. 2010 yılından sonra güncellenen beslEnme standartları sayesinde okul yemeklerinin, ABD'deki pek çok çocuğun gün içinde tükettiği en sağlıklı öğün haline geldiğini gösteren araştırmalar mevcuttur.
UKRAYNA[134] Okul Beslenmesi Reformu	2020'de Okul yemekhanelerinin altyapısını yenilemek, beslenme standartlarını DSÖ önerileri doğrultusunda güncellemek ve çocuklarda sağlıklı beslenme alışkanlıkları oluşturmak amacıyla ulusal ölçekte reform başlatıldı. 2023 yılında Ukrayna, savaş şartlarına rağmen çocukların beslenme kalitesini artırmayı hedefleyen 2023–2027 Okul Beslenme Sistemi Reform Stratejisi'ni (Strategy for Reforming the School Nutrition System for 2023–2027) ve eylem planını kabul etti ve Okul Yemeği Koalisyonu'na katıldı.	Yaklaşık **2 milyon öğrenciye** ulaşıyor. Tüm öğrencilerin kapsama alınmasıyla 3 ila 3,5 milyon öğrenciye ücretsiz okul yemeği ulaştırılması hedefleniyor.	2024 yılının ekim ayından beri toplam 48 milyon dolarlık bir bütçe ayrıldı.	Merkezi bütçeden yerel otoritelere kaynak aktarılıyor. Birleşmiş Milletler'in bağışları ve hükümetin bütçeyi yarı yarıya paylaştığı bir finansman mevcut	Savaş koşullarında 5 milyon kişinin gıda güvencesizliği yaşadığı bir ülkede, **program çocukların hem beslenme hem psikososyal güvenlik ağı olarak konumlandırıldı.** Ukrayna örneği, savaş hâlindeki bir ülkenin evrensel okul yemeğine geçebilmesinin bile mümkün olduğunu göstererek okul yemeği programlarına bütçe ayırmanın bir siyasi irade meselesi olduğunu doğrulayan bir örnek.
RUANDA[135,136,137,138]	2024 yılında okul öncesi, ilkokul ve ortaokul düzeyindeki tüm öğrencilere ulaşmayı hedefleyen Ulusal Okul Beslenme Stratejisi yayımlandı. 2024'te ayrıca programın sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla bir Ulusal Okul Beslenme Programı Finansman Stratejisi başlıklı ayrı bir finansman belgesi hazırlandı.	**3.908.597 çocuk** faydalanıyor, ilkokul kapsama oranı **%92.**	Yaklaşık **76 milyon dolarlık** bir bütçesi var.	Finansman Eğitim Bakanlığı tarafından sağlanan devlet sübvansiyonları, veli katkı payı ve uluslararası yardımlar arasında paylaştırılıyor. Hedef, 6-7 yıl içinde programın tümüyle iç kaynakla finanse edilmesi.	Program, okul terki ve sınıf tekrarını azaltmayı hedefleyen ulusal eğitim stratejisinin temel bileşenlerinden biri olarak tanımlanıyor. Araştırmalar OYP'den yararlanan öğrencilerin özellikle fen ve matematik testlerinde kayda değer oranda daha yüksek başarı gösterdiğini ortaya koyuyor. Program, gıda güvencesizliği ve kuraklık yaşayan bölgelerde çocuk işçiliğini önleyerek okul terk oranlarını belirgin biçimde düşürüyor. Ayrıca, özellikle kız çocuklarının akademik performansındaki eşitsizlikleri kapatmada kritik bir rol oynuyor. **Finansman stratejisinin ayrı bir belge olarak hazırlanması, Türkiye'de sıkça dile getirilen "kaynak yok" itirazına karşı doğrudan bir yöntem önerisi sunuyor.**

Not: Bu tablonun hazırlanmasında birden fazla kaynağa başvurulduğu için ülkeler hakkında yer alan bilgiler farklı yıllara ait olabilir veya en güncel verileri yansıtmayabilir.

Farklı ülkelerde uygulanan okul yemeği programlarındaki iyi örneklere bakıldığında okul yemeği programlarının yasada tanımlandığı, hedefli programlardan evrensel programlara geçildiği, beslenme uzmanları, beslenme eğitimi ve program denetiminin, OYP'lerin ayrılmaz birer parçası olduğu ve okul yemeği programlarının kriz dönemlerinde dahi şekil değiştirerek sürdürüldüğü göze çarpmaktadır.

4.2. İyi örneklerde öne çıkan ortak özellikler

Dünyanın farklı yerlerinde uygulanan okul yemeği programlarının güçlü ve geliştirilmesi gereken yönleri bulunmaktadır. Çocuklara ücretsiz okul yemeği hakkının nitelikli bir şekilde teslim edilebilmesi için gerçekleştirilen araştırmalar ve uygulama deneyimleri birbirinden farklı ekonomik, siyasi ve sosyal bağlamlara sahip okul yemeği programlarının hedeflenen faydayı üretebildiği durumlarda bir dizi ortak tasarım tercihini paylaştığını göstermektedir.

4.2.1. Okul yemeği programları yasada tanımlanmıştır

Okul yemeği programlarının kalıcılığının en güçlü yordayıcısı, okul yemeğinin bir hak olarak kurulmuş olmasından gelir. Finlandiya'da 1943 tarihli yasa okullarda en az bir öğün ücretsiz yemek verilmesini zorunlu kılmış, Japonya'da 1954 tarihli Okul Yemeği Yasası, okul yemeğini örgün eğitimin ayrılmaz parçası saymış, Brezilya'da 1988 Anayasası okul yemeğini hak olarak tanımlamış, Hindistan'da ise 2001 tarihli Yüksek Mahkeme kararının ardından 2013 tarihli Ulusal Gıda Güvenliği Yasası okul yemeği programını yasal güvenceye almıştır. İsveç'te 1997'de hak hâline gelen okul yemeği programına, 2011 Eğitim Yasası "besleyici olma" şartını eklemiştir.

Türkiye'de ise okul yemeği bugüne kadar yalnızca kalkınma planı ve yıllık program hedefi düzeyinde kalmış, hiçbir yasal dayanağa kavuşmamıştır. Okul yemeğinin bir hak olarak yasada

tanımlanmış olması, okul yemeği programlarının siyasi rüzgârlardan etkilenmemesi için önem teşkil eder. Ayrıca, başarılı programların çoğunda beslenme standartları ve finansmanın ulusal düzeyde belirlenip bütçe sağlandığı; satın alma, pişirme ve dağıtımın ise yerel yönetimlere bırakıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, İsveç'te olduğu gibi yalnızca belediye vergileriyle finanse edilen modeller de mevcuttur.

4.2.2. Hedefli programlardan evrensel programlara geçilmektedir[57]

Ülkeler ve şehirlerdeki iyi örneklerde giderek hedeflemeli modellerden evrensel modellere geçiş yapılmaktadır. Örneğin, Londra'da belediye başkanı Sadiq Khan öncülüğünde hedefli modelden evrensel modele geçiş yapılmış ve şehrin bütçesinden 156 milyon dolar ayrılmıştır[63]. Bu geçişin ardından okul müdürleri, **evrensel uygulamanın ardından öğle saatinde yoksullukla ilişkili damgalanmanın azaldığını** bildirmiştir[139].

Pandemiyle birlikte Lüksemburg ve Hırvatistan, okul yemeği programlarını hedef gruplara yönelik olmaktan çıkararak evrensel hale getirmiş, temel eğitim ve ortaöğretimdeki tüm çocuklara Lüksemburg'da 17 ve Hırvatistan'da 15 yaşına kadar olan öğrencilere ücretsiz yemek sunmaya başlamıştır. Slovakya, Slovenya ve İrlanda hâlihazırda hedeflenmiş bir sistemden evrensel bir sisteme geçiş sürecindedir:

- Slovakya'da, 2000'lerin başından itibaren düşük gelirli hanelerden gelen ve 5–15 yaş aralığındaki kırılgan gruplara yönelik hedeflenmiş bir sistem uygulanmaktaydı fakat Mayıs 2023'ten itibaren sistem 2-15 yaş arasındaki tüm çocukları kapsayacak şekilde genişletilerek evrensel bir modele doğru ilerleme kaydedilmiştir. Fakat henüz OYP kapsamında sunulan tüm yemekler ücretsiz değildir.
- Slovenya ise hâlen hedeflenmiş bir yaklaşım benimsemesine karşın (ilkokul ve ortaokulda 15 yaşına kadar olan düşük gelirli çocuklara ücretsiz okul yemeği sağlamaktadır) 2023'te, 2027'ye kadar tüm ilkokul çocuklarına ücretsiz okul yemeği sağlanmasını öngören bir yasa kabul edilmiştir.

» İrlanda'da da sosyoekonomik açıdan dezavantajlı okullara yönelik hedeflenmiş bir okul yemeği programı yürütülmesine karşın hükümet, en geç 2030'a kadar İrlanda'daki tüm ilkokullarda ücretsiz sıcak öğün sağlama hedefini ortaya koymuştur.

4.2.3. Beslenme uzmanı istihdamı, denetim ve beslenme eğitimi okul yemeği programlarının ayrılmaz parçalarıdır.

Japonya'da okul yemeklerinin menüleri, 2005 yılında yasayla oluşturulan ve diyetisyenlerden oluşan beslenme öğretmeni kadrosu tarafından, yaş gruplarına göre belirlenmiş beslenme standartlarına uygun biçimde hazırlanmaktadır.

Yemek zamanı da yalnızca beslenmeye ayrılmış bir ara olarak değil, müfredatın bir parçası olarak ele alınmaktadır. 2005 tarihli Shokuiku Temel Yasası ile okul yemeklerine beslenme eğitimi boyutu da eklenmiştir. Finlandiya'da ise öğrencilerin evden yemek getirmesi yerine okulda sunulan öğünü birlikte tüketmeleri teşvik edilmekte ve öğretmenler yemek sırasında sofra adabı konusunda rol model olmaktadır. Benzer biçimde, Brezilya ve Şili'de okul yemeklerinin hazırlanması ve denetlenmesinde diyetisyenlerin görev alması zorunludur; Güney Kore'de ise her belediyede okul yemeği hizmetlerini destekleyen bir okul yemeği merkezi bulunmaktadır.

Programların niteliğinin korunması için katılımcı ve şeffaf denetim mekanizmaları önem taşımaktadır. Brezilya'da belediye ve eyalet düzeyinde kurulan Okul Yemeği Konseylerinde veliler, öğretmenler ve sivil toplum temsilcileri yer almakta ve okul yemeklerinin beslenme ve hijyen standartlarına uygunluğunu izlemektedir. Milano'da benzer bir işlevi Okul Yemeği Komiteleri üstlenmektedir.

4.2.4. Okul yemeği programları kriz anlarında kapatılmamış, biçim değiştirmiştir

Uluslararası deneyim, okul yemeği programlarının kriz dönemlerinde ortadan kaldırılmak yerine uygulama biçimlerini değiştirerek sürdürülebildiğini göstermektedir. Japonya'da okul yemeği programı İkinci Dünya Savaşı boyunca sürdürülmüş, Brezilya'da COVID-19 döneminde okul yemeği için ayrılan kaynaklar ihtiyaç sahibi ailelere erzak paketleri biçiminde ulaştırılmış, Şili'de ise sıcak öğünler paketli gıda desteğine dönüştürülmüştür.

Ukrayna, savaş koşullarında ve yaklaşık 5 milyon kişinin gıda güvencesizliği yaşadığı bir ortamda okul yemeği programının kapsamını 800 binden yaklaşık 2 milyon öğrenciye çıkarmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise COVID-19 döneminde federal muafiyetler sayesinde okul yemekleri Haziran 2022'ye kadar ülke genelinde ücretsiz olarak sunulmuştur.

Bu örnekler, **okul yemeğinin kriz dönemlerinde ilk kesilecek kamu harcamalarından biri olmak yerine, krizlerin çocuklar üzerindeki etkisini hafifleten bir sosyal koruma mekanizması olarak tasarlanabileceğini göstermektedir.** Kriz koşulları programın biçimini değiştirmeyi gerektirebilir; ancak çocukların beslenme hakkının ve eğitimle bağlarının korunması, programın bütünüyle ortadan kaldırılmasını değil, koşullara uyarlanmasını gerektirir.

4.3. Okul Yemeği Koalisyonu: Türkiye'nin dışında kaldığı çerçeve[1,140]

Önceki tabloda tek tek görülen ülke örnekleri, son beş yılda Okul Yemeği Koalisyonu altında ortak bir kurumsal çatı altında birbirine bağlandı. Okul Yemeği Koalisyonu, bugün 113 ülkeyi ve 160'tan fazla ortağı bir araya getiriyor ve dünya nüfusunun yüzde 60'ından fazlasını temsil eden bir organizasyon olmasına karşın Türkiye, bu organizasyona dahil olmayan nadir ülkelerden biridir.

Koalisyon, Eylül 2021'de Birleşmiş Milletler Gıda Sistemleri Zirvesi'nde, Finlandiya ve Fransa'nın öncülüğünde 46 ülke tarafından

Okul Yemeği Koalisyonu, bugün 113 ülkeyi ve 160'tan fazla ortağı bir araya getiriyor ve dünya nüfusunun yüzde 60'ından fazlasını temsil eden bir organizasyon olmasına karşın Türkiye, bu organizasyona dahil olmayan nadir ülkelerden biri. Ayrıca Türkiye, Okul Yemeği Koalisyonu'nun Ekim 2023'te Paris'te düzenlediği ve 66 ülkenin üst düzey siyasi temsilcisinin katıldığı ilk Küresel Zirve'ye de katılmadı.

kuruldu, Brezilya ise 2023'te üçüncü eş başkan olarak katıldı. Kuruluş gerekçesi doğrudan pandemi deneyimiydi. Pandemi sebebiyle okullar kapandığında 370 milyon çocuğun okul yemeğini kaybetmesi çoğu ülkede fark edilmeyen bir gerçeği görünür kıldı. Okul yemeği, eğitim sisteminin yan hizmeti değil, bizzat çocukların eğitiminin ve beslenmesinin taşıyıcı kolonuydu. Koalisyonun ana amacı ise 2030'a kadar her çocuğun okulda günlük besleyici bir öğüne erişebilmesi.

Okul yemeği koalisyonuna üye olmak, hükümetin Taahhüt Bildirgesi'ni imzalamasıyla gerçekleşiyor. Bunun ardından ülkeler kendi bağlamlarına ve ihtiyaçlarına göre ulusal taahhütler sunuyor. 2024 sonu itibarıyla 54 ulusal taahhüt sunulmuş ve bu taahhütler altı farklı kategori altında toplam 409 somut eyleme dönüştürülmüş. Taahhüt veren ülkelerin büyük bir kısmı, net hedefler ve zaman sınırlamaları belirliyor. Hedefler belirli bir tarihe ve ölçülebilir kriterlere dayandığı oranda taahhütler sonuçları da izlenebilir hale geliyor.

Taahhütlerin kapsamı, ülkenin programa başlarken bulunduğu mevcut konuma göre değişiyor. Henüz ulusal programı olmayan ülkeler bu sistemi kurmayı vadederken, gelişmiş programlara sahip ülkeler kalite ve sürdürülebilirlik odaklı hedefler koyuyor. Aşağıdaki tablo, söz konusu altı kategoriyi ve bunlara ait örnekleri sunmaktadır.

Tablo 2 Okul Yemeği Koalisyonuna sunulan ulusal taahhütlerin kategorileri ve örnekleri

Taahhüt Kategorisi	Örnekler
Politika taahhütleri	Benin 2025'e kadar bir okul yemeği yasası çıkarmayı, Irak 2023'e kadar ulusal okul yemeği politikası, 2025'e kadar okul yemeği yasası oluşturmayı, Tanzanya 2027'ye kadar okul yemeğini Ulusal Gıda ve Beslenme Politikasına dâhil etmeyi taahhüt etti.
Finansman taahhütleri	Sri Lanka 2030'a kadar sektörler arası bir bakanlık bütçe kalemi kurmayı ve yıllık ödeneği 61 milyon dolardan 204 milyon dolara çıkarmayı, Çad 2024'ten itibaren finansmanı her yıl %15 artırmayı taahhüt etti. Almanya; Laos ve Sierra Leone'de beş yıllık 22 milyon avroluk bir programla başka ülkelerdeki okul yemeğini destekliyor.
Kurumsal taahhütler	Lesotho, Eğitim Bakanlığı başkanlığında; Sağlık, Tarım, Sosyal Kalkınma, Yerel Yönetim ve Ticaret bakanlıklarının üst düzey temsilcilerinden oluşan bir yönlendirme komitesi kurmayı, Irak 2024'e kadar bakanlıklar arası koordinasyon komitesi oluşturmayı, Tacikistan uluslararası destekli projeden kamu bütçesiyle finanse edilen ulusal programa geçiş planı hazırlamayı taahhüt etti.
Kapsam ve tasarım taahhütleri	Sri Lanka ve Benin 2026'ya, Kenya ise 2030'a kadar evrensel kapsama ulaşmayı, Tacikistan ise 2027'ye kadar ilkokul öğrencilerinin yarıdan fazlasına ulaşmayı amaçlamaktadır. Gine 2030'a kadar okul kantinlerinde %80 yerel ürün kullanımını, Lesotho ise gıda alımlarının %80'inin yerel küçük çiftçilerden yapılmasını zorunlu kıldı. Fransa %50 sürdürülebilir ve en az %20 organik ürün kullanımını şart koştu. Lüksemburg "sıfır kilometre" gıda yaklaşımı, gıda israfı ve plastik kirliliğiyle mücadeleye odaklanıyor. Tacikistan ise 2027'ye kadar tüm okul kantinlerini modernleştirmeyi taahhüt etti.
Kanıt ve veri üretimi taahhütleri	Sri Lanka 2026'ya kadar okul düzeyinde ve il ve ulusal düzeyde izlemeye imkân veren bir dijitalleşme stratejisini, Ruanda ulusal akademik kurumlarla Okul Sağlığı ve Beslenmesi Araştırma Konsorsiyumu arasında bağ kurulmasını, Burundi 2025 sonuna kadar etki değerlendirmesi yapılmasını ve bulguları politika ile finansman kararlarına yansıtmayı taahhüt etti.
Savunuculuk ve ortaklık taahhütleri	Honduras uluslararası kuruluşlar, BM sistemi, sivil toplum, akademi ve özel sektörle kurulan ortaklıkları güçlendirmeyi; Surinam Koalisyonun bakanlar düzeyindeki toplantılarında en az iki bakan ve iki uzmanla temsil edilmeyi taahhüt etti.

Kaynak: **WFP** (2025), *State of School Feeding Worldwide 2024*, s. 94–98.

Koalisyonun temel önceliklerinden bazıları ise şu şekilde[141]:

- Okul yemeklerini küresel düzeyde siyasi ve mali bir öncelik hâline getirerek sürdürülebilir finansmana erişimi genişletmek,
- Taahhütleri ülke düzeyinde somut eylemlere dönüştürmek,
- Etkili karar alma ve maliyet verimliliği sağlamak adına bilimsel kanıtları güçlendirmek,
- Sonuçları ölçerek okul yemeği kapsamına ilişkin yeni Sürdürülebilir Kalkınma Amacı 4 göstergesini raporlamak,
- Kentleri ve belediyeleri süreçte aktif kılarak güçlendirmek,
- Küresel platformlardaki üst düzey katılımı önceliklendirmek.

Türkiye, Koalisyonun 113 üye ülkesi arasında yer almıyor. Türkiye, Ekim 2023'te Paris'te düzenlenen ve 66 ülkenin üst düzey siyasi temsilcisinin katıldığı ilk Küresel Zirve'ye de katılmadı.

Günümüzde Türkiye'nin üyeliğinin önünde teknik bir engel bulunmuyor. Koalisyona üye olmak için hali hazırda işleyen bir ulusal programın bulunması gerekmiyor. Nitekim Benin, Irak ve Tacikistan gibi ülkeler tam da programları kurmak, yasasını çıkarmak ve finansmanını güvenceye almak üzere taahhüt vermiş durumda. Koalisyon üyeliği kendi başına bir programın olması anlamına gelmese de yürütülen süreçleri belirgin bir takvime, somut ve ölçülebilir hedeflere, akran denetimine ve sürekli veri üretimine bağlayan bir mekanizma görevi görüyor.

Türkiye'nin okul yemeği uygulamasını resmi politika belgelerinden çıkardığı bir evrede, 113 ülke bu yapının parçası hâline gelmişken Türkiye'nin Koalisyonla resmî bir ilişkisinin olmaması ise Türkiye'de okul yemeği programı uygulamaya yönelik politik tercihin yokluğuna dair kuvvetli bir gösterge.

Okul yemeği programlarının Türkiye'deki mevcut durumu nedir?

Türkiye'de ülke genelinde uygulanmakta olan, kalıcı, evrensel ve ücretsiz bir okul yemeği programı bulunmamaktadır. Bunun yerine, farklı dönemlerde farklı öğrenci gruplarını kapsayan **sınırlı uygulamalar ve geçici programlar** üzerinden parçalı okul yemeği programları yürütülmüştür.

Bu bölüm, Türkiye'de bugün fiilen hangi çocukların ücretsiz okul yemeğine erişebildiğini ve okul yemeğine ilişkin ulusal politika belgelerinde zaman içinde nasıl bir değişim yaşandığını ortaya koymaktadır.

5.1. Türkiye'de okul yemeği politikalarının yakın tarihteki seyri

Aşağıdaki tablo, Türkiye'de ücretsiz okul yemeği verilmesine dair çeşitli politika belgelerinde hedefler konduğunu fakat özellikle son beş yılda bu hedeflerin politika belgelerinden sessizce geri çekildiğini göstermektedir. Okul yemeği, karar alıcıların gündemine özellikle 2019 – 2022 yılları arasında yer bulmasına karşın özellikle 2023 yılından sonra bir gündem maddesi olmaktan çıkarılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3 Okul yemeği hedefinin Türkiye'de son 7 yıldaki seyri

Yıl	Belge/Toplantı	Hedef/Karar
2019	On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)[142]	"Dezavantajlı bölgelerden başlayarak okul yemeği uygulamasına geçilecektir." maddesi eğitim amaçları altında 550.2 numaralı politika tedbirinde yer aldı. Ayrıca, beslenme uygulamalarının geliştirilmesine yönelik "Erken çocukluk döneminden başlamak üzere çocukların eğitim hayatlarındaki yoksunlukları dikkate alınarak servis eğitim materyali, beslenme vb. bireysel ihtiyaçlarını gidermeyi sağlayacak farklı ve esnek uygulamalar geliştirilecektir." maddesi yer aldı. (608.1)
2019	2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı[143]	"İlkokullarda okul yemeği programına başlanacaktır" ifadesiyle sağlıkla ilgili tedbirlerin altında Sağlık Bakanlığı'nın sorumluluğunda bir politika tedbiri olarak yer aldı.

Yıl	Belge/Toplantı	Hedef/Karar
2019	MEB 2019-2023 Stratejik Planı[144]	"Öğlen yemeği hizmeti verilmesi için finansman sağlanması" ifadesi, "öğrencilerimizin bilişsel, duygusal ve fiziksel olarak çok boyutlu gelişimini önemseyen, bilimsel düşünme, tutum ve değerleri içselleştirebilecekleri bir temel eğitim yapısına geçilerek okullaşma oranı artırılacaktır." başlıklı politika hedefinin altında bir hedef olarak tanımlandı.
2020 Ocak	TBMM Obezite ile Mücadele Alt Komisyonu[145]	Dönemin Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Daire Başkanı "Sağlık Bakanlığı en azından ilkokul çocukları için üç kap yemeğin analizini de fizibilite çalışmasını da yaptı. Ne kadar para gerektiğini Maliye Bakanlığımız, Millî Eğitim Bakanlığı'mızla da paylaştık ve Cumhurbaşkanlığının stratejik planında okul yemeği programı, kalkınma planında Millî Eğitim Bakanlığı'nın yapacağı ilgili stratejik işler içerisinde yer aldı." ifadelerini kullanarak 2020-2021 döneminde uygulamanın hayata geçirilmesi için planlama yapıldığını ifade etti.
2020 Şubat	MEB Basın Açıklaması[146]	Bakanlık, okul yemeği uygulamasının 2020-2021 eğitim öğretim yılından itibaren ülke genelinde başlayacağı yönündeki haberleri yalanladı.
2021 Aralık	20. Millî Eğitim Şûrası[147]	"Temel Eğitime Erişimin ve Eğitimde Niteliğin Artırılması" hedefleri başlığı altında "Okullarda ücretsiz öğle yemeği veya beslenme desteği sağlanmalıdır." ifadesi yer aldı.
3 Aralık 2021-3 Mart 2022[148]		Şûra kararlarının da etkisiyle okul yemeklerinin okul öncesi eğitimde ücretsiz verilmesine dair pilot çalışma gerçekleştirildi.
2022 (Mart – Eylül)[148]		Gaziantep, Şanlıurfa ve Hatay'da 15.920 öğrenciye her gün düzenli olarak beslenme verilmeye başlandı.
2022 Haziran	MEB-WFP Fayda-Maliyet Analizi Protokolü[149]	Ücretsiz okul yemeği programının fayda-maliyet analizinin yapılması için MEB ile WFP arasında protokol imzalandı.

Yıl	Belge/Toplantı	Hedef/Karar
2022 Kasım	TBMM Genel Kurulu[150]	2023 yılı bütçe görüşmelerinde muhalefet partileri tarafından "Okullarda bir öğün ücretsiz, sağlıklı yemek" için sunulan ek bütçe teklifleri AKP ve MHP'nin oylarıyla reddedildi.
2023 Şubat	MEB genelgesi[151]	MEB, okul öncesi eğitimdeki öğrencilere haftada 5 gün bir öğün ücretsiz yemek uygulamasını 6 Şubat 2023 tarihinde başlattı ve ülke genelinde 5 milyon öğrenciye ulaşmayı hedefledi.
2023 Eylül	MEB genelgesi[152]	MEB, 1,8 milyonunu kapsayan ücretsiz okul yemeği uygulamasını deprem bölgesi dışındaki okullarda "geçici olarak" durdurdu.
2023 Kasım	On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)[153]	11. Kalkınma Planındaki "beslenme" ifadesi çıkarılarak ilgili madde "Erken çocukluk döneminden başlamak üzere çocukların eğitim hayatlarındaki yoksunlukları dikkate alınarak bireysel ihtiyaçlarını gidermeyi sağlayacak yeni ve esnek uygulamalar geliştirilecektir." (733.1) şeklinde güncellendi.
2024 (Ocak)	MEB 2024-2028 Stratejik Planı	7 amaç, 33 hedef, 130 gösterge, 147 strateji arasında ücretsiz okul yemeğine ilişkin bir hedefe yer verilmedi.
2024 Ağustos	Yönetmelik Değişikliği[154]	1 Ağustos 2024 tarihli ve 32619 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan yönetmelik değişikliğiyle, Taşıma Yoluyla Eğitime Erişim Yönetmeliği'nin 18. maddesine "Öğrenci taşıma uygulaması kapsamında olan ancak ikili eğitim yapılan okullarda yemek hizmeti verilmez." fıkrası eklendi.
2024 Kasım	TBMM Genel Kurulu[155]	12 Kasım 2024 tarihinde CHP tarafından "Okullarda öğrencilere ücretsiz öğle yemeği verilmesi" amacıyla sunulan grup önerisi, TBMM Genel Kurulu'nda yapılan oylama sonucunda AKP ve MHP milletvekillerinin oylarıyla reddedildi. 14-15 Kasım 2024 tarihlerinde TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda yürütülen Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2025 yılı bütçe görüşmeleri sırasında CHP, DEM Parti ve İYİ Parti'nin ayrı ayrı sunduğu "okullarda öğrencilere bir öğün ücretsiz yemek sağlanması" içerikli 3 bütçe değişikliği önergesi de Cumhur İttifakı oylarıyla kabul edilmedi.

Yıl	Belge/Toplantı	Hedef/Karar
2025 Nisan	Kanun Teklifi[156]	CHP İstanbul Milletvekili Ali Gökçek tarafından Meclis'e sunulan, devlet okullarında eğitim gören çocuklara ücretsiz ve sağlıklı yemek verilmesini içeren kanun teklifi AK Parti ve MHP oylarıyla reddedildi.
2024-2029	Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı (2024-2026) ve Orta Vadeli Program (2027-2029)	Okul yemeğine ilişkin bir hedef yer almıyor.

Bu tablo, Türkiye'de okul yemeğine ilişkin politikanın 2019'dan itibaren ulusal politika belgelerinde açık biçimde tanımlanmış, uygulamaya ilişkin fizibilite çalışmaları yapılmış, parlamenter düzeyde tartışılmış, Millî Eğitim Şûrası tarafından tavsiye edilmiş ve nihayet 2021-2022 döneminde pilot uygulamayla okul öncesi seviyesi için hayata geçirilmiş olmasına karşın özellikle **2023 yılının eylül ayından itibaren Türkiye'de hükümet düzeyinde bir öğün ücretsiz yemek sağlanmasına yönelik hedeften tamamen vazgeçildiğini** göstermektedir.

Öyle ki günümüzde evrensel ve ücretsiz okul yemeği programlarıyla ilgili hedefler herhangi bir hükümet organının herhangi bir üst politika belgesinde yer almamaktadır.

Tabloda dikkat çeken bir diğer nokta, aslında **devletin kendi danışma ve denetim organlarının okul yemeğinin gerekliliğine dair karar üretmesine karşın, evrensel bir okul yemeği programını kuracak siyasi bir iradenin gösterilmemiş olmasıdır.**

TBMM Dilekçe Komisyonu Obezite ile Mücadele Alt Komisyonu, 31 Ekim 2018'de çalışmaya başlamış, on bir toplantı yapmış ve raporunu 2021'de tamamlamıştır[157]. Rapor, Millî Eğitim Bakanlığı'na yönelik öneriler arasında öğrencilere "sağlıklı okul yemeği" verilmesini açıkça tavsiye etmiştir. Komisyonun 16 Ocak 2020 tarihli oturumunda Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Daire Başkanı, okul yemeği programının kalkınma planlarında ve stratejik planlarda yer aldığını hatırlatmış, Bakanlık olarak önerilerinin "eğer devletin gücü

yetiyorsa bütün ülke için" bir uygulama olduğunu, çocuklar için bir çorba, bir ana yemek ve bir meyve ile süt/ayranın yeterli olacağını belirtmiştir[158].

Aynı komisyon toplantısında MEB Destek Hizmetleri Genel Müdürü İsmail Çolak aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

> **"Sayın Başkanım, arkadaşımız sunum yaparken müdahil olmak istemedim ama bu Okul Yemeği Programı'yla ilgili, şimdi, bizim toplam öğrenci sayımız, Millî Eğitim Bakanlığı olarak 18,5 milyon öğrencimiz var. Bunlardan 1 milyon 250 bini taşıma kapsamındaki öğrenciler. Biz taşıma kapsamındaki bütün öğrencilerimize zaten yemek veriyoruz 4 çeşit olmak üzere, önemli bir olgunluğa da ulaştı bu. Bunun dışında yemek yemeyen öğrencilerimizin de, Okul Yemeği Programı kapsamında tedrici bir geçiş söz konusu olacak; o da muhtemelen bu yılki bütçeyle ilgili bir sorun çözülürse inşallah bu yıl 2020-2021 Eğitim Öğretim Dönemine bu yetişecek, bu bilgiyi de paylaşmak istiyorum." (s. 22)**

Çolak'ın okul yemeği programının 2020-2021 eğitim yılına yetişebileceği yönündeki değerlendirmesi basına yansıyınca, Millî Eğitim Bakanlığı bu haberleri "gerçeği yansıtmadığı" gerekçesiyle yalanlamış ve ücretsiz okul yemeğinin yalnızca taşımalı eğitim kapsamındaki öğrencilere sunulduğunu belirtmiştir.

Dolayısıyla, okul yemeği bağlamında en büyük sorun, politika fikrinin veya fizibilite çalışmalarının yokluğu değil, bu fikrin sürekliliği olan bir hak ve bütçe mekanizmasına dönüştürülmemesi olmuştur.

Tabloya bakıldığında, 2023 yılının önemli bir kırılma yılı olduğu gözükmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı, 20. Şûra kararına atıfla, 6 Şubat 2023 itibarıyla resmî okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden tüm çocuklara haftanın beş günü bir öğün beslenme verilmesi uygulamasını başlattığını duyurmuş, ilk aşamada 1 milyon 450 bin öğrencinin kapsama alındığını, taşımalı eğitim ve pansiyonlu okullardaki genişlemeyle birlikte yararlanan öğrenci sayı-

sının 5 milyonun üzerine çıkarılacağını açıklamıştır. Uygulama için okullara mutfak bütçesi tahsis edildiği, 81 ile *Yemek/Beslenme Hazırlama ve Dağıtımı Kılavuzu* gönderildiği, il ve ilçe düzeyinde denetim komisyonları kurulacağı bildirilmiştir.

Yeni eğitim öğretim yılının açılmasına yalnızca üç gün kala gönderilen yeni bir genelgeyle ise uygulamanın yalnızca sınırlı sayıda ilde süreceği duyurulmuş ve uygulamanın ülke genelindeki akıbetine veya mevcut uygulamanın sınırlandırılmasına ilişkin bir açıklama yapılmamıştır[159]. Aynı dönemde Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nin 67. maddesine okul öncesi kurumlarda katkı payı alınacağına dair hüküm de eklenmiştir[160].

Bu durum, okul yemeği hakkının yasal dayanaklarla güvence altına alınmasının önemini gösteren bir örnek teşkil etmektedir. **Bir okul yemeği programı, bütçede sürekli bir kaleme değil, bir genelgeye dayandırıldığında, onu kaldırmak için de bir genelge yeterli olmuştur.**

Yaşanan kırılma 2023 sonrasında derinleşmiştir. On İkinci Kalkınma Planı'nda (2024–2028) okul yemeğine ilişkin hiçbir hedef yer almamakla birlikte, bir önceki planda bulunan "beslenme" ibaresi metinden çıkarılmış durumdadır. 2026 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, Orta Vadeli Program ve MEB'in 2024–2028 Stratejik Planı da aynı biçimde öğün sağlanmasına ilişkin herhangi bir taahhüt içermemektedir.

MEB'in en güncel strateji planında (2024-2028), MEB'in bir önceki (2019-2023) stratejik planında okul yemeği finansman ihtiyacına dair vurgusunun yerini alan yeni bir ifade olmaması, okul yemeği ile ilgili maddenin kaldırılmış olması okul yemeğinin MEB'in gündeminden çıktığının somut bir göstergesidir.

5.2. Türkiye'de okul yemeği uygulamalarının mevcut durumu

Türkiye'de kamusal kaynakla sunulan okul yemeği yalnızca iki idari kategoriyle sınırlıdır: taşıma merkezi okullara günübirlik taşınan ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerine verilen öğle yemeği ile Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanan, pansiyonlarda kalan parasız yatılı öğrencilere sağlanan tam pansiyon beslenmesi.

Taşımalı eğitimde öğrencilere öğle yemeği verilmesinin temel sebebi öğrencilerin öğle arasında eve dönememeleridir. Dolayısıyla taşımalı eğitimde öğrenim gören öğrencilere sunulan okul yemeği, bir beslenme politikası olarak değil, okul birleştirme politikasının lojistik zorunluluğu olarak kurgulanmıştır. **Taşımalı eğitimdeki öğrencilere on yıllardır bir öğün ücretsiz yemek sağlanmasına rağmen 2024 yılında Resmî Gazete'de yayımlanan yönetmelik değişikliğiyle, ikili eğitim yapan okullarda taşımalı eğitimle öğrenim gören öğrencilere sunulan okul yemeği hizmeti kaldırılmıştır.**

2024-2025 eğitim-öğretim yılında ise deprem bölgesinde de okul öncesi seviyesindeki ücretsiz yemek uygulaması tamamen kaldırılmış, okul öncesi eğitimde ücretsiz okul yemeği uygulamasının kaldırılmasına yönelik itiraz davaları kaynak kısıtları gerekçe gösterilerek reddedilmiştir[161].

Dolayısıyla şu anda Türkiye'de okul yemeği yalnızca pansiyonlarda kalan parasız yatılı öğrencilere ve taşımalı eğitimde ikili eğitimle öğrenim görmeyen öğrencilere ücretsiz sunulmaktadır. Bu kapsamda ücretsiz okul yemeği verilen öğrenci sayısına ilişkin kamuoyuyla paylaşılan net bir bilgi yer almamakla birlikte taşımalı eğitimde tekli öğrenim gören öğrenciler ile parasız yatılı öğrencilerin toplam sayısı düşünüldüğünde, Türkiye'de ücretsiz okul yemeği verilen öğrenci sayısının birkaç yüz bini aşmaması olasıdır.

Türkiye bağlamında ücretsiz okul yemeğinin sağlayacağı faydalar neden önemli ve acildir?

Raporun birinci ve ikinci bölümlerinde sırasıyla gıda güvencesizliğinin çocuklarda neye yol açtığından ve okul yemeği programlarının neyi başarabildiğinden bahsedilmişti. Raporun sonraki bölümlerinde ise iyi tasarlanmış bir okul yemeği programlarının bileşenlerinden, farklı ülke örneklerinden ve Türkiye'de okul yemeği programlarının yakın tarihteki seyrinden bahsedildi. Bu bölüm ise gıda güvencesizliğiyle ilişkili sorunlarda Türkiye'deki mevcut durumunu ortaya koyarak niçin Türkiye'nin bir okul yemeği programına acilen ihtiyaç duyduğunu gerekçelendirecektir.

Uluslararası veriler, Türkiye'nin çocuk olmanın en zor olduğu ülkelerden biri olduğunu göstermektedir. UNICEF'in OECD üyesi ülkelerdeki çocukların fiziksel sağlık, zihinsel iyi oluş ve beceriler açısından sıraladığı 2026 tarihli raporunda Türkiye, çocuk esenliği göstergelerinde 37 ülkede, Şili'den sonra sondan ikinci sırada yer almaktadır (Grafik 1).

Grafik 1 Türkiye'nin çocuk esenliği (iyi olma hali) ve beceriler göstergelerindeki sıralaması

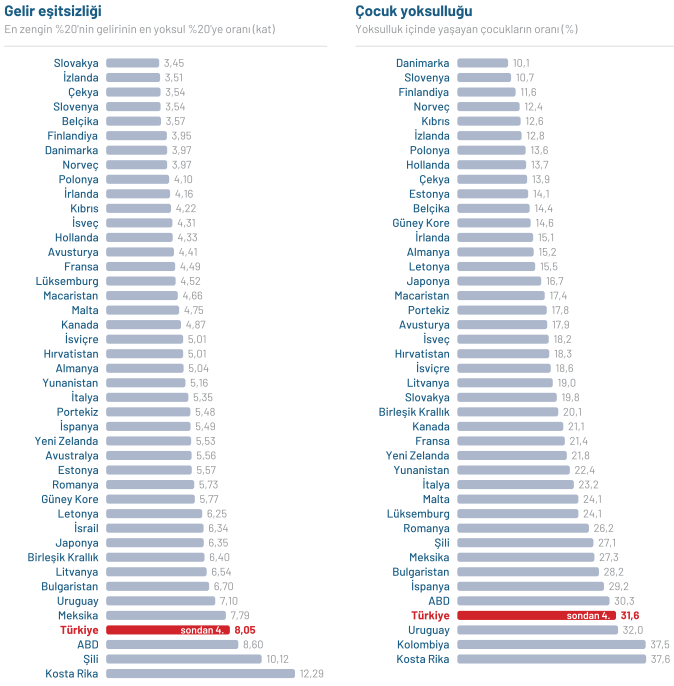

Not: Şekil, UNICEF (2026)[162] dokümanındaki verilerin raporun yazarı tarafından görselleştirilmesiyle oluşturulmuştur[6].

6 UNICEF, çocuk esenliğini üç boyutta ve her boyut için ikişer göstergeyle, toplam altı gösterge üzerinden ölçmüştür: Fiziksel sağlık göstergesi 5–14 yaş çocuk ölümlülüğü oranı ve 5–19 yaş fazla kilolu çocuk ve gençlerin oranı üzerinden; zihinsel iyi oluş göstergesi PISA 2022 araştırmasından alınan 15 yaşındakiler arasında yüksek yaşam doyumu bildirenlerin oranı ve Dünya Sağlık Örgütü veri tabanından alınan 15–19 yaş intihar oranı üzerinden; beceriler ise PISA araştırmasındaki matematik ve okumada temel yeterliliğe ulaşanların oranı ve okulda kolayca arkadaş edindiğini belirten öğrencilerin oranı üzerinden hesaplanmıştır.

UNICEF raporu bir yandan Türkiye'deki çocukların esenliğinin ve becerilerinin diğer OECD ülkelerinin oldukça gerisinde bırakıldığını gösterirken diğer yandan ekonomik eşitsizlikler açısından da çarpıcı bir tablo sunmaktadır. OECD ülkelerini gelir eşitsizliği ve çocuk yoksulluğu açısından da karşılaştıran rapor, Türkiye'nin hem gelir eşitsizliği hem çocuk yoksulluğu göstergelerinde en eşitsiz dört ülkeden biri olduğunu göstermektedir (Grafik 2).

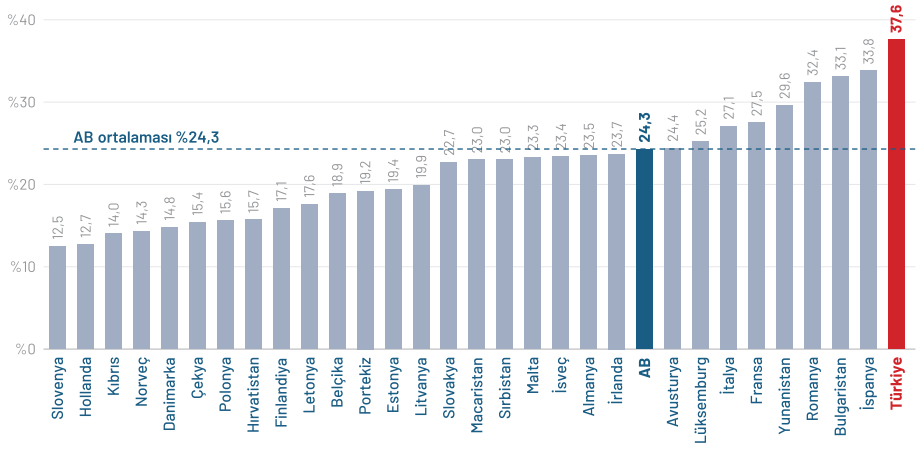
Grafik 2 Gelir eşitsizliği ve çocuk yoksulluğu, uluslararası karşılaştırma[162,7]

7 Grafiğin sol panelindeki değerler vergiler sonrası gelir dağılımının üst sırasındaki (en zengin) %20'lik grubun elde ettiği toplam gelirin, en alt sırasındaki (en yoksul) %20'lik grubun elde ettiği toplam gelire olan oranını ifade eder. Türkiye'nin 8,05'lik değeri, dağılımın bu iki noktası arasında sekiz kattan fazla bir gelir farkı bulunduğu anlamına gelir; en eşitlikçi ülkelerde (Slovakya, İzlanda, Çekya, Slovenya, Belçika) aynı oran yaklaşık 3,5'tir. Değer büyüdükçe gelir eşitsizliği artar.
Grafiğin sağ kısmı ise çocuk yoksulluğu oranını, yoksulluk sınırının altında yaşayan 0–17 yaş çocukların yüzdesini, göstermektedir. Bu hesaplama üç adımdan oluşur. Önce her hanenin vergiler ödendikten ve sosyal yardımlar alındıktan sonra elinde kalan geliri hesaplanır. Ardından bu gelir, hanedeki kişi sayısına ve bileşimine göre düzeltilir; böylece dört kişilik bir hanenin geliri tek kişilik bir haneninkiyle karşılaştırılabilir hâle gelir. Son olarak ülkedeki bütün haneler bu düzeltilmiş gelire göre sıralanır ve tam ortada kalan hanenin gelirinin %60'ı yoksulluk sınırı olarak alınır. Bu sınırın altındaki hanelerde yaşayan çocuklar yoksul sayılır.

Türkiye'nin çocuk yoksulluğu açısından Avrupa'daki konumu bu risklerin ölçeğini daha da görünür kılmaktadır. 2025 yılı Eurostat verilerine göre Türkiye'de 18 yaş altındaki çocukların %37,6'sı yoksulluk veya sosyal dışlanma riski altındadır[163]. Bu oran, aynı yıl Avrupa Birliği'nin 27 ülkesi için hesaplanan %24,3'lük ortalamanın 13,3 yüzde puan üzerindedir ve Avrupa ülkeleri arasındaki en yüksek orandır (Grafik 3). Bu durum, Türkiye'de yaklaşık her üç çocuktan birinin maddi ve sosyal yaşam koşullarına ilişkin çok boyutlu bir dezavantajla karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Grafik 3 Avrupa ülkelerinde yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında olan çocukların oranı (%)

Not: Eurostat (2025) verileri üzerinden oluşturulmuştur.

Çocuk yoksulluğunun gıda güvencesi açısından taşıdığı önem özellikle büyüktür. Raporun önceki bölümlerinde de vurgulandığı üzere hane gelirinin yetersiz olması, ailelerin yalnızca ne kadar gıda satın alabildiğini değil, hangi nitelikte gıdaya erişebildiğini de belirlemektedir.

Gıda güvencesizliği yaşayan haneler, taze meyve, sebze, et ve süt ürünleri gibi besin değeri yüksek gıdaların karbonhidrat ve doymuş yağ ağırlıklı (ekmek, makarna, şekerli besinler gibi) besin değeri düşük ve ultra işlenmiş gıdalara nazaran daha pahalı olması sebebiyle çeşitli ve besleyici gıdalara daha zor erişebilmektedir.

Özellikle son 6 yılda benzeri görülmemiş bir şekilde artan gıda fiyatlarında, en büyük artış tam olarak büyüme çağındaki bir çocuğun en çok ihtiyaç duyduğu ürünler olan işlenmemiş gıda fiyatlarında gerçekleşmiştir. Düşük gelirli haneler için gıda harcamaları bütçenin çok daha büyük bir bölümünü oluşturduğundan, gıda fiyatlarındaki artışlar düşük gelirli hanelerin bütçesinde çok daha büyük bir ağırlık taşıyarak yoksulluğu ve beslenme eşitsizliğini derinleştirmektedir.

Böylece gelir eşitsizliği, çocuklar açısından doğrudan bir beslenme eşitsizliğine dönüşebilmektedir. Gıda fiyatlarında özellikle son yıllarda artan enflasyon ise Türkiye'deki beslenme eşitsizliğini derinleştirmektedir.

Bu ilişkinin Türkiye açısından önemi, gıdanın özellikle düşük gelirli hanelerin bütçesindeki ağırlığı nedeniyle daha da artmaktadır. TÜİK'in 2023 Hanehalkı Bütçe Araştırması'na göre en düşük gelirli %20'lik dilimde yer alan haneler tüketim harcamalarının %36,6'sını gıda ve alkolsüz içeceklere ayırırken, en yüksek gelirli %20'lik dilimde bu oran %14,5'tür[164].

Bu durum, özellikle son yıllarda daha da artmış olan gıda enflasyonu ile birlikte düşünüldüğünde, gıda fiyatlarındaki artışın bütün haneleri eşit ölçüde etkilemediğini göstermektedir. Düşük gelirli haneler için gıda harcamaları bütçenin çok daha büyük bir bölümünü oluşturduğundan, gıda fiyatlarındaki artışlar düşük gelirli hanelerin bütçesinde çok daha büyük bir ağırlık taşıyarak yoksulluğu ve beslenme eşitsizliğini derinleştirmektedir.

Her ne kadar yüksek gıda enflasyonu Türkiye için yeni bir olgu olmasa da araştırmalar, 2009 sonlarından itibaren işlenmemiş gıda fiyatlarının genel fiyat düzeyinden daha hızlı arttığını ve 2020 sonrasında ise bu kronik sorunun bir şoka dönüştüğünü ortaya koymaktadır[165]. Eylül 2022 itibarıyla Türkiye, %89'luk yıllık gıda enflasyonuyla dünyada dördüncü sıraya yerleşmişti. 2022 yılındaki sıralamada Türkiye'den yüksek gıda enflasyonuna sahip üç ülke olan Zimbabve, Lübnan ve Venezuela'da uzun süreli para birimi çöküşü ya da silahlı çatışma yaşanıyordu[41].

Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı'nın (WFP) 2022 verilerine göre **Türkiye'de 14,8 milyon kişinin yetersiz besleniyor olması gıda güvencesizliğinin nüfusun büyük bir bölümünü kapsayan bir halk sağlığı problemi olduğuna işaret etmektedir[41].** Bu noktada, Türkiye'ye ilişkin yetersiz beslenme verilerinin Haziran 2022'den bu yana güncellenmediğinin, hatta 2022 verilerinin alındığı Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı tarafından hazırlanan Açlık Haritası'ndan geriye dönük olarak kaldırıldığının özellikle vurgulanması gerekir[41]. Aradan geçen yıllarda gıda fiyatları her yıl üst üste artmayı sürdürdüğü ve Türkiye'nin 2026'da hâlâ dünyanın en yüksek üçüncü gıda enflasyonuna sahip ülkesi olduğu düşünüldüğünde Türkiye'de yetersiz beslenen kişi sayısının 14,8 milyonun üzerine çıktığını düşünmek olası görünmektedir. Nitekim 2026 yılı itibarıyla ise Türkiye gıda enflasyonunda dünyada Venezuela ve İran'ın ardından %37,5 ile üçüncü sırada yer almakta; Türkiye'yi sırasıyla Arjantin, Moğolistan, Suriye, Haiti ve Lübnan izlemektedir[166].

Bu noktada, gıda enflasyonunun bütün gıda kalemlerine eşit dağılmadığını, işlenmemiş gıdaların (özellikle taze meyve ve sebzelerin) en hızlı artan gıda kalemleri olduğunun altınının çizilmesi gerekiyor[167]. Yani en çok pahalılaşan ürünler, tam olarak büyüme çağındaki bir çocuğun en çok ihtiyaç duyduğu ürünlerdir. 2022 TÜİK verilerine göre Türkiye'de her gün et, tavuk ya da balık tüketebilen çocukların oranının %12,7'de[168] ve Türkiye Beslenme Rehberinin günde 5 porsiyon ve üzeri taze meyve ve sebze tüketme sıklığına sahip çocukların %2'de kalması gıda enflasyonunun çocukların en temel beslenme hakkını doğrudan zedelediğini göstermektedir[169].

Haneler bu baskıya farklı biçimlerde uyum sağlamaktadır. Besleyici gıdaların miktarını azaltmak, daha ucuz ürünlere yönelmek, porsiyonları küçültmek, öğün atlamak veya yetişkinlerin kendi tüketiminden feragat ederek çocukların ihtiyaçlarını öncelemek, gıda güvencesizliğinin gündelik hayattaki başlıca yansımaları arasındadır. İstanbul Planlama Ajansının 2022 tarihli araştırmasına göre düşük sosyoekonomik seviyeye sahip katılımcıların %80,1'i maddi yetersizlik nedeniyle tercih ettiği gıdaya erişemediğini, %72,1'i porsiyonlarını küçülttüğünü belirtmektedir[41]. Aynı

dönemde görüşülen ev kadınlarının %62'si temel gıda dışındaki alışverişi tamamen kestiğini, %42'si taneyle ve gramla alışveriş yapmaya başladığını ifade etmiştir. Araştırmada ayrıca kahvaltının ilk vazgeçilen öğün olduğu ve ebeveynlerin çocukları doysun diye kendi öğünlerinden feragat ettiği kaydedilmiştir.

Gıda fiyatlarındaki artışın çocukların tabağındaki karşılığını ortaya koyan göstergeler, Türkiye'de okul yemeğine olan ihtiyacı somutlar niteliktedir.

Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Çocukluk Çağı Obezite Sürveyansı Girişimi'nin (COSI) 2022 yılı verileri, Türkiye'deki çocukların[8],

- %2,3'ünün yaşa göre zayıf,
- %3,6'sının boya göre zayıf,
- %1,4'ünün bodur,
- %12,5'inin fazla kilolu,
- %9,9'unun ise obez olduğunu göstermektedir[169].

Fazla kiloluluk ve obezite verileri birlikte değerlendirildiğinde **Türkiye'deki her 5 çocuktan en az 1'inin fazla kilolu veya obez olduğu** ortaya çıkmaktadır.

Heinen ve arkadaşları tarafından 2021 yılında yayınlanan ve 19 Avrupa ülkesindeki 6-9 yaş arasındaki çocukların meyve, sebze ve gazlı içecek tüketimini inceleyen bir makaleye göre de Türkiye'deki çocukların %49,2'si her gün taze meyve, %88,1'i ise her gün taze sebze tüketememektedir[170]. Aynı araştırmaya göre Türkiye'deki çocukların %17,7'si haftada 3 günden fazla gazlı içecek tüketmektedir. Bu verilerle Türkiye, her gün taze sebze tüketmeyen çocukların oranının en yüksek 2., haftada üç günden fazla gazlı içecek tüketen çocuk oranının ise en yüksek 8. olduğu Avrupa ülkesidir.

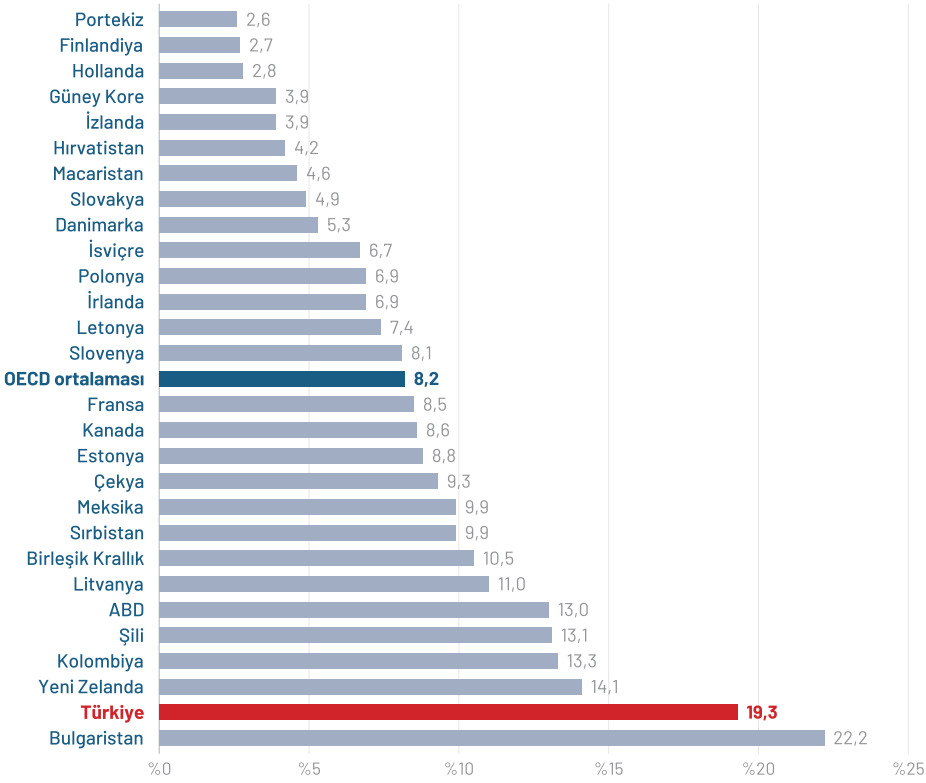
8 Araştırma örneklemini Türkiye'deki 2. sınıfa giden öğrenciler (7-8 yaş) oluşturmaktadır. TÜİK'in 2018 yılına ait 0-4 yaş arası çocukları kapsayan verilerine göre ise Türkiye'deki çocukların %1,5'i yaşa göre zayıf, %1,7'si boya göre zayıf, %6'sı bodur ve %8,1'i obezdir. Kaynak: **TÜİK.** (2025). *Türkiye'deki çocuklar 2024: İstatistiklere bakış.* Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu. https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/Turkiye_Cocuk_2024TR.pdf

Ulusal araştırmalardan gelen veriler de benzer sonuçlara işaret etmektedir. İstanbul Gaziosmanpaşa'da bir aile sağlığı merkezine kayıtlı 6–19 yaş çocukların verileri üzerinden yapılan çalışmada, beş çocuktan birinin düşük kilolu, dört çocuktan birinin fazla kilolu olduğu bulunmuş, araştırmaya katılan çocuk ve gençlerin %76,6'sına ise kansızlık tanısı konmuştur[171].

Ücretsiz, sağlıklı ve besleyici okul yemeklerinin çocukların beslenme alışkanlıkları ve fiziksel sağlığına yönelik olumlu etkileri (bkz. Bölüm 2.1) ve ergenlik döneminin yetersiz beslenmenin çocukların bedenlerinin üzerindeki olumsuz etkisini telafi edebilecek ikinci bir fırsat penceresi olduğu (bkz. Bölüm 1.1) düşünüldüğünde Türkiye'de okul yemeği programına geçilmesi aynı zamanda bir **önleyici halk sağlığı politikası** olarak işlev görecektir. Bu sebeple, **yetersiz beslenmenin yol açtığı olumsuzluklarla okul aracılığıyla mücadele edebilecek bir okul yemeği programı, pek çok sağlık sorununu daha ortaya çıkmadan önleme potansiyeline sahip olacaktır.**

Gıda güvencesizliği ve etkileri çocuklarla birlikte okula da girer. PISA 2022'ye katılan 15 yaşındaki öğrencilere son 30 gün içerisinde parasızlık sebebiyle kaç kez öğün atladıkları sorulmuş ve Türkiye'deki öğrencilerin %19,3'ü bu soruya "haftada en az bir kere" yanıtını vermiştir. **Türkiye %19,3 ile OECD ülkeleri arasında haftada en az bir kere parasızlıktan öğün atlamak zorunda kaldığını belirten öğrenci oranının en yüksek olduğu ülkedir.** Bu oran OECD ortalaması olan %8,2'nin çok üzerindedir (Grafik 4).

Grafik 4 OECD ve AB ülkelerinde son bir ay içerisinde parasızlık sebebiyle öğün kaçırdığını ifade eden çocukların oranı (%)

Not: PISA 2022 verileri üzerinden oluşturulmuştur.

Okul yemeği programlarının gıda güvencesizliğini azaltma potansiyeli düşünüldüğünde, evrensel ve ücretsiz okul yemeği programına sahip olan Finlandiya, Güney Kore gibi ülkelerde parasızlık sebebiyle öğün atlamak zorunda olan öğrenci oranının ortalamanın çok altında; evrensel ve ücretsiz okul yemeği programına sahip olmayan Kolombiya, Türkiye ve Bulgaristan gibi ülkelerin ortalamanın çok üzerinde olması tesadüf değildir.

Gıda güvencesizliği çocukların okul deneyiminin merkezi bir parçası olduğundan çocukların okul yaşantılarını da derinden etkiler. Önceki bölümlerde de değinildiği üzere gıda güvencesizliği, okul terkleri, devamsızlık, çocuk işçiliği, erken yaşta zorla evlilikler, öğrenme güçlükleri gibi çocukların yaşamlarını derinden

etkileyen pek çok sorunla ilişkilidir. Türkiye'nin eğitim göstergeleri bu sorunların ölçeğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Yüksek devamsızlık oranları, Türkiye'deki eğitim sisteminin önemli bir sorunu olarak varlığını sürdürmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı verilerine göre,

- ilkokullarda her 10 öğrenciden birinin,
- ortaokullarda her 4-5 öğrenciden birinin,
- genel liselerde her 4 öğrenciden birinin,
- imam hatip liselerinde her 3 öğrenciden birinin,
- mesleki ve teknik liselerde ise neredeyse her 2 öğrenciden birinin 20 günü aşan devamsızlığı bulunmaktadır[172].

Devamsızlık göstergelerine ek olarak, okul dışında kalan çocuklara ilişkin göstergelerde de son derece olumsuz bir durum mevcuttur. Eğitim Reformu Girişimi'nin hesaplamalarına göre 2024–2025 eğitim öğretim yılında 1.463.528 çocuk örgün eğitimin dışında bulunmaktadır[173]. Türkiye'de çocuk işçiliğinin yasal bir zemine kavuştuğu başlıca kanal olan Mesleki Eğitim Merkezlerinde (MESEM) ise bugün 493.113 öğrenci bulunmaktadır[174]. Böylece bazı çocuklar eğitim hakkını okulda tam zamanlı olarak kullanmak yerine, erken yaşta çalışma yaşamına dahil olmaktadır.

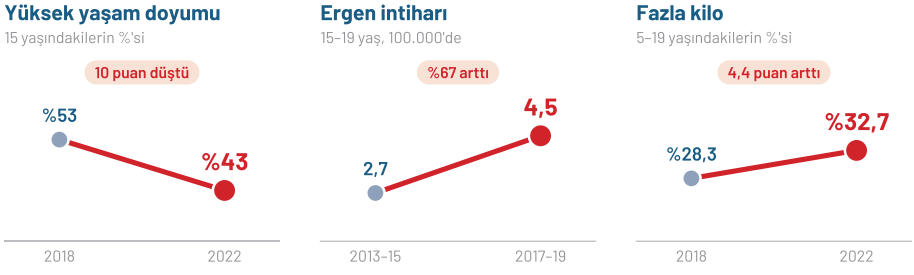
Benzer bir tablo temel beceriler açısından da ortaya çıkmaktadır. PISA 2025 sonuçlarına göre Türkiye'de matematik alanında her 3 öğrenciden biri, okuma becerileri alanında her 4 öğrenciden biri, fen bilimleri alanında her 5 öğrenciden biri temel yeterlik düzeyinin altında yeterlik göstermektedir[175]. TIMSS 2023 sonuçlarında da 8. sınıf öğrencilerinin %19'unun matematikte, %10'unun ise fende en alt yeterlik düzeyinde olduğu görülmektedir. Dünya Bankası'nın "öğrenme yoksulluğu" göstergesine göre 10–14 yaş grubundaki çocukların yaklaşık %19'u basit bir metni okuyup anlamada güçlük yaşamaktadır. LGS 2025 sonuçları da benzer bir tabloyu okul düzeyindeki seçme sınavında göstermektedir: 20 soruluk testte öğrencilerin ortalama doğru sayısı matematikte 6,54, fen bilimlerinde ise 8,63'tür[176].

Bu göstergeler, Türkiye'de çocukların okula erişimi, okulda kalması ve okulda öğrenmesi açısından birbirini tamamlayan sorunlara işaret etmektedir. Raporun önceki bölümlerinde ortaya konduğu üzere gıda güvencesizliği; bir yandan fiziksel ve zihinsel gelişimi olumsuz etkilerken, diğer yandan devamsızlık, dikkat güçlüğü, düşük akademik performans ve okulla zayıflayan bağ üzerinden eğitim eşitsizliklerini derinleştirir.

Bu nedenle Türkiye'de iyi tasarlanmış, evrensel ve ücretsiz bir okul yemeği programı, gıda güvencesizliğinin okul çağındaki çocuklar üzerindeki etkilerini aynı anda birkaç kanaldan azaltabilir: çocukların en az bir öğünde yeterli ve besleyici gıdaya erişimini güvence altına alabilir, hane bütçesini rahatlatabilir, açlığa ve beslenme yetersizliğine bağlı dikkat ve öğrenme sorunlarını azaltabilir, okula devamı destekleyebilir ve okul içinde ekonomik farklılıkların görünür hale gelmesini önleyebilir. Bu sebeple okul yemeği, birbirine bağlı bu sorun alanları için ortak bir politika olarak düşünülmelidir.

Bu müdahalenin gerekliliği, Türkiye'nin çocuk esenliğine ilişkin göstergelerinin aynı anda kötüleştiği dikkate alındığında daha da belirginleşmektedir. UNICEF Innocenti Rapor Kartı 19'un ülkeler arasındaki değişimi izleyen analizinde **Türkiye, yaşam doyumu, ergen intiharı ve fazla kilololuk göstergelerinin üçünde birden kötüleşme gösteren tek ülke olarak öne çıkmaktadır.** Yaşam doyumunun 2018'de %53'ten 2022'de %43'e düşmesi, ergen intihar oranının yüz binde 2,7'den 4,5'e yükselmesi ve 5-19 yaş grubundaki fazla kilololuk oranının %28,3'ten %32,7'ye çıkması, çocukların iyi oluşuna ilişkin sorunların birbirinden bağımsız ilerlemediğini göstermektedir (Grafik 5)[177].

Grafik 5 Çocuk esenliğine ilişkin göstergelerde Türkiye'de yıllar içerisindeki değişim

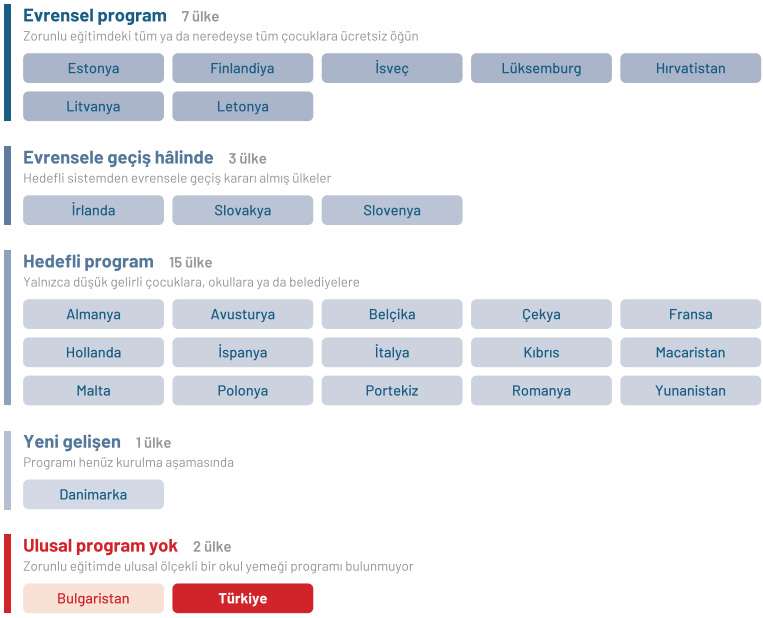

UNICEF Innocenti Rapor Kartı 19 (2025) Şekil 3, Şekil 5 ve Şekil 14'teki veriler üzerinden oluşturulmuştur.

Üstelik bu kötüleşme yeni ortaya çıkmış bir eğilim değildir. Türkiye'de okul yemeğine duyulan ihtiyaç, uzun yıllardır üst politika belgelerinde ve sendika/STK raporlarında gündeme gelmiş, Millî Eğitim Şûrası tarafından tavsiye edilmiş fakat beşinci bölümde gösterildiği üzere bu girişimler kalıcı, evrensel ve sürdürülebilir bir programa dönüşmemiş ve zamanla bir politika hedefi olmaktan çıkarılmıştır. Dolayısıyla bugün karşı karşıya olduğumuz durum yeni ortaya çıkmış bir ihtiyaç değil, uzun süredir ertelenen bir kamu politikasının somut sonuçlarıdır.

Bu erteleme, okul yemeği göstergeleri açısından Türkiye'yi Avrupa'da kötü anlamda özgün bir konuma yerleştirmektedir. Avrupa Birliği'nin yirmi yedi üyesinden yirmi altısında ulusal ölçekte bir okul yemeği programı yürürlüktedir, yedi ülkede evrensel program uygulanmaktadır, üç ülke ise evrensel programa geçiş kararı almıştır. Programı bulunmayan tek üye Bulgaristan'da bile okul öncesi kademede okul yemeği programı mevcuttur. **Zorunlu eğitimin hiçbir kademesinde ulusal ölçekte, genel bir okul yemeği programı bulunmayan tek ülke Türkiye'dir** (Şekil 4).

Şekil 4 Avrupa'da okul yemeği programlarının türü ve Türkiye'nin konumu

Not: Şekil, Avrupa Komisyonu (2025)[57] dokümanındaki bilgilerin görselleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Bu bölümde paylaşılan verilerin birbirinden bağımsız olarak okunmaması gerekir. Hanenin geliri gıdanın karşılanabilirliğini, gıdanın fiyatı çocuğun tabağını, çocuğun tabağı bedenini ve zihinsel iyi oluşunu, bunlar da çocuğun okul gününü ve öğrenme fırsatlarını etkiler. Bu noktada, **okul yemeğinin birden fazla sorunun kesiştiği noktaya müdahale edebilmesi, okul yemeğinin politika değerini artırmaktadır.**

Öte yandan devamsızlık, okul terki, çocuk işçiliği, öğrenme kaybı, depresyon veya obezite gibi sorunların hiçbirinin tek başına okul yemeğiyle çözülemeyeceğinin altını çizmek gerekir. Ancak okul yemeği, bu sorunların birbirini yeniden üretmesini yavaşlatabilecek ortak bir kamusal altyapıdır. Gıda güvencesizliği ile ilişkili sorunların kapsamı bellidir, etkileri ölçülebilmektedir, uygulanabilecek politika modelleri farklı ülkelerde uzun yıllardır denenmektedir. Bu nedenle **bugün ihtiyaç duyulan şey Türkiye'de yeni bir kanıt birikiminin oluşmasını beklemek değil, mevcut verileri Türkiye'nin koşullarına uygun, evrensel, sürdürülebilir ve hesap verebilir bir okul yemeği programına dönüştürmektir.**

Türkiye'de evrensel bir okul yemeği programını uygulamak mümkün müdür?

Türkiye'de okul yemeği programının finansmanına dair bir tartışma, eğitime ayrılan kamu kaynaklarıyla ilgili bir analizi gerektirir. Eğitime ayrılan kaynaklar konusunda uluslararası izleme çalışmalarında referans olarak kullanılan Eğitim 2030 Incheon Deklarasyonu'na göre,

- Kamu eğitim harcamalarının Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYH) içindeki payının eşik değeri %4-6,
- Kamu eğitim harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payının eşik değeri %15–20 olmalıdır[178].

2025 yılında Türkiye'de kamu eğitim harcamalarının[179] (2 trilyon 186 milyar 575 milyon TL) GSYH[180] (63 trilyon 240 milyar 524 milyon TL) içindeki payı %3,46 olarak gerçekleşmiştir. OECD ülkelerinde ise bu oran %4,7'dir[181].

2025 yılında Türkiye'deki kamu eğitim harcamalarının, toplam kamu harcamalarına[182] (21 trilyon 628 milyar TL) oranı ise %10,1'dir.

Her iki veri, Türkiye'deki kamusal eğitim harcamalarının uluslararası tavsiye edilen eşikten çok daha düşük olduğunu göstermektedir.

Bu verilere ek olarak, Türkiye'de yükseköğretim öncesi kademelerde (ilkokul, ortaokul ve lise) öğrenci başına yapılan yıllık toplam harcamanın (4.032 dolar) OECD ülkeleri ortalamasından (13.527 dolar) çok daha düşük olduğu bilinmektedir[183].

Bu açığın faturası ise eğitimle ilgili pek çok alanda olduğu gibi okul yemeği anlamında da hanelere çıkmaktadır. **Oysa veriler, Türkiye'nin uluslararası ölçütlerin asgari olarak tanımladığı artışı gerçekleştirmesi durumunda bu artışın tek başına zorunlu eğitimdeki ve okul öncesindeki bütün çocukların bir öğün yemeğinin gıdasını karşılamaya yeteceğini göstermektedir** (Tablo 4).

Tablo 4 Türkiye'de Okul Yemeği Programı Maliyet Hesabı[9]

Kapsam	Öğrenci (resmî)	Gereken bütçe	MEB bütçesine oranı	Genel bütçeye oranı
İlkokul	5.358.049	90,2 milyar TL	%4,6	%0,48
Okul öncesi + ilkokul	6.608.602	111,2 milyar TL	%5,7	%0,59
Temel eğitim (ilkokul + ortaokul)	10.087.563	169,8 milyar TL	%8,7	%0,90
Zorunlu eğitim (12 yıl)	13.952.564	234,8 milyar TL	%12,1	%1,25
Zorunlu eğitim + okul öncesi	15.203.117	255,9 milyar TL	%13,2	%1,36

Tablo 4'te görüldüğü üzere, resmî okullarda zorunlu eğitim çağındaki ve okul öncesindeki bütün çocuklara her okul günü bir öğün sıcak yemek verilmesinin bedeli 255,9 milyar TL'dir. Buna karşılık Türkiye'nin kamu eğitim harcamalarını GSYH'nin %3,46'sından uluslararası alt eşik olan %4'e çıkarması 343 milyar TL ek kaynak gerektirmektedir. **Yani Türkiye, yalnızca uluslararası ölçütlerin asgari olarak tanımladığı düzeye ulaşsaydı, ortaya çıkacak kaynak bütün çocukların bir öğün yemeğinin gıdasını karşılayabilirdi.**

9 Hesaplama, resmî okullardaki öğrenci sayısının öğretim günü sayısı ve öğün birim bedeliyle çarpılmasıyla yapılmıştır. Öğrenci sayıları, Millî Eğitim Bakanlığı, Millî Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2024/25, "Eğitim kurumlarının kademelere göre okul, öğrenci, öğretmen ve derslik sayısı" tablosundan alınmıştır. Okul öncesi rakamı Bakanlığa bağlı resmî anaokulu ve anasınıflarını kapsamakta, Bakanlığa bağlı olmayan resmî kurumlardaki 163.026 okul öncesi öğrencisini içermemektedir. Ortaokul rakamı imam hatip ortaokullarını, ortaöğretim rakamı ise genel ortaöğretim, mesleki ve teknik ortaöğretim ile Anadolu imam hatip liselerini kapsamaktadır. Öğretim yılı, Millî Eğitim Bakanlığı çalışma takviminde asgari olarak belirlenen 180 iş günü üzerinden alınmıştır. Öğün birim bedeli 93,50 TL'dir. Bu tutar, 2698 sayılı Millî Eğitim Bakanlığı Okul Pansiyonları Kanunu uyarınca gündüzlü öğrencilerin ödediği ve 2026 yılı için günlük 170 TL olarak belirlenen tabela ücretinin %55'ine karşılık gelmektedir. Bütçe oranları, Aralık 2025'te yayımlanan 2026 Yılı Merkezî Yönetim Bütçe İcmali esas alınarak hesaplanmıştır: Millî Eğitim Bakanlığı ödeneği 1.943.965.746.000 TL, genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri toplamı 18.801.514.833.000 TL. Hesaplama, 93,50 TL'lik ücretin okul yemeği ile ilgili tüm masraf kalemlerini içeren bir ücret olduğu varsayılarak yapılmıştır. Ayrıca, hesaplama hâlihazırda ikili eğitim dışında taşımalı eğitimde öğrenim gören öğrencilerle parasız yatılı öğrenciler için ayrılan bütçeyi toplam maliyetten çıkartmamıştır. 93,50 TL'lik ücretin yalnızca gıda ücretini temsil ettiği durumda personel, ekipman, enerji ve taşıma giderlerinin toplam maliyetin %40'ı olacağı tahmin edilerek yapılan bir hesaplamada, okul yemeği için ayrılması gereken bütçe genel bütçenin %2,27'sine tekabül etmektedir.

Bu noktada okul yemeği programının kendine özgü, kalıcı bir bütçe kalemine ihtiyaç duyduğu açıktır. 2026 yılı Merkezî Yönetim Bütçe Kanunu'na göre Millî Eğitim Bakanlığı bütçesinin %73,85'i personel giderlerine, %8,96'sı sosyal güvenlik primlerine ayrılmış olup, bu iki kalem birlikte toplam bütçenin %82,8'ini oluşturmaktadır. Mal ve hizmet alım giderleri ise yalnızca 134,2 milyar TL, yani bütçenin %6,9'u düzeyindedir.

Zorunlu eğitim çağındaki ve okul öncesi çocuklara bir öğün yemek sağlanmasının gıda maliyetinin bu kalemin 1,91 katına denk geldiği düşünüldüğünde, MEB bütçesinin artırılması ve **okul yemeği programı için ayrı, kalıcı bir bütçe kalemi tanımlanması zorunlu görünmektedir.**

Bu noktada, **okul yemeğine ayrılacak bütçenin, okul yemeğinin halk sağlığı, eğitim, tarım ve istihdam gibi alanlardaki katkıları sebebiyle yüksek bir geri dönüşünün olacağının hatırlatılması gerekir.** UNESCO'nun aktardığı hesaplamaya göre okul yemeğine harcanan her 1 dolar, eğitim, sağlık, tarım ve sosyal koruma alanlarında biriken getirilerle 9 dolar olarak geri dönmektedir. Okul Yemeği Koalisyonunun Araştırma Konsorsiyumu tarafından hazırlanan 2025 tarihli derleme ise bu oranı 1 avroya karşılık 7 ile 34 avro arasında hesaplamaktadır. Tablo 1'de gösterildiği üzere okul yemeğine milyonlarca, milyarlarca dolar bütçe ayıran, savaş ve kriz zamanlarında dahi okul yemeği programlarını sürdüren ülkelerin varlığı asıl meselenin kaynak değil siyasi irade meselesi olduğunu göstermektedir. Bu noktada, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu araştırmacılarının 2011'de Millî Eğitim Bakanlığının üst düzey yetkilileriyle yaptıkları görüşmede aldıkları yanıtı hatırlamakta fayda vardır: ***"Mesele kaynak yokluğu değil, kaynakların yeniden dağıtımıdır."*** (s. 21).

Değerlendirme ve Öneriler

Bu rapor boyunca farklı soruların peşinden gidildi: Gıda güvencesizliği çocuklara ne yapıyor? Okul yemeği neyi değiştirebiliyor? Programın nasıl tasarlandığı neden önemli? Dünyadaki ülkeler bu işi nasıl yapıyor? Türkiye bugün nerede duruyor? Türkiye bağlamında evrensel bir okul yemeğinin uygulanması niçin aciliyetli? Böyle bir programı finanse etmek mümkün mü?

Ulaşılan bulgular ise şunları ortaya koyuyor:

- Bir çocuğun yeterli ve nitelikli gıdaya düzenli erişiminin olmaması, **onun bedenine, zihnine, öğrenme kapasitesine ve okulla kurduğu bağa zarar verir.**
- Okul yemeği programları çocukların **sağlığını, beslenme kalitesini, okulda kurdukları sosyal bağları, psikolojik iyi oluşlarını, bilişsel fonksiyonlarını, öğrenme çıktılarını, eğitimde kalma sürelerini, hanedeki gıda güvencesini olumlu** etkiler.
- Bir okul yemeği programının etkisi yalnızca yemeğin ücretsiz olmasına değil, **kimin kapsandığına, neyin sunulduğuna, hangi koşullarda yenildiğine, kim tarafından hazırlandığına ve nasıl denetlendiğine** bağlıdır.
- Dünyadaki deneyimler, okul yemeğinin **geçici bir yardım olmaktan çıkarılıp kalıcı bir kamu hizmetine dönüştürüldüğünde** daha sürdürülebilir olduğunu; bunu başaran programların ise ortak olarak **yasal güvence, kamu finansmanı, beslenme standartları, evrensel uygulama ve hesap verebilirlik mekanizmaları** oluşturduğunu göstermektedir.
- Türkiye'de ise okul yemeği yıllar içinde politika belgelerine, fizibilite çalışmalarına ve pilot uygulamalara girmiş olmasına rağmen kalıcı, **evrensel ve ücretsiz bir kamu politikası hâline getirilmemiş, özellikle 2023 sonrasında açık politika hedeflerinden çıkarılmıştır.**
- Türkiye bağlamında evrensel bir okul yemeği programı **acildir çünkü artan gıda enflasyonu ve derinleşen yoksulluk** çocukların sağlığına, bütünsel gelişimine ve iyi olma haline giderek daha çok hasar vermektedir.
- Kamu kaynaklarından eğitime ayrılan payın **uluslararası eşiğe yükseltilmesiyle** böyle bir programın finansmanı mümkündür.

Her ne kadar bu rapor gıda güvencesizliğinin ve okul yemeğinin çocuklar ve toplum üzerindeki etkilerini bilimsel bulgular ışığında ortaya koymuş olsa da okul yemeğinin en temelde hukuki ve etik bir mesele olduğu atlanmamalıdır.

Bu noktada raporun benimsediği hak temelli yaklaşım "okul yemeği çocuklara ne kadar fayda sağlıyor?" sorusunun ötesinde, **"çocukların eğitimden eşit koşullarda yararlanabilmesi için devletin sağlaması gereken asgari koşullar nelerdir?"** sorusunun merkeze alınmasını gerektirir.

Etik açıdan bakıldığında, "Bir devlet, çocukların haftanın beş günü, günün üçte birini geçirdikleri okulda sağlıklı beslenip gelişebilmeleri için bütçe ayıramıyorsa, neye bütçe ayıracaktır?" sorusunun sorulması yerinde olacaktır. Dünyada farklı ülke örnekleri evrensel, ücretsiz ve besleyici okul yemeği programlarının mümkün olduğunu gösterirken, harcamalarının %99'u ulusal hükümet bütçelerinden karşılanırken, Türkiye için de fizibilite çalışmaları yapılmışken, açlığın ve susuzluğun okul kapısından girmesini engelleyecek okul yemeği programlarının Türkiye'de yıllar içerisinde bir politika hedefi olmaktan çıkarılmış olmasının savunulabilecek herhangi bir tarafı yoktur.

En basit ifadeyle hiçbir çocuk okul gününü aç geçirmek zorunda bırakılmamalıdır. Eğer bir ülkede çocuklar okulda gününü aç ve susuz geçiriyorsa Devlet bu durumu değiştirmek için gerekli politikaları oluşturmakla ve uygulamakla yükümlüdür.

Hukuki açıdan, her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda "ücretsiz okul yemeği" ifadesi yer almasa da sosyal hukuk devleti ilkesinin, eşitlik, çocuğun korunması, eğitim hakkı, sağlık hakkı ve ilköğretimin devlet okullarında parasız olması yönündeki hükümleri birlikte değerlendirildiğinde, devletin çocukların eğitim hakkının tam anlamıyla gerçekleşmesini garanti altına almak için gerekli koşulları oluşturmasına ilişkin güçlü bir kamu sorumluluğu çerçevesi ortaya çıkmaktadır.

Özellikle Anayasa'nın 42. maddesinde yer alan "ilköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır" hükmü dikkate alındığında, çocuklar okula gitmek zorundaysa, kamunun da onların öğrenebileceği, sağlıklı kalabi-

leceği ve onurları zedelenmeden akranlarıyla birlikte yaşayabileceği asgari koşulları sağlama yükümlülüğü bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Çünkü **çocukların beslenmesi ile eğitim hakkını birbirinden ayırmak mümkün değildir.**

Uluslararası yükümlülükler açısından bakıldığında ise, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerinin yeterli beslenme hakkını da güvence altına aldığı görülmektedir. **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 24. maddesi hükmüyle devletlere çocukların yeterli besleyici gıdaya erişimini destekleme yükümlülüğü getirirken,** Türkiye'nin 2003 yılında taraf olduğu Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 11. maddesi yeterli beslenme hakkını tanır.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin Genel Yorumları, bu hakların yalnızca kâğıt üzerinde tanınmasını değil, herkesin ayrımcılığa uğramadan bunlardan fiilen yararlanabilmesini gerektiren bir çerçeve sunmaktadır. Evrensel okul yemeği programlarının eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkeleriyle olan ilişkisi düşünüldüğünde bu çerçeve, ücretsiz okul yemeğinin **evrensel** olarak tasarlanması gerektiğini gösterir.

Bireysel hedefleme, çocuğun ailesinin gelirini kanıtlamasını gerektirir. Böylece çocuklar "yemek için ödeme yapanlar" ve "ücretsiz yemek alanlar" olarak ayrılır. Bu ayrım, daha önce raporda gösterildiği üzere, damgalanma yaratabilir ve ihtiyacı olan çocuğun hizmetten yararlanmasını azaltabilir. Hedeflemenin ikinci sorunu ise gelir eşikleriyle ihtiyaç arasındaki uyumsuzluktur. Gelir sınırının hemen üzerinde kalan bir hane resmi olarak uygun görünmeyebilir; ancak kira, ulaşım, sağlık, borç ve gıda fiyatları nedeniyle ciddi ekonomik baskı altında olabilir. Bu nedenle hedefleme, yoksulluğu kusursuz biçimde tespit eden nötr bir teknik işlem değildir.

Evrensel model ise bu sorunların önemli bölümünü ortadan kaldırır: çocukların ekonomik durumu yemek sırasında görünür hale gelmez, katılım için ayrıca ihtiyaç belgesi sunmaları gerekmez ve okul yemeği yardım olmaktan çıkarak ortak bir kamu hizmetine dönüşür. Bu sebeple, evrensel modele geçiş sırasında hedefleme yapılacaksa bu hedefleme birey bazında değil okul veya bölge bazında yapılmalıdır.

Finansman açısından raporda, **zorunlu eğitim çağındaki ve okul öncesindeki öğrencilerin tamamına her okul günü bir öğün sıcak yemek verilmesinin tahmini maliyetini yaklaşık 255,9 milyar TL olarak hesaplanmıştır. Bu, 2026 merkezi yönetim bütçesinin yaklaşık %1,36'sına karşılık gelmektedir.** Türkiye'de kamu eğitim harcamalarının GSYH'ye oranının 2025'te %3,46 ile Incheon Deklarasyonu'nda referans gösterilen %4–6 aralığının altında kaldığı ve öğrenci başına kamu eğitim harcamasının da OECD ortalamasının belirgin biçimde gerisinde olduğu düşünüldüğünde okul yemeğinin finansmanının en temelde **eğitime ayrılan kamusal kaynakların azlığı** ile ilgili bir mesele olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tüm bu bulgular göz önünde bulundurulduğunda gıda güvencesizliğinin etkilerinin en çok çocuklar tarafından hissedildiği Türkiye'de okul yemeği programının tasarımı ve uygulanmasına ilişkin aşağıdaki öneriler sıralanmıştır:

- Okul yemeği **bir hak olarak tanımlanarak** resmî okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarındaki her öğrenciye, eğitim yapılan her gün en az bir ücretsiz ve besleyici öğün sağlanması yasal güvenceye alınmalıdır.
- Merkezi yönetim bütçesinde **ayrı ve izlenebilir bir okul yemeği programı bütçesi** oluşturularak okul yemeği programı için kamu bütçesinden düzenli kaynak ayrılmalıdır.
- Okul yemeği programı **evrensel olarak uygulanmalı,** ailelerin gelirine dayalı bireysel hedefleme yapılmamalıdır.
- Ulusal bir **okul beslenme standardı** oluşturulmalı, menüler beslenme uzmanlarınca hazırlanmalı, öğünlerin enerji, protein, vitamin ve mineral gereksinimleri açık biçimde tanımlanarak meyve, sebze, baklagil ve diğer besin değeri yüksek gıdaların düzenli tüketimi güvence altına alınmalıdır.
- Su, okul yemeği politikasının ayrılmaz bir parçası olmalı, çocukların okul günü boyunca **ücretsiz, güvenli ve kolay erişilebilir içme suyuna** erişimi güvence altına alacak yatırımlar gerçekleştirilmelidir.
- **Beslenme eğitimi** okul yemeği programlarının ayrılmaz bir parçası haline getirilmelidir.

- Çölyak, diyabet, besin alerjileri ve diğer tıbbi gereksinimler için güvenli alternatifler sunulmalıdır.
- Yemekhaneler çocukların birlikte ve acele etmeden yemek yiyebileceği ferahlıkta olmalı, okul yemeği programları ayrıca çocukların sosyalleşmelerine ve okulda kurdukları ilişkilere destek olacak bir şekilde kurgulanmalıdır.
- Programda çalışacak personel kadrolu ve güvenceli istihdam edilmeli, taşeronlaştırmaya izin verilmemelidir.
- Tedarik yerel üreticiyi güçlendirecek ve kısa tedarik zincirlerini destekleyecek biçimde tasarlanmalıdır.
- Türkiye Uluslararası Okul Yemeği Koalisyonuna üye olmalıdır.
- Okul yemeği programlarının uygulanmasına yönelik kamuyla paylaşılan, ölçülebilir hedeflerin yer aldığı ve düzenli olarak takip edilen bir izleme sistemi kurulmalı, programın içeriği çocukların da görüşleri alınarak bütüncül bir biçimde değerlendirilmeli ve geliştirilmelidir.

Bu noktada, okul yemeğinin gıda güvencesizliği veya eğitimde karşılaşılan problemlere dair tüm sorunları çözemeyeceğinin altının çizilmesi gerekmektedir.

Okul yemeği programı tek başına çocuk yoksulluğunu bitiremez fakat üç şeyi hemen yapabilir: **okul günü içindeki açlığı ortadan kaldırabilir, aile gelirinin çocuğun öğrenme koşullarını belirleme gücünü sınırlayabilir ve çocuğa okulda kendini değerli hissettirip okuldaki sosyal ilişkilerini destekleyebilir.** Bu sebeple, okul yemeği, çocukların deneyimlerini derinden etkileyen birden fazla sorunun kesiştiği noktaya müdahale edebilen nadir araçlardan biridir.

Yoksulluğu okul kapısında bugün bitirmek mümkün olmayabilir. Ancak açlığın sınıfa girmesini önlemek, kamunun bugün alabileceği ve alması gereken kararlardan biridir. Bu nedenle Türkiye'de okul yemeği tartışması "Okul yemeği verelim mi?" sorusuyla değil, "Nasıl bir okul yemeği?" sorusuyla birlikte yürütülmek zorundadır.

Son notlar

1 **Dünya Gıda Programı.** (2024). *State of School Feeding Worldwide 2024*. Rome, World Food Programme. https://doi.org/10.71958/wfp130772

2 **UNESCO & Research Consortium for School Health and Nutrition.** (2025). *Education and nutrition: Learn to eat well.* https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000392932

3 **Global Child Nutrition Foundation (GCNF).** (2024). *School Meal Programs Around the World: Results from the 2024 Global Survey of School Meal Programs.* http://gcnf.org/global-reports

4 **Candaş, A., Akkan, B. E., Günseli, S., & Deniz, M. B.** (2011). *Devlet ilköğretim okullarında ücretsiz öğle yemeği sağlamak mümkün mü? Farklı ülke modelleri ve Türkiye'ye yönelik öneriler.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu / Açık Toplum Vakfı.

5 **FAO.** (t. y.). *Food security: Concepts and measurement*. Food and Agriculture Organization. https://www.fao.org/4/y4671e/y4671e06.htm

6 **World Food Programme.** (2026, 13 Ağustos). *Food security vs. food insecurity: Definitions, meaning and real-world examples.* https://www.wfp.org/stories/food-security-vs-food-insecurity-definitions-meaning-and-real-world-examples

7 **Brown, A. D., Seligman, H., Sliwa, S., Barnidge, E., Krupsky, K. L., Demissie, Z., & Liese, A. D.** (2022). Food insecurity and suicidal behaviors among US high school students. *Journal of School Health*, 92(9), 898–906. https://doi.org/10.1111/josh.13199

8 **United States Department of Agriculture, Economic Research Service.** (2026, 30 Mart.). *Definitions of food security*. https://www.ers.usda.gov/topics/food-nutrition-assistance/food-security-in-the-us/definitions-of-food-security

9 **Orihuela, C. A., Cox, C., Evans, R., & Mrug, S.** (2023). Associations of household food insecurity with academic outcomes in early adolescents. *Journal of School Health*, 93(10), 883–890. https://doi.org/10.1111/josh.13358

10 **UNICEF. (2019).** *The state of the world's children 2019. Children, food and nutrition: Growing well in a changing world.* New York: UNICEF. https://www.unicef.org/reports/state-of-worlds-children-2019

11 **Thurstans, S., Sessions, N., Dolan, C., Sadler, K., Cichon, B., Isanaka, S., Roberfroid, D., Stobaugh, H., Webb, P., & Khara, T.** (2022). The relationship between wasting and stunting in young children: A systematic review. *Maternal & Child Nutrition*, 18(1). https://doi.org/10.1111/mcn.13246

12 **McDonald, C. M., Olofin, I., Flaxman, S., Fawzi, W. W., Spiegelman, D., Caulfield, L. E., Black, R. E., Ezzati, M., & Danaei, G.** (2013). The effect of multiple anthropometric deficits on child mortality: Meta-analysis of individual data in 10 prospective studies from developing countries. *American Journal of Clinical Nutrition*, 97, 896–901. [Alıntılandığı çalışma: **Thurstans, S., Sessions, N., Dolan, C., Sadler, K., Cichon, B., Isanaka, S., Roberfroid, D., Stobaugh, H., Webb, P., & Khara, T.** (2022). The relationship between wasting and stunting in young children: A systematic review. *Maternal & Child Nutrition*, 18(1).]

13 **Black, R. E., Victora, C. G., Walker, S. P., Bhutta, Z. A., Christian, P., de Onis, M., Ezzati, M., Grantham-McGregor, S., Katz, J., Martorell, R., & Uauy, R.** (2013). Maternal and child undernutrition and overweight in low-income and middle-income countries. *The Lancet*, 382(9890), 427–451. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)60937-X

14 **Waber, D. P., Bryce, C. P., Girard, J. M., Zichlin, M., Fitzmaurice, G. M., & Galler, J. R.** (2014). Impaired IQ and academic skills in adults who experienced moderate to severe infantile malnutrition: A 40-year study. *Nutritional Neuroscience*, 17(2), 58–64. https://doi.org/10.1179/1476830513Y.0000000061

15 **Prentice, A. M., Ward, K. A., Goldberg, G. R., Jarjou, L. M., Moore, S. E., Fulford, A. J., & Prentice, A.** (2013). Critical windows for nutritional interventions against stunting. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 97(5), 911–918. https://doi.org/10.3945/ajcn.112.052332

16 **Development Initiatives.** (2018). *2018 global nutrition report: Shining a light to spur action on nutrition.* Bristol: Development Initiatives. https://globalnutritionreport.org/reports/global-nutrition-report-2018/three-issues-critical-need-attention/

17 **Baltag, V., Sidaner, E., Bundy, D., Guthold, R., Nwachukwu, C., Engesveen, K., Sharma, D., Engelhardt, K., & Patton, G.** (2022). Realising the potential of schools to improve adolescent nutrition. *BMJ*, 379. https://doi.org/10.1136/bmj-2021-067678

18 **Sustainable Financing Initiative.** (2023). *School meal programmes: A missing link in food systems reform.* https://schoolmealscoalition.org/school-meal-programmes-missing-link-food-systems-reform

19 **Rahma, P. N. N.** (2025). When the stomach is full but the body lacks nutrition (hidden hunger): The school nutrition corner program in junior high schools, education for a healthy and prosperous life. *OASE*, 7(4), 708–711. https://doi.org/10.22219/eysxtr31

20 **Weffort, V. R. S., & Lamounier, J. A.** (2024). Hidden hunger — A narrative review. *Jornal de Pediatria*, 100, 10–17. https://doi.org/10.1016/j.jped.2023.09.008

21 **Biesalski, K.** (2014). Hidden hunger consequences for brain development. *Bread and brain, education and poverty* içinde.

22 **UNICEF.** (2018, 1 Mart). *Newborns' brain damage from iodine deficiency.* https://www.unicef.org/press-releases/newborns-brain-damage-iodine-deficiency

23 **Jáuregui-Lobera, I.** (2014). Iron deficiency and cognitive functions. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 10, 2087–2095. https://doi.org/10.2147/NDT.S72491

24 **Ferreira, A. P. R., Silva, E. N. X. D., Molina, M. D. C. B., & Assis, S. G. D.** (2026). Childhood obesity and food insecurity: scoping review-2020 to 2023. *Ciência & Saúde Coletiva*, 31

25 **Placzek, O.** (2021). *Socio-economic and demographic aspects of food security and nutrition. OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers*, No. 150, OECD Publishing, Paris. https://www.oecd.org/en/publications/socio-economic-and-demographic-aspects-of-food-security-and-nutrition_49d7059f-en.html

26 **UNESCO, UNICEF, & WFP.** (2023). *Ready to learn and thrive: School health and nutrition around the world*. Paris: UNESCO, UNICEF, WFP. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000384421

27 **Crimarco, A., Landry, M. J., & Gardner, C. D.** (2022). Ultra-processed foods, weight gain, and co-morbidity risk. *Current Obesity Reports*, 11(3), 80–92. https://doi.org/10.1007/s13679-021-00460-y

28 **FAO, IFAD, UNICEF, WFP, & WHO.** (2026). *The state of food security and nutrition in the world 2026*. https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/5eda804a-d21d-4042-a0fd-39088374c9df/content/state-food-security-and-nutrition-2026/tackling-food-price-inflation.html#gsc.tab=0

29 **Ravi, R., Wilson, N., Ableman, E., Franklin, K., Resnick, D., Peltier, C., & Lax, Y.** (2025). Feeding Minds, Building Societies: The Transformative Power of Universal School Meals. *The Journal of School Health*, 96(2). https://doi.org/10.1111/josh.70108

30 **Çivilibal Tang, N.** (2022). *Çocuklarda obezite ve metabolik sendromun kardiyovasküler sistem üzerine etkileri* [Tıpta uzmanlık tezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi]. https://avesis.istanbul.edu.tr/file?id=79e82aff-d6ee-47cb-b9d0-e7498d929d23

31 **NCD Risk Factor Collaboration.** (2017). Worldwide trends in body-mass index, underweight, overweight, and obesity from 1975 to 2016: A pooled analysis of 2416 population-based measurement studies in 128.9 million children, adolescents, and adults. *The Lancet*, 390(10113), 2627–2642. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(17)32129-3

32 **Lloyd, L. J., Langley-Evans, S. C., & McMullen, S.** (2012). Childhood obesity and risk of the adult metabolic syndrome: A systematic review. *International Journal of Obesity*, 36(1), 1–11. https://doi.org/10.1038/ijo.2011.186

33 **Fram, M. S., Frongillo, E. A., Jones, S. J., Williams, R. C., Burke, M. P., DeLoach, K. P., & Blake, C. E.** (2011). Children are aware of food insecurity and take responsibility for managing food resources. *Journal of Nutrition*, 141(6), 1114–1119. https://doi.org/10.3945/jn.110.135988

34 **Günaydın, D.** (2020). Yoksulluk, damgalama ve utanma: Sosyal yardım ağı çerçevesinde bir araştırma. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(49), 837–860. https://doi.org/10.21560/spcd.vi.569364

35 **Shankar, P., Chung, R., & Frank, D. A.** (2017). Association of food insecurity with children's behavioral, emotional, and academic outcomes: A systematic review. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 38(2), 135–150. https://doi.org/10.1097/DBP.0000000000000383

36 **Günaydın, D.** (2018). Çocuk yoksulluğu ile mücadelede ücretsiz okul yemeği: Tekirdağ ilkokullarında bir araştırma. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(18), 360–395. https://doi.org/10.31199/hakisderg.440681

37 **Gallegos, D., Eivers, A., Sondergeld, P., & Pattinson, C.** (2021). Food insecurity and child development: A state-of-the-art review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(17), 8990. https://doi.org/10.3390/ijerph18178990

38 **Koyanagi, A., Stubbs, B., Oh, H., Veronese, N., Smith, L., Haro, J. M., & Vancampfort, D.** (2019). Food insecurity (hunger) and suicide attempts among 179,771 adolescents attending school from 9 high-income, 31 middle-income, and 4 low-income countries: A cross-sectional study. *Journal of Affective Disorders*, 248, 91–98. https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.01.033

39 **McIntyre, L., Williams, J. V. A., Lavorato, D. H., & Patten, S.** (2013). Depression and suicide ideation in late adolescence and early adulthood are an outcome of child hunger. *Journal of Affective Disorders*, 150(1), 123–129. https://doi.org/10.1016/j.jad.2012.11.029

40 **Weinreb, L., Wehler, C., Perloff, J., Scott, R., Hosmer, D., Sagor, L., & Gundersen, C.** (2002). Hunger: Its impact on children's health and mental health. *Pediatrics*, 110(4), e41. https://doi.org/10.1542/peds.110.4.e41

41 **Özyer, B.** (2022). *Gıda krizinde ilk kurtarılacaklar: Çocuklar ve okul yemeği programları* (Kent Gündemine Bakış, Ekim 2022). İstanbul: İstanbul Planlama Ajansı. ISBN 978-625-6762-31-2. https://ipa.istanbul/images/Calismalar/gida-krizinde-ilk-kurtarilacaklar-cocuklar-ve-okul-yemegi-programlari-63717.pdf

42 **Chilton, M., Knowles, M., & Bloom, S. L.** (2017). The intergenerational circumstances of household food insecurity and adversity. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 12(2), 269–297. https://doi.org/10.1080/19320248.2016.1146195

43 **Althoff, R. R., Ametti, M., & Bertmann, F.** (2016). The role of food insecurity in developmental psychopathology. *Preventive Medicine*, 92, 106–109. https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2016.08.012

44 **Shonkoff, J. P., Garner, A. S., Siegel, B. S., Dobbins, M. I., Earls, M. F., McGuinn, L.& Committee on Early Childhood, Adoption, and Dependent Care.** (2012). The lifelong effects of early childhood adversity and toxic stress. *Pediatrics*, 129(1), 232-246.

45 **Canbolat, Yusuf, Leslie Rutkowski, and David Rutkowski.** (2024). Empty Plates, Empty Seats: Food Insecurity and Student Absence in the US and Across the Globe. (EdWorkingPaper: 24 -1106). Annenberg Institute at Brown University. https://doi.org/10.26300/nzy0-jy50

46 **Alaimo, K., Olson, C. M., & Frongillo Jr, E. A.** (2001). Food insufficiency and American school-aged children's cognitive, academic, and psychosocial development. *Pediatrics*, 108(1), 44-53. https://doi.org/10.1542/peds.108.1.44

47 **McKelvie Sebileau, P., Swinburn, B., & de Seymour, J.** (2025). The impact of food poverty on educational achievement: A New Zealand case study in global context. *Frontiers in Education*, 9, 1520654. https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1520654

48 **Canbolat, Y., Rutkowski, D., & Rutkowski, L.** (2025). The global link between food insecurity and student achievement. *Large-scale Assessments in Education*, 13(1), 31. https://doi.org/10.1186/s40536-025-00267-6

49 **Maslow, A. H.** (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. https://doi.org/10.1037/h0054346

50 **Ryan, R. M., & Deci, E. L.** (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68

51 **Bronfenbrenner, U.** (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

52 **Hannum, E., Liu, J., & Frongillo, E. A.** (2014). Poverty, food insecurity and nutritional deprivation in rural China: Implications for children's literacy achievement. *International Journal of Educational Development*, 34, 90–97. https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2012.07.003

53 **Aurino, E., Wolf, S., & Tsinigo, E.** (2020). Household food insecurity and early childhood development: Longitudinal evidence from Ghana. *PLoS ONE*, 15(4), e0230965. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0230965

54 **Woldehanna, T., Behrman, J. R., & Araya, M. W.** (2017). The effect of early childhood stunting on children's cognitive achievements: Evidence from Young Lives Ethiopia. *Ethiopian Journal of Health Development*, 31(2), 75–84. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29249889/

55 **Argaw, T. L., Fledderjohann, J., Aurino, E., & Vellakkal, S.** (2023). Children's educational outcomes and persistence and severity of household food insecurity in India: Longitudinal evidence from Young Lives. *Journal of Nutrition*, 153(4), 1101–1110. https://doi.org/10.1016/j.tjnut.2023.01.030

56 **Orihuela, C. A., Pyle, A., Evans, R., Dotson, B., & Mrug, S.** (2026). Household Food Insecurity, School Connectedness, and Psychosocial Adjustment in Early Adolescence. *Journal of School Health*, 96(2). https://doi.org/10.1111/josh.70159

57 **Avrupa Komisyonu & Okul Yemeği Koalisyonu Araştırma Konsoryumu.** (2025). *The current state, benefits, and exemplary models of school meal programmes in the European Union: A report following the 19th meeting of Child Guarantee coordinators on school meals.* Brüksel: Avrupa Komisyonu.

58 **Kristjansson, E., Dignam, M., Rizvi, A., Osman, M., Magwood, O., Olarte, D., Cohen, J. F. W., Krasevec, J., Grover, T., Labelle, P. R., Garner, J. A., Janzen, L., Rossiter, S., Dewidar, O., Shea, B., Welch, V., & Wells, G. A.** (2025). School feeding programs for improving the physical and psychological health of school children experiencing socioeconomic disadvantage. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 12(12). https://doi.org/10.1002/14651858.CD014794.pub2

59 **Cohen, J. F. W., Hecht, A. A., McLoughlin, G. M., Turner, L., & Schwartz, M. B.** (2021). Universal school meals and associations with student participation, attendance, academic performance, diet quality, food security, and body mass index: A systematic review. *Nutrients*, 13(3), 911. https://doi.org/10.3390/nu13030911

60 **Bartelink, N. H. M., van Assema, P., Kremers, S. P. J., Savelberg, H. H. C. M., Oosterhoff, M., Willeboordse, M., van Schayck, O. C. P., Winkens, B., & Jansen, M. W. J.** (2019). Can the Healthy Primary School of the Future offer perspective in the ongoing obesity epidemic in young children? A Dutch quasi-experimental study. *BMJ Open*, 9(10). https://doi.org/10.1136/bmjopen-2019-030676

61 **Localio, A. M., Knox, M. A., Basu, A., Lindman, T., Walkinshaw, L. P., & Jones-Smith, J. C.** (2024). Universal free school meals policy and childhood obesity. *Pediatrics*, 153(4). https://doi.org/10.1542/peds.2023-063749

62 **Vik, F. N., Van Lippevelde, W., & Øverby, N. C.** (2019). Free school meals as an approach to reduce health inequalities among 10–12-year-old Norwegian children. *BMC Public Health*, 19, 951. https://doi.org/10.1186/s12889-019-7286-z

63 **Tokyay, M.** (2025). *Karnım Zil Çalıyor! Bir Hak Olarak Ücretsiz Okul Yemeği*. İletişim Yayınları

64 **Sabinsky, M. S., Toft, U., Andersen, K. K., & Tetens, I.** (2019). Effect of implementing school meals compared with packed lunches on quality of dietary intake among children aged 7–13 years. *Journal of Nutritional Science*, 8. https://doi:10.1017/jns.2018.29

65 **Rees, G., Richards, C., & Gregory, J.** (2008). Food and nutrient intakes of primary school children: A comparison of school meals and packed lunches. *Journal of Human Nutrition and Dietetics*, 21(5), 420–427. https://doi.org/10.1111/j.1365-277X.2008.00885.x

66 **Illøkken, K. E., Johannessen, B., Barker, M. E., Hardy-Johnson, P., Øverby, N. C., & Vik, F. N.** (2021). Free school meals as an opportunity to target social equality, healthy eating, and school functioning: Experiences from students and teachers in Norway. *Food & Nutrition Research*, 65, 7702. https://doi.org/10.29219/fnr.v65.7702

67 **Yamaguchi, M., Kondo, N., & Hashimoto, H.** (2018). Universal school lunch programme closes a socioeconomic gap in fruit and vegetable intakes among school children in Japan. *The European Journal of Public Health*, 28(4), 636-641. https://doi.org/10.1093/eurpub/cky041

68 **da Silva, L. E. M., Costa, P. R. D. F., Brito Beck da Silva Magalhães, K., Cunha, C. D. M., Pinheiro de Oliveira Alves, W., Miranda Pereira, E., & de Santana, M. L. P.** (2025). Dietary pattern and depressive outcomes in children and adolescents: Systematic review and meta-analysis of observational studies. *Nutrition Reviews*, 83(9), 1725-1742. https://doi.org/10.1093/nutrit/nuae182

69 **Khalid, S., Williams, C. M., & Reynolds, S. A.** (2016). Is there an association between diet and depression in children and adolescents? A systematic review. *British journal of nutrition*, 116(12), 2097-2108. http://doi.org/10.1017/S0007114516004359

70 **Barro, D., Bogaards, C., Christian, P., Heirman, J., Kelley, E., Khincha, R., Kondylis, F., La, M.P., Lane, G., Lerva, B., Lombardini, S., Zwager, A.** (2025). *Impact Evaluation of the Home-Grown School Meals Programme in The Gambia.* World Food Programme Office of Evaluation. https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000165658/download/

71 **Mhurchu, C. N., Gorton, D., Turley, M., Jiang, Y., Michie, J., Maddison, R., & Hattie, J.** (2013). Effects of a free school breakfast programme on children's attendance, academic achievement and short-term hunger: results from a stepped-wedge, cluster randomised controlled trial. *Journal of epidemiology and community health*, 67(3), 257-264. https://doi.org/10.1136/jech-2012-201540

72 **Altindag, D. T., Baek, D., Lee, H., & Merkle, J.** (2020). Free lunch for all? The impact of universal school lunch on student misbehavior. *Economics of Education Review*, 74, 101945. https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2019.101945

73 **Yang, T. C., Power, M., Moss, R. H., Lockyer, B., Burton, W., Doherty, B., & Bryant, M.** (2022). Are free school meals failing families? Exploring the relationship between child food insecurity, child mental health and free school meal status during COVID-19: national cross-sectional surveys. *BMJ open*, 12(6). https://doi.org/10.1136/bmjopen-2021-059047

74 **Köksal, H., Sağlam, A. B., & Tayfur, Y. C.** (2026). İlkokul Sınıflarında Birlikte Yemek Yemenin Sosyal Bağlara Etkisi: Nitel Bir Çalışma. *Journal of Innovative Research in Social Studies*, 9(1), 16-35. https://doi.org/10.47503/jirss.1927646

75 **Bundy, D., Burbano, C., Grosh, M., Gelli, A., Jukes, M., & Drake, L.** (2009). *Rethinking school feeding: Social safety nets, child development, and the education sector.* Washington, DC: Dünya Bankası & Dünya Gıda Programı. [Aktaran çalışma: **Candaş, A., Akkan, B. E., Günseli, S., & Deniz, M. B.** (2011). *Devlet ilköğretim okullarında ücretsiz öğle yemeği sağlamak mümkün mü? Farklı ülke modelleri ve Türkiye'ye yönelik öneriler.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu / Açık Toplum Vakfı.]

76 **MUFPP.** (2024). *School Meals - The transformative potential of urban food policies*. https://www.milanurbanfoodpolicypact.org/wp-content/uploads/2024/03/MUFPP-SCHOOL-MEALS-Report-2024_light.pdf

77 **Wang, D., Shinde, S., Young, T., & Fawzi, W. W.** (2021). Impacts of school feeding on educational and health outcomes of school-age children and adolescents in low- and middle-income countries: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Global Health*, 11, 04051. https://doi.org/10.7189/jogh.11.04051

78 **World Food Programme**. (2024). *Impact evaluation of the home-grown school feeding programme in Malawi*. https://www.wfp.org/publications/malawi-home-grown-school-feeding-programme-impact-evaluation

79 **Hazell, E.** (2016). *Report on the Implementation Evaluation of the National School Nutrition Programme*. https://www.education.gov.za/Portals/0/Documents/Reports/NSNP%20Summary%20Report.pdf?ver=2018-11-09-083251-100

80 **Akyeampong, K., Andrabi, T., Banerjee, A., Banerji, R., Dynarski, S., Glennerster, R., Grantham-McGregor, S., Muralidharan, K., Piper, B., Ruto, S., Saavedra, J., Schmelkes, S., & Yoshikawa, H.** (2023). *Cost-effective approaches to improve global learning: What does recent evidence tell us are "smart buys" for improving learning in low- and middle-income countries?* https://documents1.worldbank.org/curated/en/099420106132331608/pdf/IDU-977f73d7-22b1-4777-980c-c5a14598eef8.pdf

81 **Chandrasekhar, A., Xie, L., Mathew, M. S., Fletcher, J. G., Craker, K., Parayil, M., & Messiah, S. E.** (2023). Academic and attendance outcomes after participation in a school breakfast program. *Journal of School Health*, 93(6), 508-514.

82 **Verguet, S., Limasalle, P., Chakrabarti, A., Husain, A., Burbano, C., Drake, L., & Bundy, D. A. P.** (2020). The broader economic value of school feeding programs in low- and middle-income countries: Estimating the multi-sectoral returns to public health, human capital, social protection, and the local economy. *Frontiers in Public Health*, 8, 587046. https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.587046

83 **Pivik, R. T., Tennal, K. B., Chapman, S. D., & Gu, Y.** (2012). Eating breakfast enhances the efficiency of neural networks engaged during mental arithmetic in school-aged children. *Physiology & behavior*, 106(4), 548-555.

84 **Aurino, E., Gelli, A., Adamba, C., Osei-Akoto, I., and Alderman, H.** (2023). Food for thought? Experimental evidence on the learning impacts of a large-scale school feeding program. *Journal of Human Resources*, 58(1), 74–111.

85 **Su, D., Xie, H., and Zhang, P.** (2024). *Nutrition and Child Development: Evidence from the Student Nutrition Improvement Program.* https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4708989

86 **Chakraborty, T., and Jayaraman, R.** (2019). School feeding and learning achievement: Evidence from India's midday meal program. *Journal of Development Economics*, 139, 249–265.

87 **Cavapozzi, D., Fornasiero, E., and Randazzo, T.** (2024). *The Effects of the Indian Mid-Day Meal Scheme on Cognitive and Health Outcomes of Children in Andhra Pradesh* (Department of Economics Working Paper 14/2024). Ca' Foscari University of Venice.

88 **Gordanier, J., Ozturk, O., Williams, B., & Zhan, C.** (2020). Free lunch for all! The effect of the community eligibility provision on academic outcomes. *Economics of Education Review*, 77, 101999.

89 **Schwartz, A. E., and Rothbart, M. W.** (2020). Let them eat lunch: The impact of universal free meals on student performance. *Journal of Policy Analysis and Management*, 39(2), 376–410

90 **Lundborg, P., Rooth, D.-O., and Alex-Petersen, J.** (2022). Long-term effects of childhood nutrition: Evidence from a school lunch reform. *Review of Economic Studies*, 89(2), 876–908.

91 **Holford, A., & Rabe, B.** (2022). Going universal: The impact of free school lunches on child body weight outcomes. *Journal of Public Economics Plus*, 3, 100016. https://doi.org/10.1016/j.pubecp.2022.100016

92 **Marcus, M., & Yewell, K. G.** (2022). The effect of free school meals on household food purchases: evidence from the community eligibility provision. *Journal of Health Economics*, 84, 102646.

93 **Dalma, A., Petralias, A., Tsiampalis, T., Nikolakopoulos, S., Veloudaki, A., Kastorini, C.-M., Papadimitriou, E., Zota, D., Linos, A.** Effectiveness of a school food aid programme in improving household food insecurity; a cluster randomized trial. *European Journal of Public Health* , 30, 171–178.

94 **Taylor, J., Garnett, B., Horton, M. A., & Farineau, G.** (2020). Universal free school meal programs in Vermont show multi-domain benefits. *Journal of hunger & environmental nutrition*, 15(6), 753-766.

95 **Mazzucato, M., & Doyle, S.** (2025). *A mission-oriented approach to school meals: An opportunity for cross-departmental and multi-sector industrial strategy* (IIPP Policy Report 2025/04). Londra: UCL Institute for Innovation and Public Purpose. ISBN 978-1-917384-38-4. https://www.ucl.ac.uk/bartlett/publications/2025/sep/mission-oriented-approach-school-meals

96 **OECD.** (2022). *Food for thought: School meals for sustainable societies* (OECD Education Spotlights, No. 5). Paris: OECD Publishing.

97 **Pryor, S., Venkatesh, S., Almohamad, M., Lopez-Neyman, S. M., Ginzburg, S. L., Sanchez, S. O., & McKee, S.** (2026). The Role of Farm to School Programs in Promoting Healthy School Food Environments in the United States: A Scoping Review of Child-Level Outcomes. *Journal of School Health*, 96(5), e70140.

98 **Okul Yemeği Koalisyonu.** (2025). *Fortaleza report: Second School Meals Coalition Global Summit*. https://schoolmealscoalition.org/report-2nd-school-meals-coalition-global-summit

99 **Orta-Aleman, D., Zuercher, M. D., Chapman, L. E., Schwartz, M. B., French, C. D., Patel, A. I., & Gosliner, W.** (2026). Universal school meal policies and perceived stigma: quantitative evidence from eight US states. *Journal of School Health*, 96(1).

100 **Chapman, L. E., Gosliner, W., Schwartz, M. B., Zuercher, M. D., Ritchie, L. D., Orta-Aleman, D., & Cohen, J. F.** (2025). Understanding free or reduced-price school meal stigma: A qualitative analysis of parent perspectives. *Journal of School Health*, 95(6), 389-399.

101 **Jessiman, P. E., Carlisle, V. R., Breheny, K., Campbell, R., Jago, R., Robinson, M., & Kidger, J.** (2023). A qualitative process evaluation of universal free school meal provision in two London secondary schools. *BMC public health*, 23(1), 300.

102 **Holford, A., & Rabe, B.** (2022). Going universal. The impact of free school lunches on child body weight outcomes. *Journal of Public Economics Plus*, 3, 100016.

103 **Colombo, P. E., Patterson, E., Elinder, L. S., & Lindroos, A. K.** (2020). The importance of school lunches to the overall dietary intake of children in Sweden: a nationally representative study. *Public health nutrition*, 23(10), 1705-1715.

104 **Okul Yemeği Koalisyonu.** (2023). *Investing in Future Generations: Human capital, sustainable food systems and climate change action through school meals*. https://schoolmealscoalition.org/investing-future-generations-human-capital-sustainable-food-systems-and-climate-change-action

105 **Goel, N. J., Caccavale, L. J., Mazzeo, S. E., Raynor, H. A., & Bean, M. K.** (2019). Total sugar in free breakfasts served in Virginia elementary schools. *Health Behavior and Policy Review*, 6(5), 455-462.

106 **Batista, M. D. S. A., Mondini, L., & Jaime, P. C.** (2017). Actions of the School Health Program and school meals in the prevention of childhood overweight: experience in the municipality of Itapevi, São Paulo State, Brazil, 2014. *Epidemiologia e Serviços de Saúde*, 26, 569-578.

107 **School Food Matters.** (2023, 22 Aralık). *What are the long-term benefits of Sweden's universal free school meals scheme?* https://www.schoolfoodmatters.org/news-views/blog/what-are-long-term-benefits-swedens-universal-free-school-meals-scheme

108 **Sahota, P., Woodward, J., Molinari, R., & Pike, J.** (2014). Factors influencing take-up of free school meals in primary-and secondary-school children in England. *Public health nutrition*, 17(6), 1271-1279.

109 **Watkins, K., Fiala, O., Haag, P. ve Zubairi, A.** (2024). *School feeding and the Sustainable Development Goals: An agenda to combat child hunger, boost education, transform food systems and strengthen equity.* Londra: Overseas Development Institute.

110 **Global Child Nutrition Foundation.** (2024). *Global Survey of School Meal Programs — Country Reports*. https://gcnf.org/country-reports/ adresindeki ilgili ülke profillerine erişilmiştir.

111 **Kuusipalo, Heli & Manninen, Marjaana** (2023). School Meals Case Study: Finland. Working Paper. London School of Hygiene & Tropical Medicine, London. DOI: https://doi.org/10.17037/PUBS.04671313

112 **Err News.** (2025, 9 Mayıs). *Emphasis on fruit and vegetables in new school meals regulation*. https://news.err.ee/1609689185/emphasis-on-fruit-and-vegetables-in-new-school-meals-regulation

113 **Saluorg, J.** (2024, 12 Aralık). *Local governments to bring back free or reduced-price school breakfasts*. https://news.err.ee/1609548799/local-governments-to-bring-back-free-or-reduced-price-school-breakfasts

114 **Zrnić,T.** (2023, 23 Ekim). *Free school meal in Croatia: its importance as a universal entitlement*. https://www.gchumanrights.org/preparedness/free-school-meal-in-croatia-its-importance-as-a-universal-entitlement/

115 **Eurofam.** (t.y.). *Advocacy initiative "The right of every child to a school meal".* https://eurofamnet.eu/toolbox/eurofamnet-members-outputs/regional-project/advocacy-initiative-right-every-child-school

116 **Avallone S, Verger EO, Brunin J, Demailly S, Plessz M.** (2023). School Meals Case Study: France. https://schoolmealscoalition.org/school-meals-case-study-france

117 **Nippon.** (2024, 24 Aralık). *Free School Lunches Provided in 30% of Japanese Municipalities.* https://www.nippon.com/en/japan-data/h02220/

118 **Nippon.** (2025, 22 Nisan). *Japan's School Lunches: Learning Through Eating.* https://www.nippon.com/en/japan-topics/g02495/

119 **Iwano, S., Tanaka, K., Takaoka, A., Machida, D., & Tomata, Y.** (2025). School lunch and body size in Japanese junior high school students: the Japanese National Health and Nutrition Survey. *Nutrients*, 17(5), 895.

120 **Bethmann, D., & Cho, J. I.** (2022). The impacts of free school lunch policies on adolescent BMI and mental health: Evidence from a natural experiment in South Korea. *SSM-Population Health*, 18, 101072. https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2022.101072

121 **Kim, Yein; Yoon, Jihyun; Yoon, Sangchul** (2025). *School Meals Case Study: Republic of Korea*. London School of Hygiene & Tropical Medicine. DOI: https://doi.org/10.17037/PUBS.04677478

122 **Marinho, E. L. L., Bastos, F. D. S., Filho, F. A. D. O., & Araujo, J. A. D.** (2026). The impact of the National School Feeding Program on public schools in Ceará, Brazil. *EconomiA*, 27(1), 41-58.

123 **Caro, J. C.** (2023). Scaled-up nutrition services for child development: evidence from the chilean school meals program. *American Journal of Health Economics*, 9(4), 649-673. https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/723824

124 **Drake, L., Woolnough, A., Burbano, C., & Bundy, D. A.** (2016). *Global school feeding sourcebook: lessons from 14 countries.* Imperial College Press. https://www.worldscientific.com/worldscibooks/10.1142/p1070#t=aboutBook

125 **Education for all in India.** (t.y.). *A Critical Review of Mid-Day Meal Scheme (PM-POSHAN) Using UDISE+ 2024–25 Data.* https://educationforallinindia.com/a-critical-review-of-mid-day-meal-scheme-pm-poshan-using-udise-2024-25-data/

126 **Feeding India.** (2026, 15 Temmuz). *Bridging the nutritional gap: The impact of India's Mid-Day Meal Scheme and Feeding India's program.* https://www.feedingindia.org/blog/bridging-the-nutritional-gap-the-impact-of-indias-mid-day-meal-scheme-and-feeding-indias-program/

127 **Bal Raksha Bharat.** (2025, 12 Ağustos). *Mid day meal scheme benefits: boosting education and nutrition in India.* https://balrakshabharat.org/blog/others/how-do-mid-day-meal-schemes-boost-education-nutrition-in-india/

128 **Chakrabarti, S., Scott, S., Alderman, H., Menon, P. ve Gilligan, D.** (2021). Intergenerational nutrition benefits of India's national school feeding program. *Nature Communications*, 12(1), 4248. https://doi.org/10.1038/s41467-021-24433-w

129 **School Nutrition Association.** (t. y.). History & Milestones. https://schoolnutrition.org/about-us/history-milestones/

130 **Toossi S, Cohen J, Clift J, Turner L, Gosliner W, Schwartz M.** (2023). School Meals Case Study: United States of America. https://schoolmealscoalition.org/school-meals-case-study-united-states-america

131 **Hayes, T. O. & VanHorn, M.** (2021, 20 Nisan). *Health and Education Impacts of the School Breakfast Program and National School Lunch Program.* https://www.americanactionforum.org/research/health-and-education-impacts-of-the-school-breakfast-program-and-national-school-lunch-program/

132 **Food Research & Action Center.** (t. y.). Benefits of School Lunch. https://frac.org/programs/national-school-lunch-program/benefits-school-lunch

133 **Frisvold, D. E.** (2015). Nutrition and cognitive achievement: An evaluation of the School Breakfast Program. *Journal of public economics*, 124, 91-104. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4408552/

134 **Ukrayna Başkanlığı Resmi Sitesi.** (2023, 31 Ekim). *Olena Zelenska: Despite the hostile invasion, we must provide children with the best – from education to nutrition.* https://www.president.gov.ua/en/news/olena-zelenska-popri-vorozhe-vtorgnennya-musimo-dava-ti-ditya-86717#:~:text=The%20Cabinet%20of%20Ministers%20of%20Ukraine%20has,plan%20for%20the%20school%20meals%20system%20reform

135 **Ruanda Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı.** (2024). National school feeding strategy. https://www.mineduc.gov.rw/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=117115&token=f8a4ea79cfaea7c745c2c2e73c707d13ef2be9ba

136 **Ruanda Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı.** (2024). National school feeding programme financing strategy. https://www.mineduc.gov.rw/fileadmin/user_upload/Mineduc/Publications/EDUCATION_POLICIES/SF_BOOK1__1_.pdf#:~:text=Total%20costs%20are%20expected%20to%20increase%20from,2023%20was%20estimated%20at%20110%20billion%20RWF

137 **Tei Mensah, J., & Nsabimana, A.** (2025). School Feeding and Cognitive Performance in Rwanda. *Journal of African Economies*, 34(4), 494-519. https://www.researchgate.net/publication/389581969_School_Feeding_and_Cognitive_Performance_in_Rwanda

138 **Bikorimana, G., Bimenyimana, P. C., Josiane, U. K. N., Dusabirema, T., Mukunde, F., & Safari, K.** (2024). Impact of school feeding program on students' performance in Nyamasheke District of Rwanda. *African Journal of Social Issues*, 7(1), 815-826. https://api-ir.iou.edu.gm/server/api/core/bitstreams/59017edb-0f68-4c2c-8e73-245dad01f68f/content

139 **Hardman, M., Sims, S., Anders, J., Crawford, C., McCarthy, F., Anand, K., & Meliss, S.** (2025). Universal Primary Free School Meals in London: Interim Report. Evaluation Report. *Education Endowment Foundation.*

140 **Okul Yemeği Koalisyonu.** https://schoolmealscoalition.org/

141 **Okul Yemeği Koalisyonu.** (t. y.). *The School Meals Coalition's Priorities.* https://schoolmealscoalition.org/school-meals-coalitions-priorities

142 **T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.** (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023).* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

143 **T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.** (2019). *2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/2019_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf

144 **Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.** (2019). *Millî Eğitim Bakanlığı 2019–2023 Stratejik Planı.* https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/31105532_Milli_EYitim_BakanlYYY_2019-2023_Stratejik_PlanY__31.12.pdf

145 **Yılmaz, Ö.** (2020, 10 Şubat). *Son dakika: MEB planlıyor! Öğrenciler için ücretsiz olacak.* https://www.milliyet.com.tr/gundem/18-5-milyon-ogrenciye-ucretsiz-yemek-geliyor-6141418

146 **MEB.** (2020, 10 Şubat). *Basın Açıklaması.* https://www.meb.gov.tr/basin-aciklamasi/haber/20284/tr

147 **MEB Talim ve Terbiye Kurulu.** (2021). *20. Millî Eğitim Şûrası Kararları.* https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_12/08163100_20_sura.pdf

148 **MEB.** (2022). *Güncel Eğitim Politikaları ve 20. Millî Eğitim Şûrası Tavsiye Kararları* https://cdn.eba.gov.tr/icerik//2022/09/SURA_Rapor_3_15.pdf

149 **Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.** (2022, 7 Haziran). *"Ücretsiz Okul Yemeği Programı Fayda Maliyet Analizi Protokolü" imzalandı.* https://sgb.meb.gov.tr/www/quotucretsiz-okul-yemegi-programi-fayda-maliyet-analizi-protokoluquot-imzalandi/icerik/450

150 **Evrensel.** (2022, 6 Kasım). *Bütçe görüşmelerinde 'Okullarda 1 öğün ücretsiz yemek' tartışması: Muhalefet 'bütçe' istedi, AKP 'Abartıyorsunuz' dedi.* https://www.evrensel.net/haber/474093/butce-gorusmelerinde-okullarda-1-ogun-ucretsiz-yemek-tartismasi-muhalefet-butce-istedi-akp-abartiyorsunuz-dedi

151 **MEB.** (2023, 31 Ocak). *Okul öncesinde haftada 5 gün "ücretsiz yemek" uygulaması 6 şubat'ta başlıyor.* https://www.meb.gov.tr/okul-oncesinde-haftada-5-gun-ucretsiz-yemek-uygulamasi-6-subatta-basliyor/haber/28908/tr

152 **DW.** (2023, 12 Eylül). *MEB ücretsiz okul yemeğini askıya aldı.* https://www.dw.com/tr/meb-%C3%BCcretsiz-okul-yeme%C4%9Fini-ask%C4%B1ya-ald%C4%B1/a-66792824

153 **T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.** (2023). *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028).* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf

154 Millî Eğitim Bakanlığı Taşıma Yoluyla Eğitime Erişim Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. (2024, 1 Ağustos). Resmî Gazete (Sayı: 32619). https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/08/20240801-2.htm

155 **Anka.** (2024, 15 Kasım). *TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu... Muhalefetin okullarda bir öğün ücretsiz yemek sağlanmasına ilişkin verdiği öneriler reddedildi.* https://ankahaber.net/haber/tbmm_plan_ve_butce_komisyonu_muhalefetin_okullarda_bir_ogun_ucretsiz_yemek_saglanmasina_iliskin_verdigi_oneriler_reddedildi_205397

156 **Ekmek ve Gül.** (2025, 16 Nisan). *Okullarda bir öğün ücretsiz, sağlıklı yemek kanun teklifi AKP, MHP oylarıyla reddedildi.* https://ekmekvegul.net/gundem/okullarda-bir-ogun-ucretsiz-saglikli-yemek-kanun-teklifi-akp-mhp-oylariyla-reddedildi

157 **TBMM.** (2021, 1 Haziran). *Obezite ile Mücadele Alt Komisyonu Raporunu Tamamladı.* https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=d61c556c-9444-421a-ba34-ecafcb248734

158 **TBMM.** (2020, 16 Ocak). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Dilekçe Komisyonu Obezite ile Mücadele Yöntemleri ve Cerrahi Uygulamadaki Malpraktis İddialarının Araştırılması ve Alınabilecek Önlemlerin Belirlenmesi Alt Komisyonu Tutanakları.* https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=2490

159 **Bianet.** (2023, 13 Eylül). *MEB'den bianet'e ücretsiz yemek açıklaması: Sistemde değişikliğe gidildi.* https://bianet.org/haber/meb-den-bianet-e-ucretsiz-yemek-aciklamasi-sistemde-degisiklige-gidildi-283932

160 **Korlu, Ö.** (2023, 13 Aralık). *Okul Yemeği Hemen, Şimdi!* https://egitimreformugirisimi.org/okul-yemegi-hemen-simdi/

161 **Turgut, E.** (2026, 4 Eylül). *Danıştay 'çocukların beslenmesi devletin önceliği değil' dedi.* https://www.evrensel.net/haber/5999119/danistay-cocuklarin-beslenmesi-devletin-onceligi-degil-dedi

162 **UNICEF.** (2026). *Unequal Chances: Children and economic inequality. Innocenti Report Card 20.* https://www.unicef.org/innocenti/reports/report-card-20

163 **Eurostat.** (2026). *Persons at risk of poverty or social exclusion by age and sex.* https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_peps01n__custom_22678322/default/table. Son erişim tarihi 16 Eylül 2026.

164 **İPA.** (2023). *Türkiye Hanehalkı Tüketim Harcamaları Araştırması – 2023.* https://ipa.istanbul/yayinlarimiz/43/turkiye-hanehalki-tuketim-harcamalari-arastirmasi-2023

165 **Demirkılıç, S., Özertan, G., & Tekgüç, H.** (2022). The evolution of unprocessed food inflation in Turkey: an exploratory study on select products. *New Perspectives on Turkey*, 67, 57-82.

166 **Trading Economics.** (t. y.). *Food Inflation | World.* https://tradingeconomics.com/country-list/food-inflation. Son erişim tarihi 16 Eylül 2026.

167 **Dünya Bankası.** (2020). Drivers of Food Price Inflation in Turkey. https://documents1.worldbank.org/curated/en/099000005242255496/pdf/P1703060513876063 0b3dd0668d-9de5089e.pdf

168 **TÜİK.** (2023). *Türkiye Çocuk Araştırması.* https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/49744

169 **T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Dairesi Başkanlığı.** (2024). *Türkiye Çocukluk Çağı Obezite Araştırması.* https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/saglikli-beslenme-ve-hareketli-hayat-db/Dokumanlar/Kitaplar/Turkiye_Cocukluk_Cagi_Obezite_Arastirmasi_2022.pdf

170 **Heinen, M. M., Bel-Serrat, S., Kelleher, C. C., Buoncristiano, M., Spinelli, A., Nardone, P., & Breda, J.** (2021). Urban and rural differences in frequency of fruit, vegetable, and soft drink consumption among 6–9-year-old children from 19 countries from the WHO European region. *Obesity Reviews*, 22.

171 **Akdağ, S. A., Başpınar, M. M., & Basat, O.** (2021). Okul çağı çocuklarında obezite, hipertansiyon ve anemi sıklığı: Bir aile sağlığı merkezinden retrospektif kesitsel bir çalışma. *Turkish Journal of Family Practice*, 25(3), 69-75. https://doi.org/10.5222/tahd.2021.63935. [Alıntılandığı çalışma: **Özyer, B.** (2022). *Gıda Krizinde İlk Kurtarılacaklar: Çocuklar ve Okul Yemeği Programları.* İstanbul Planlama Ajansı]

172 **MEB.** (2025). *2025 yılı performans programı.* Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. https://sgb.meb.gov.tr/yayinlarimiz/yayin/145

173 **Kesbiç, K., Terzi, G. N., Korlu, Ö., Gencer, E. G., Arık, B. M.** (2025). *Eğitim İzleme Raporu 2025.* Eğitim Reformu Girişimi.

174 https://e-mesem.meb.gov.tr/ adresinden 16 Eylül 2026 tarihinde erişilmiştir.

175 **OECD.** (2026). *PISA 2025 results (Volume I).* https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2025-results-volume-i_73451bc5-en.html

176 **TEDMEM.** (2025). *Ortaöğretimi Yeniden Düşünmek.* Ankara: Türk Eğitim Derneği. https://tedmem.org/storage/publications/October2025/rlhhxTtbKZNh4f1bhSy0.pdf

177 **UNICEF.** (2025). Child Well-Being in an Unpredictable World. *Innocenti Report Card 19.* https://www.unicef.org/innocenti/media/11111/file/UNICEF-Innocenti-Report-Card-19-Child-Wellbeing-Unpredictable-World-2025.pdf

178 **Dünya Eğitim Forumu.** (2015). *İncheon Deklarasyonu: Eğitim 2030: Herkes İçin Kapsayıcı ve Eşit Nitelikli Eğitim ve Yaşam Boyu Öğrenmeye Doğru.* https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233137

179 **MEB.** (2025). *Millî eğitim istatistikleri: Örgün eğitim 2024-2025.* https://sgb.meb.gov.tr/www/mill-egitim-istatistikleri-orgun-egitim-2024-2025/icerik/768

180 **Anka.** (2026, 31 Ağustos). *TÜİK: Gayrisafi yurt içi hasıla 2025 yılında yüzde 3,7 arttı.* https://ankahaber.net/haber/tuik-gayrisafi-yurt-ici-hasila-2025-yilinda-yuzde-3-7-artti-9128b216

181 **OECD.** (2025). *Education at a glance 2025: OECD indicators.* Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/1c0d9c79-en.

182 **T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.** (2026). *Orta vadeli program (2027-2029).* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2026/09/Orta-Vadeli-Program-2027-2029.pdf

183 **Şenel, A. K., Demirtaş, D., Kumlu, S., Şişman, E. E.** (2025). *Bir Bakışta Eğitim 2025: Türkiye Üzerine Değerlendirme ve Öneriler.* TEDMEM. https://tedmem.org/yazilar-detay/bir-bakista-egitim-2025-turkiye-uzerine-degerlendirme-ve-oneriler

EĞİTİM - İŞ
KAMU - İŞ
ÜYESİDİR

Eğitimiş